

NA FRONTI

revija za vojaško zgodovino

števila 7 / marec 2012

ISSN 1580-7282

KAZALO

UVODNIK	3
PESEM LJUBLJANSKIH DOMOBANCEV, Leopold Turšič	5
GABRIJELA DEVETAK – BEGUNSKA LETA JE KOT OTROK PREŽIVLJALA V ŠTORAH PRI CELJU, Vili Prinčič ...	6
DUHOVNA OSKRBA GORIŠKIH BEGUNCEV V BEGUNSKIH TABORIŠČIH, Renato Podbersič ml.	10
TRAGEDIJA DRUŽINE KOFOL, Tadej Munih	15
NAŠI GORSKI STRELCI, David Erik Pipan	20
2. GORSKI STRELSKI POLK NOVEMBRA 1918 V GORICI, Branko Marušič	28
BOREC NA IGRIŠČU, BOREC NA BOJIŠČU - KADET FRANC BREMEC (1891–1915), Miha Šimac	32
ZVESTI KMETJE IN PROTIDRŽAVNA INTELIGENCA, Bogdan Šteh	37
VOJAŠKA KAPA PRIPOVEDUJE, Roberto Todero	40
VOJAŠKA LETALIŠČA PRI GORICI, Matjaž Ravbar	41
JULIAN KENDA – SLOVENEK V ENOTAH AVSTRO-OGRSKEGA LETALSTVA, Simon Kovačič	45
OREL IZ FELTER – PILOT NADPOROČNIK FRANK LINKE-CRAWFORD, Jožef Silič	48
FOKKERJEV ENOKRILEC NA SOŠKI FRONTI, Jure Miljević	53
BOMBE NA LJUBLJANO, Vinko Avsenak	57
SLAVKO ZUPAN – STOLETNIK, Vinko Avsenak	63
MALCE DRUGAČEN POGLED NA ITALIJANSKO VOJNO LETALSTVO DO AVGUSTA 1916, Matjaž Bizjak	67
JAZ ODPOTUJEM 8. FEBRUARJA ZA DOLGO ČASA..., Dario Frandolič, Helmut Marchhart	72
VIKTOR ULLMANN - VOJAK IN GLASBENIK, Vili Prinčič	76
ŽELEZNE ZGODBE, Janko Žigon	78
POSEBNI ZNAKI, OZNAKE IN ZNAČKE GORSKIH STRELSKIH POLKOV, David Erik Pipan	79
PROSTOVOLJNI STRELCI NA SLOVENSKEM IN NJIHOVI ZNAKI, David Erik Pipan	85
PUŠČICE MED PRVO SVETOVNO VOJNO, Mitja Juren	89
VARUHI KULTURNE DEDIŠČINE PRIPOVEDUJEJO - Jaka Ciglar iz Maribora, Simon Kovačič	94
FOTO ALBUM	99

NA FRONTI, revija za vojaško zgodovino, številka 7, marec 2012

Izdajatelj: Društvo soška fronta Nova Gorica, ul. Nikole Tesle 19, Šempeter pri Gorici, **glavni urednik:** Simon Kovačič, **odgovorni urednik:** Tadej Munič, **uredniški odbor:** Vinko Avsenak, Simon Kovačič, David Erik Pipan, mag. Renato Podbersič ml., Vili Prinčič, **lektor:** Vinko Avsenak, **oblikovanje in priprava za tisk:** A-media d.o.o., **tisk:** P.S.M.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Prepovedano je vsako kopiranje in razmnoževanje brez pisnega dovoljenja uredniškega odbora in avtorjev prispevkov.

Na naslovnici: Avstro-ogrška vojaška dopisnica z ročno narisanim motivom (iz zbirke Davida Erika Pipana)

Na zadnji strani: Značka 1. gorskega strelskega polka (iz zbirke Aleksandra Hvaliča)

www.drustvo-soskafronta.si

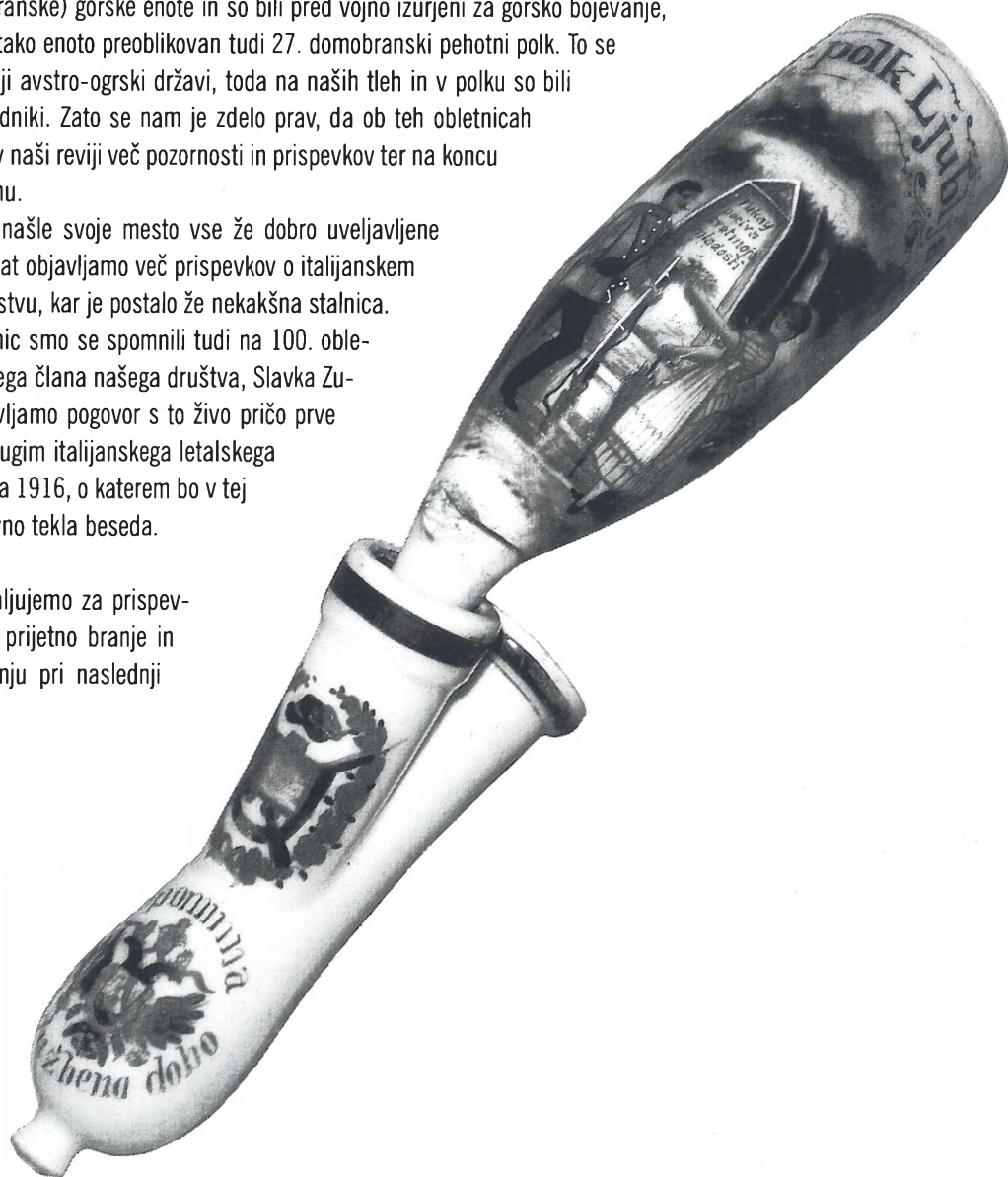
Dragi bralci!

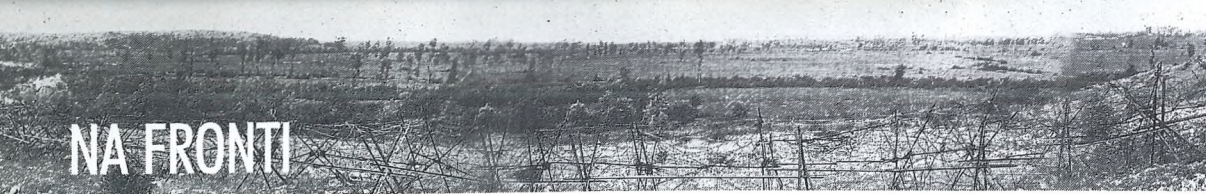
Sedmo številko revije *Na fronti* smo simbolično posvetili c. kr. 2. gorskemu strelskemu polku. V letu 2011 smo obeležili dve pomembni obletnici te najbolj slovenske enote nekdanje avstro-ogrske vojske. Dne 1. oktobra 2011 smo namreč proslavili 110. obletnico ustanovitve 27. domobranskega pehotnega polka, ki je imel svoj sedež v Ljubljani, dne 1. marca 2011 pa 100. obletnico preoblikovanja tega polka v gorsko enoto, ki se je potem 19. marca 1917 preimenovala v 2. gorski strelski polk. Za razliko od sosednje Italije, ki je že od leta 1872 vzdrževala tudi svoje alpinske polke, je avstro-ogrska vojska dobila prve, za gorsko bojevanje izurjene enote, komaj leta 1906. Kot zadnji med samo petimi polki, ki so spadali med avstrijske (domobranske) gorske enote in so bili pred vojno izurjeni za gorsko bojevanje, je bil 1. marca 1911 v tako enoto preoblikovan tudi 27. domobranski pehotni polk. To se je zgodilo sicer v tedanji avstro-ogrski državi, toda na naših tleh in v polku so bili v veliki večini naši predniki. Zato se nam je zdelo prav, da ob teh obletnicah namenimo temu polku v naši reviji več pozornosti in prispevkov ter na koncu tudi mesto v foto albumu.

Kljub temu so v reviji našle svoje mesto vse že dobro uveljavljene stalne rubrike. Tudi tokrat objavljamo več prispevkov o italijanskem in avstro-ogrskem letalstvu, kar je postalo že nekakšna stalnica. Poleg teh visokih obletnic smo se spomnili tudi na 100. obletnico rojstva najstarejšega člana našega društva, Slavka Zupana iz Prvačine. Objavljamo pogovor s to živo pričo prve svetovne vojne, med drugim italijanskega letalskega napada na Ljubljano leta 1916, o katerem bo v tej številki tudi sicer ponovno tekla beseda.

Avtorjem se lepo zahvaljujemo za prispevke, bralcem pa želimo prijetno branje in jih vabimo k sodelovanju pri naslednji številki.

Uredniški odbor

NA FRONTI

PESEM LJUBLJANSKIH DOMOBANCEV

To mi, sinovi smo Triglava —
planika bela nas krasi;
kaj brhkost je, korajža prava —
pero za kapo govori.

Železne naše so desnice,
duh naših vrst — jeklen obroč;
sovragu smejemo se v lice:
Le pridi skušat našo moč!

Tu, tam naj ogenj se zabliška,
tu, tam zatuli naj vihár —
srce v pogumu vedrem vriska:
Življenje, kri za Té vladár!

Kot gora skalna se ne gane,
tako ne ganemo se mi —
cesarski strelci iz Ljubljane,
slovenski rod, planinska kri.

Premnogege, ki v vihri pade,
z dobroto plačaj ga nebo:
Po »lénungo« gre iz navade —
železo zmenjat za zlato...

Na grobu pa planika bela
junaku naj v spomin vzcvetè:
To domovina je velela,
vsak zanjo rad živi, umrè!

Leopold Turšič

LEOPOLD TURŠIČ (1883–1927)

Rodil se je 13. novembra 1883 v Ložu. Po končani gimnaziji se je vpisal na bogoslovje in leta 1907 postal duhovnik. Vihra prve svetovne vojne ga je kot predanega kurata kalila v 27. domobranskem pehotnem polku oziroma 2. gorskem strelskem polku, s katerim je delil vse tegobe strelskih jarkov v Galiciji, na soški fronti in Južnem Tirolskem. Žal je v vrstah njemu tako dragih slovenskih fantov zbolel za jetiko in od nje umrl 30. maja 1927 v Krškem, kjer je nazadnje služboval kot župnik. Leopold Turšič je zapustil igro Izgubljeni raj in pesniško zbirko Tiho veselje, polno ljubezni do poezije, tihega trpljenja in bridkosti, ki ju teši lepota in domačnost pokrajine ter dobrota in čistost srca.

Slava njegovemu spominu!

GABRIJELA DEVETAK – BEGUNSKA LETA JE KOT OTROK PREŽIVLJALA V ŠTORAH PRI CELJU

Vili Prinčič

Gabrijelo Devetak sem spoznal pred več kot desetimi leti. Bližala se je devetim križem, a po živahnem značaju, po smislu za humor in po načinu življenja, bi bržčas spravila v koš marsikatega mlajšega človeka. Nikoli ji ni zmanjkalo. Veliko je znala povedati in vsako pripoved je vselej začinila z dovtipi in smešnimi ter pikrimi pripombami. Tudi žalostne in tragične zgodbe, ki se jih je v njenem dolgem življenju nabralo veliko, so v njenih pripovedih dobile humoristično preobleko. Odlikoval jo je tudi izjemen spomin, tako da je zelo doživeto pripovedovala tudi zgodbe iz njenih najrosnejših let. Nikoli se ni omožila, živela je sama v hišici v Ronkah in doživela visoko starost. Rodila se je 3. 8. 1909 v Opatjem selu, umrla pa maja 2010, se pravi v 101. letu starosti. Takole mi je pripovedovala zgodbo iz strašnih let prve svetovne vojne.

Pred prvo svetovno vojno smo živeli v Opatjem selu. Moj oče Alojz (rojen leta 1886) je izdeloval posebne biče, take, ki so v spretnih rokah voznikov zelo lepo pokali. Tem bičem smo po domače pravili «ško-robači». Za njihovo izdelavo je oče uporabljal zelo prožen kraški les, ki mu Kraševci pravijo kropinca. Mama Marija Pahor (1888) pa je bila gospodinja. Bili smo trije otroci, jaz sem se kot najstarejša rodila leta 1909, Margerita leta 1912 in Lojze leta 1913. Leta 1910 je mama povila še hčerko Marijo, ki pa je po treh mesecih umrla. Rodila sem se v hiši, ki je stala tik vaše cerkve, kasneje pa smo se preselili v novo hišo, ki jo je oče zgradil ob cesti za Novo vas. Tistemu kraju domačini pravijo Brščelerišče. Hiše pa oče ni uspel popolnoma dokončati, ker je prej izbruhnila vojna.

Ob izbruhu prve svetovne vojne so očeta mobilizirali. Spominjam se, da sva ga septembra 1914, dan pred njegovim odhodom na fronto mama, nona in jaz šle obiskat v vojašnico v Šempetru. Bil je pri konjenici. Najprej je bil poslan na srbsko bojišče. Kasneje je bil v Galiciji, po izbruhu vojne z Italijo pa na Tirolskem. Ko je maja 1915 vojna potrkala tudi na naša vrata, smo nekaj dni čakali, kaj bo. Boji so se takrat vneli tam pri Gorici in na obronkih doberdobske planote. V Opatjem selu smo bili nekako v zaledju, saj nas kak direkten

napad tedaj še ni ogrožal. Da smo bili v vojni, smo se zavedali sredi junija 1915. Ponoči je na vas in njeno bližino priletelo nekaj granat, ker pa je vse skupaj kmalu ponehalo, si nismo preveč belili glave. Naslednjega jutra me je kot vsak dan mama poslala po kruh v trgovino sredi vasi. Ob steni trgovine sem opazila gručo ljudi, ki so se polglasno pogovarjali. Napotila sem se naravnost k prodajalni mizi, neka ženska pa me je prijala za roko in mi rekla: "Ne hodi tja, tam je kri." Zares sem na podu trgovine in na vrečah s sladkorjem zagledala mlako krvi. Pozneje so mi povedali, da je v sobi nad trgovino spal avstrijski stotnik, ki je postal žrtev italijanskega šrapnela. Šrapnel se je najverjetneje razpočil prav pred odprtim oknom, tako da škode na hiši ni bilo, le stotnika je zadela smrtonosna svinčena kroglica. Njegova kri je nato skozi

Družina Devetak, fotografirana v Celju leta 1916
(vse fotografije so iz družinskega arhiva)

deske pronicala v spodnje prostore trgovine. Ko sem vsa razburjena tekla domov, sem ob neki hiši opazila še mrtvega konja, ob njem pa je ležal vojak, najbrž tudi mrtev. Izvedela sem tudi, da je ena od granat tisto noč ubila tudi nekega mlajšega domačina. Bil je sin mamine prijateljice, ki je bila

šivilja. Usodna granata je padla na njeno hišo, ubila sina in ranila še dve osebi.

Naslednjega dne se je v vasi pojavilo kar precej vojakov. Mama nas je peljala na svoj dom, kjer smo nemudoma pripravili nekaj prtljage in jo zložili na ročni voziček, ki smo mu po domače rekli burela. Precej ljudi je prišlo iz bližnje vasi Lokvice. Prihajali so po navodila na županstvo, ki je bilo v Opatjem selu. Spominjam se, da je mimo hiše na svojem vozičku z veliko težavo privozil neki domačin brez nog. Prosil me je, naj mu pomagam pri porivanju vozička. Ne vem zakaj, mu nisem pomagala, najbrž sem se ga ustrašila. Še zdaj, po tolikih letih me nekoliko peče vest zaradi zavrnjene pomoči človeku v stiski. Stara pa sem bila le šest let. Od doma smo z našim vozičkom krenili kaka dva dneva kasneje. Mama je pravilno ocenila, da se bo vojna vsak čas razbohotila in da se nima več smisla zadrževati na območju, ki so ga Italijani lahko s topovi obstreljevali iz Laškega in Furlanije. Zapustili smo torej dom in se napotili v Vojšćico na Krašu. Mama in še nekatere druge ženske so se še nekajkrat vrnile v

Opatje selo, da si vzamejo čim več stvari, potrebnih za begunsko družino. Ko se je mama vrnila iz Opatjega sela, nam je vsa objokana povedala, da so našo novo omaro vojaki razsekali na kose.

Od doma smo odšli mama in otroci, naše neporočene tete, stari starši z očetove strani in svakinja moje mame z otroki. V tisti zmedi pa je iz skupine izostal mamin oče, ki je bil zelo bolan. Prepričani smo bili, da je odšel s kako drugo skupino. Med vsemi etapami našega odhoda je mama iskala svojega očeta, toda nihče ni kaj vedel o njem. Šele neke v Ljubljani

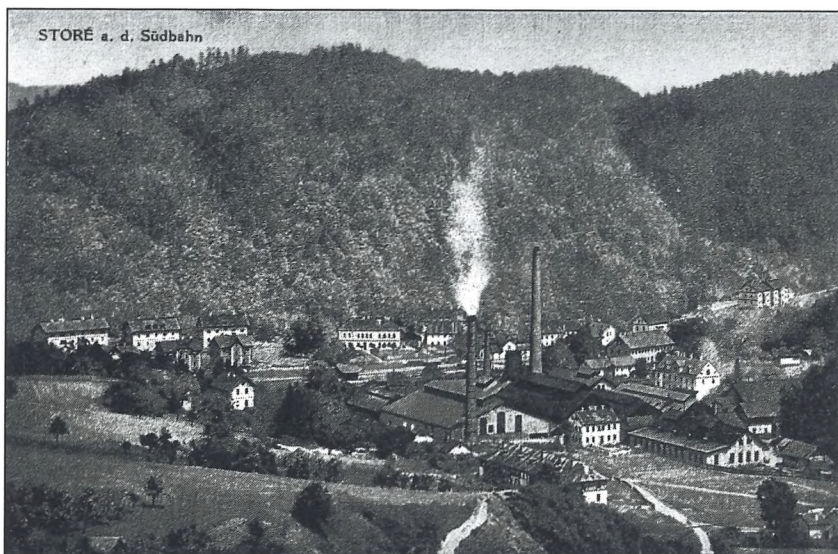
je mama izvedela tragično novico, da je moj stari oče umrl med potovanjem v begunstvo. Mami ni nikoli uspelo izvedeti kraja njegovega groba, niti po vojni ne.

Najprej so iz Vojšćice odpotovale moje tete, ki so šle iskat kraje daleč od fronte, v katerih bi družina našla mirno in varno zatočišče. Ostali člani družine smo jim sledili čez nekaj dni, verjetno po prejemu sporočila o najdbi zatočišča, ki so nam ga tete posredovale. Iz Vojšćice nas je na vozu-lojtrniku na konjsko vprego peljal neki vojak. Spominjam se, da je tistega dne močno deževalo in smo se vsi premočeni stiskali pod nekim raztrganim platnom. Po poti smo srečevali dolge kolone vojakov, ki so korakali proti fronti. Ne vem točno, kod in kam smo jo mahali, znašli pa smo se na železniški postaji v Nabrežini. Tam smo stopili na vlak, ki nas je skozi Sežano

odpeljal do Ljubljane in naprej do Celja in Štor, ki so postale naše bivališče v naslednjih štirih letih. V tistem kraju ni bilo veliko beguncev. Nona in tete so se nastanile v bližnjih zaselkih. Preko mednarodnega Rdečega križa smo medtem izvedeli, da je mamin brat padel v rusko ujetništvo, nje-

gova žena in hčerka pa sta medtem preživljali hude čase v begunskem taborišču v mestecu Bruck an der Leitha pri Dunaju. Ker so bile tam razmere nevzdržne, smo malo sestrično sprejeli mi in je čas begunstva preživela z nami v Štorah.

Živelimo v hiši na griču na drugi strani železnice. Del griča je takrat prekrival kar velik gozd, ki ga zdaj ni več. Po drugi svetovni vojni sem obiskala Štore in povedali so mi, da so med vojnama gozd posekali in tam zgradili vodne zbiralnike za potrebe železarne. Tam zraven je bila tudi velika ope-

Štore pri Celju pred prvo svetovno vojno

karna. Hiši, kjer smo stanovali, so pravili "Pri Medvedovih". Bili so kmetje in so redili nekaj krav. Njihovi moški družinski člani so bili vsi pri vojaki, tako da je bila družina sestavljena zgolj iz žensk. Pri kmečkih in gospodinskih opravilih sta domačim pomagali tudi moja mama in nona. Poleti je bilo veliko dela na poljih, pozimi pa v gozdu, kjer so ženske sekale drevesa za kurjavo.

Tudi jaz sem pomagala. Bila sem stara kakih osem let, ko sem morala gnati dve kravi iz hleva v gozd, kjer so ženske pripele na verigo posekane hlode, jih vpregle na kravi, jaz pa sem prignala vprego in tovor domov.

Nedaleč od našega doma je stala velika baraka, v kateri so živeli ruski ujetniki. Bilo jih je kakih trideset. Ker so bili vsi domači moški v vojski, so ti ujetniki pomagali pri kmečkih opravilih na širšem območju Štor. Jaz sem bila zmeraj zelo radovedna in se nisem nikogar bala, tako da sem marsikatero urico preživela tudi v majhni ruski skupnosti. Odlično smo se razumeli. Spominjam se, da so si ujetniki kuhali sami in niso nič zavrgli. Tako sem opazila, da ko so lupili krompir, olupkov niso vrgli proč, marveč so jih zakopali na bližnji njivi. Rekli so mi, da bo iz olupkov zrasel nov krompir. To sem povedala mami, ki se je tem poskusom smejala in ni verjela v njihov uspeh. Kljub temu sem nekaj teh olupkov skrivaj zakopala tudi sama in čez nekaj časa sem nabrala par kilogramov odličnega krompirja.

Šola je bila spodaj v dolini, na drugi strani železnice. Ker je tam živelo precej Nemcev, je bila tudi šola v nemščini. Ker nisem znala niti besedice tega jezika, mi je bilo v prvem letu zelo težko. Kasneje sem se kar dobro "ujela", tako da mi ta jezik ni delal prevelikih skrbi. Po vojni in po nastanku nove države sem obiskovala slovenski pouk, a sem se zopet

znašla v težavah. Pogovorni slovenski jezik sem sicer znala, ker smo slovensko govorili v družini, toda pisati in brati v njem nisem znala. Ker že govorim o šoli, naj omenim pretresljiv dogodek, ki mi je še vedno ostal v spominu. Ko sem se nekega dne vračala iz šole, sem ob prehodu čez železniške tire videla grozljiv prizor. Na tirih je stal vlak z odprtimi nizkimi vagoni, na katerih so bili kot drva zložena trupla mrtvih vojakov. Kam so ta žalostni tovor peljali, ne vem.

Sicer smo se v življenje v Štorah dobro vključili in tudi domačini so nas dobro sprejeli. Mama in tete so delale v bližnjih tovarnah, z otroki pa se je ubadala nona. Dobivali smo tudi skromno begunsko podporo. Mama in druge begunske žene so se včasih z vlakom odpeljale v Zagreb, kjer so si nakupile nekaj prepotrebnih živil. Tam namreč hrane ni primanjkovalo, ker je Hrvaška spadala pod ogrsko krono.

Strogo prepovedano pa je bilo nositi živila v avstrijski del države. Zato so si ženske sešile posebne žepe pod spodnje krilo, v katere so potem skrile slanino in druga živila.

ihm Klaffige Schrift Vollschule in Wien

Land: Steiermark Schuljahr: 1915/16
Schulbezirk: Galla Kollegs-Zahl: 11

Schulnachricht.

Devetak Gabrijela, geboren am 3. August 1909
zu Galla in d. R. Religion, den Schulbesuch begonnen
am 16. 10. 15 in Wien, besucht seit 16. 10. 1915 die hiesige Schule
und erhält über den Besuch der ersten Klasse (Abteilung) nachstehende Noten

Vierteljahr	I.	II.	III.	IV.	Allfällige Bemerkungen des Lehrers	Unterschrift des Eltern oder ihres Stellvertreter
Deutsch	1	1	1	1	ganz gut	Marija Devetak
Slav.		2	3	3		
Religion		4	3	3		
Lesen		3	3	3		
Muttersprache		5	5	3		
Smile Reden/Rede					II	Marija Devetak
Religionsunterricht - Familienkunde		4	4	3		
Verhalten und Ordnung						
Interessiertheit und Aufmerksamkeit						
Rechnen und geomet. Formeln		3	3	3	III	Marija Devetak
Schönheitsüb.		3	3	2		
Schreiben						
Gesang		2	2	3		
Tunten					IV	
Werbliche Handarbeiten						
Äußere Form der schriftl. Arbeiten						
Zahl der vertauschten Schulaltage	keine		5		trüb	im ganzen 5
Schulnachricht angedr. am	18. 12. 1915		1	4		8
Jahreserfolg: Sum. Aufsteigen in die nächste Klasse (Abteilung) nicht eif.						

Galla Jung, Lehrer, Galla Jung, Klassenleiter

Noten-Skala:

Beurteilung	Slav.	Fortgang	Äußere Form d. schriftl. Arbeiten
1. lobenswert	1. ausnehm.	1. sehr gut	1. sehr gelügl.
2. befriedigend	2. befriedigend	2. gut	2. gelügl.
3. befriedigend	3. befriedigend	3. befriedigend	3. mittl. gelügl.
4. mind. befriedigend	4. mind. befriedigend	4. laus. befriedigend	4. nicht gelügl.
5. nicht befriedigend	5. gering	5. nicht befriedigend	5. mangelhaft

Spričevalo Gabrijele Devetak za šolsko leto 1915/16 na ljudski šoli v Štorah

V Štorah sem bila pri svetem obhajilu in pri birmi. Za botro sem imela mamino prijateljico, ki je bila begunka v neki bližnji vasi. Oče je prišel na obisk na začetku šestnajstega leta. Takrat je pri fotografu v Celju nastala tudi družinska fotografija, ki se je ohranila do današnjih dni.

Ponovno smo očeta videli po koncu vojne. Domov je prišel z vozom in dvema konjema. Kje je vse to našel, ne vem.

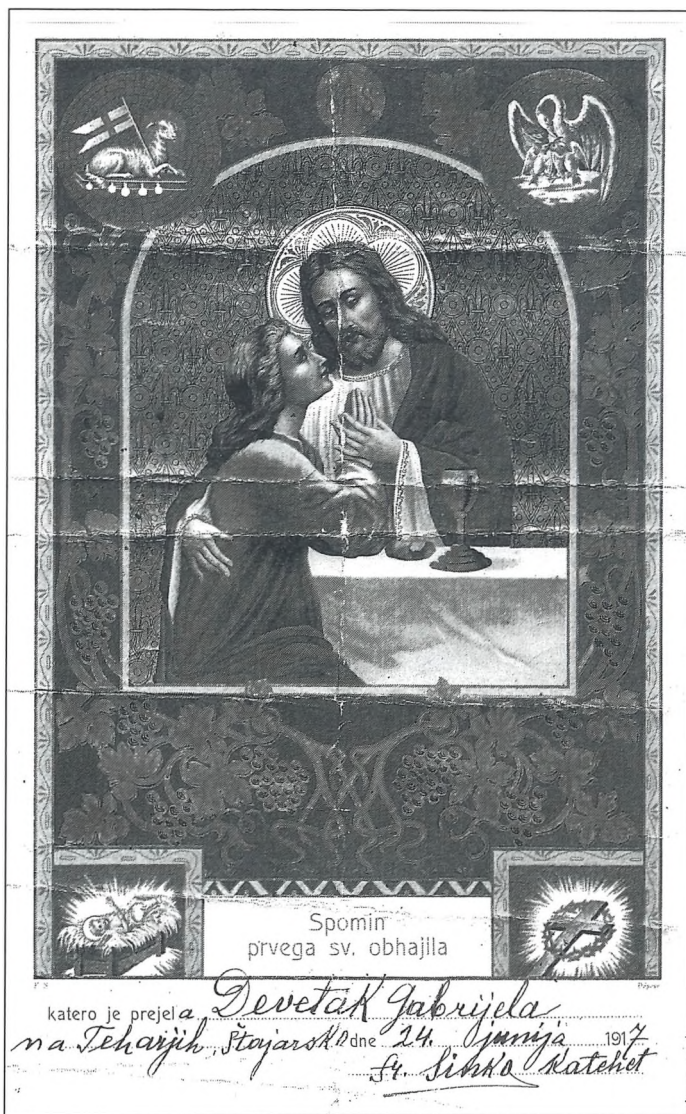
Spominjam pa se, da se je takoj zatem kot prostovoljec vključil med borce za severno mejo. Postal je Maistrov vojak. Ko so se stvari umirile in je bila meja zakoličena, smo začeli razmišljati o naši nadaljnji usodi. Mama se je hotela vrniti na Kras, oče pa tega ni hotel. Pravil je, da noče živeti pod Italijani. Mama je napravila potni list, s katerim je poleti 1919 odpotovala za kak teden v Opatje selo, da bi pogledala, če so razmere primerne za vrnitev. Spominjam se, da je s Primorske na Štajerskem prinesla pomaranče.

Oče je na vse kriplje iskal možnosti stalne nastanitve na Štajerske in je dobil službo v oparkarni. Ker v hiši na griču ni bilo veliko prostora, smo se najprej nastanili v Štorah v eni od hiš za delavce železarne.

Na razpolago smo imeli večjo sobo. Ni bilo slabo, toda bilo je veliko sten, ki so nas skoraj snedle. Nato smo bivališče našli v veliki baraki zraven rudnika premoga. Pol barake smo imeli mi, pol pa

so jo zasedali rudarji in drugi delavci. Oče je iskal tudi druge možnosti za prebivanje. Našel je celo neko hišo v Vitanju, kraju v gričevnatem svetu, dan hoda od Štor. Enkrat nas je tja gor odpeljal z vozom. Vozili smo se ves dan in pozno zvečer prispeli v Vitanje. Mami in nam otrokom pa kraj ni bil všeč, ker je bil preveč odmaknjen in predaleč od večjih naselij.

Domotožje je naposled zmagalo in odločili smo se za vrnitev. Domov na Kras smo se vrnili na začetku leta 1920. Pripeljali smo se z vlakom mimo Trsta in do Rubij pri Sovodnjah. V Štorah smo na živinski vagon natovorili tudi konja in žrebe, ki pa so nam ju zasegli Italijani na novi državni meji pri Logatcu. Iz Rubij nas je v Opatje selo z vozom odpeljal neki predvojni znanec. Tam smo našli vse porušeno in požgano. Nekaj časa smo živeli v zasilni vojaški baraki, nato pa je oče z denarjem vojne odškodnine kupil napol porušeno hišo v Ronkah, ki smo jo popravili in se v njej nastanili. Delili smo usodo večjega števila Kraševcev, ki so jih takratne razmere prisilile, da so si življenjski prostor poiskali v dolini. V Ronkah se je leta 1923 rodil še moj zadnji brat Karlo.

Spomin na prvo sveto obhajilo

Kot zanimivost naj navedem, da je tudi Gabrijelin oče Alojz dočakal častitljivo starost. Umrl je pri 103 letih starosti!

DUHOVNA OSKRBA GORIŠKIH BEGUNCEV V BEGUNSKIH TABORIŠČIH MED PRVO SVETOVNO VOJNO

Renato Podbersič ml.

Med prvo svetovno vojno se je Avstro-Ogrska srečala s pojavom množičnega begunstva. Do danes še nimamo točnih podatkov, iz katerih bi bilo razvidno točneje število slovenskih beguncev, ki so se zaradi sovražnosti na soški fronti umaknili iz Goriške. Prvi val so že v maju 1915 sprožili začetni spopadi na mejnem področju, drugi italijanska zasedba Gorice v avgustu 1916, tretji pa italijanski prodor na Banjško planoto v avgustu 1917. Nekateri zgodovinarji omenjajo število okrog 80.000 slovenskih beguncev, ki so bili razseljeni po vsej monarhiji. Tem moramo prišteti še okrog 10.000 do 12.000 slovenskih beguncev, ki so se morali izseliti v Italijo. Poleg teh je bilo še okrog 40.000 evakuirancev iz južne Istre. Glavni zbirni center za goriške begunce je postalo taborišče Wagna pri Lipnici na Štajerskem. Delovalo je vse od začetka vojne. Takrat je bilo predvsem taborišče prehodnega tipa in skozenj je šlo več kot 100.000 beguncev italijanske, furlanske in slovenske narodnosti iz jugozahodnega dela cesarstva. Državne oblasti so jih potem pošiljale v različne dežele: Spodnjo Avstrijo, Češko, Moravsko in Ogrsko.¹

Civilno prebivalstvo je moralo po ukazu državnih oblasti zapustiti svoje domove in oditi v begunstvo. Ljubljanski škof Jeglič je sredi septembra 1915 v svoj dnevnik zapisal: »V Ljubljani in okolici je okoli 17.000 beguncev. ki bodo morali naprej v barake v Lipnici, ali se branijo. Goriškim beguncem se hudo godi, veliko otrok je pomrlo.«²

Na državni ravni je skrb za begunce prevzelo ministrstvo za notranje zadeve, ki je v ta namen izdalo ustrezne odredbe. Oblasti so poskrbele za prevoz, nastanitev, zdravstveno zaščito in prehrano beguncev. Niso razlikovale med evakuir-

ranci in begunci, to je tistimi ki so deželo zapustili na ukaz, in onimi, ki so odšli prostovoljno. So pa oblasti poskrbele za narodnostno in socialno enovitost skupin beguncev. Bogatejši in materialno preskrbljeni begunci so lahko sami izbirali kraj naselitve, seveda ob izključitvi vojnih področij in nekaterih večjih mest. Socialno šibkejšim je ostala državno programirana oskrba in so jih naselili v odročnejše in mirnejše predele monarhije. Najrevnejši so našli skupinsko namestitev v raznih ustanovah (Šole, tovarne, nekdanji samostani) in velikokrat je bila njihova končna nastanitev begunsko taborišče (*Barackenlager ali Flüchtlingslager*).³ Tudi znotraj begunskih taborišč je prihajalo do socialnega razslojevanja, saj je bilo nekaterim družbenim skupinam omogočeno, da so bivale v boljših in bolj urejenih barakah. Predvsem je šlo za manjše barake, ki so sprejele manj beguncev in jim tako nudile večjo intimnost. Namenjene so bile zdravnikom, duhovnikom, učiteljem in upravnemu osebju.

Za duhovno oskrbo goriških beguncev, med katerimi so v začetku prevladovali Furlani in Italijani, se je zavzel goriški deželni glavar dr. Luigi Faidutti. Za svoje požrtvovalno početje sicer ni imel formalnega imenovanja od goriškega nadškofa. Šele 15. novembra 1915 je nadškof Frančišek B. Sedej uradno imenoval tolminskega dekana Ivana Rojca⁴ za svojega delegata na dušnopastirskem področju med slovenskimi begunci. Dekan Rojec je istočasno postal Faiduttijev namestnik pri oskrbi za italijanske in furlanske begunce. Nadškof Sedej je imenovanje usklajeval z državnim ministrstvom za notranje zadeve, ki je sicer bilo pristojno za begunska vprašanja. Ministrstvo je 11. februarja 1916 v dogovoru s krajevnimi škofi izdalo odlok, s katerim je dekana Rojca imenovalo za edinega škofijskega delegata pri oskrbi za begunce. Njegovo imenovanje je veljalo za goriško nadškofijo in škofijo Poreč-

¹ Enciklopedija Slovenije, št. 12, Mladinska knjiga, Ljubljana 1998, str. 168–171, geslo *Soška fronta*; ES, št. 1, MK, Ljubljana 1987, str. 212–213, geslo *Begunci 1915–1918 in Begunsko šolstvo*; Andrej Šavli, *Naše goriško in istrsko šolstvo v prvi svetovni vojni*, v: Zbornik za historijo šolstva in prosvete 7, Zagreb 1973, str. 87–135; Paolo Malni, *Evacuati e fuggiaschi dal fronte dell'Isonzo. I profughi della Grande Guerra in Austria e in Italia*, v: »Un esilio che non ha pari« (1914–1918). *Profughi, internati ed emigrati di Trieste, dell'Isonzo e dell'Istria* (ur. Franco Cecotti), Libreria Editrice Goriziana, Gorica 2001, str. 104–108; Diego Leoni, Camillo Zadra, *La città di legno – Profughi trentini in Austria, Trento 1981*; Petra Svoltjšak, *Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno*, Zbirka zgodovinskega časopisa 9, Ljubljana 1991.

² Nadškofijski arhiv Ljubljana, Jegličev dnevnik, 4. zvezek, 17. september 1915.

³ Malni, *Evacuati e fuggiaschi dal fronte dell'Isonzo*, str. 109–110; Josip Sedej, Dr. Frančišek Borgia Sedej, Zagreb 1971, str. 30–31.

⁴ Ivan Rojec, rojen leta 1866 v Trstu, mašniško posvečenje je prejel leta 1890 v Gorici. Kot kaplan in župnik je deloval na Goriškem (Solkan, Bilje, Miren). Aktiven je bil na socialno-gospodarskem in političnem področju, kjer se je priključil delovanju mladostrujarjev znotraj goriške SLS. Leta 1913 je bil izvoljen v deželni zbor. Spomladi 1915 je postal tolminski dekan. Med vojno se je trudil za prizadeto civilno prebivalstvo. Po vojni je prejel več cerkvenih častnih nazivov in imenovanj. Umrli je v Tolminu 2. septembra 1928.

Pulj.⁵ Ozemlja slednje sicer vojni spopadi niso neposredno zajeli, vendar avstro-ogrske oblasti so kljub temu evakuirale civilno prebivalstvo iz istrskih obalnih mest. Šlo je bolj za strateški poseg, kajti med drugim so se bale italijanskega izkrcanja v Istri. Vendar je bilo uradno Rojčevo imenovanje bolj kratkega veka, čeprav je nadškof Sedej očitno cenil njegovo delo. Sredi maja 1916 je bil namreč dekan Rojec znova poklican v Tolmin, da bi skrbel še za dobrih tisoč preostalih vernikov, ki so ostali na svojih domovih.

Največji slovenski begunski val je sledil zasedbi Gorice avgusta 1916. Okrog 50.000 beguncev je ostalo na slovenskem etničnem ozemlju, največ na Kranjskem. Ostali so našli zatočišče v begunskih taboriščih, največ v Spodnji Avstriji.

Sprejem novega dekana Ivana Rojca (1856-1928) v Tolminu, 18. april 1915 (iz zbirke Simona Kovačiča)

Najbolj »slovensko« je bilo taborišče Bruck na Litvi, sledila sta mu Steinklamm pri St. Pöltnu in Gmünd na češki meji. Nekaj slovenskih beguncev je bilo tudi v taborišču Wagna pri Lipnici na Štajerskem, toda zanje je bilo to bivanje bolj prehodnega tipa. V njem so namreč prevladovali italijanski in furlanski begunci. Veliko slovenskih beguncev je našlo zatočišče na Češkem in Moravskem, kjer so nastale prave strnjene slovenske begunske kolonije.⁶

Kot je zapisal črniški dekan Alojz Novak, se je glavni begunski val zaključil 21. avgusta 1916. Očitno sta mu bila poznana cilj in usoda beguncev, saj je zapisal, da odhajajo na Dolenjsko in v begunska taborišča Bruck na Litvi in Lipnica.⁷

Na Kranjskem se je za begunce zavzemal zlasti politik in duhovnik dr. Janez Evangelist Krek,⁸ ki je svoje življenje posvetil socialnim vprašanjem. Na njegovo pobudo je bila v Ljubljani odprta *Posredovalnica za goriške begunce*. Že 10. julija 1915 je bil sestavljen odbor Posredovalnice, za predsednika so izvolili samega dr. Kreka, član odbora je postal tudi dr. Alojzij Fogar, profesor verouka iz Gorice in poznejši tržaški škof.⁹ Posredovalnica je na različne načine skrbela za begunce, predvsem jih je denarno in materialno podpirala. Toda kot so sami poudarjali, jih je skrbela tudi verska vzgoja, zlasti mladine. Zato so v taborišča poslali molitvenike in rožne vence. Slednje so razdelili tudi beguncem, ki so bivali strnjeno po drugih deželah. Ob času birme so poskrbeli za botre.¹⁰

Ljubljansko časopisje, ki so ga izdajali katoliški krogi, je pogosto opozarjalo na stisko beguncev. Pogoste so bile svetopisemske primerjave in sklicevanje na božjo ljubezen do bližnjega. Zlasti časopis Slovenec je odigral pomembno vlogo komunikacijskega člana med duhovniki-begunci in njihovimi verniki. Duhovniki so prav v Slovincu pozivali razseljene ver-

⁶ Hilfskomitee für die Flüchtlinge aus dem Süden, Tätigkeits-Bericht, Dunaj 1915, str. 29–30; Hilfskomitee für die Flüchtlinge aus dem Süden, Zweiter Tätigkeits-Bericht, Dunaj 1917, str. 107.

⁷ Črniška kronika, 21. avgust 1916.

⁸ Janez E. Krek, rojen leta 1865 pri Sv. Gregorju nad Sodražico, mašniško posvečenje je prejel leta 1888, čez štiri leta je na dunajski univerzi doktoriral iz teologije. Zavzemal se je za socialno pravičnost in družbeno enakost, bil je deželni in državni poslanec. Umrli je 8. oktobra 1917 v Ljubljani.

⁹ Slovenec, 14. julij 1915, naslovnica; Vinko Brumen, Srce v sredini – Življenje, delo in osebnost Janeza Evangelista Kreka, Buenos Aires 1958, str. 63–64.

¹⁰ Slovenski begunski koledar za leto 1917, Izdal in založil dr. Luigi Faidutti, goriško-gradiščanski deželni glavar, katoliška tiskarna v Ljubljani, 1917, str. 124–125.

⁵ Archivio della Curia Arcivescovile di Gorizia (Nadškofijski arhiv v Gorici), fond Arcivescovi, busta Sedej 2, 15. november 1915.

nike, naj se jim javijo, da bi jim lahko nudili ali uredili versko oskrbo in tolažbo. Kampanja za pomoč beguncem se je še povečala med in po 6. soški ofenzivi ter velikem begunskem valu Slovencev iz Goriške. Cerkev je dejavno nastopila pri lajšanju tegob beguncev in se sklicevala na katoliško vero. Celo na naslovnica so se znašli proglasi kot »*Delo usmiljenja – Podpirajte goriške begunce!*«¹¹

Leta 1917 je v dušnem pastirstvu med begunci v cesarstvu delovalo kar 175 duhovnikov iz treh škofij: Gorica, Trento in Poreč-Pulj.¹² Duhovniki so se zaradi svoje izobrazbe, družbene vloge in pričakovanj ljudi-beguncev velikokrat znašli kot pravi voditelji in edina preostala avtoriteta, kot svetopisemski pastirji svoje črede ovac. Državne oblasti so se zavedale pomembnosti njihovega dela, tako v begunskih taboriščih kot med begunci, ki so bili razpršeni po monarhiji. Zato so podpirale delovanje duhovnikov. Ti so se izkazali na najrazličnejših področjih in delih, ki so jih opravljali. Njihova vloga v Cerkvi, ki so jo prinesli od doma, se je v begunstvu nadgrajevala in zadolžitve so se množile. Begunski duhovniki so bili dušni pastirji in kateheti.

»*Lipnica - begunski tabor. V Lipnici je sedaj v barakah približno 350 slovenskih beguncev. Večinoma so iz Bilj, Vrtojbe in Šempetra ter drugih bližnjih krajev. ... Dalj čas so bili brez slovenske službe božje. Sedaj sta prevzela dva slovenska patra iz tamošnjega samostana nalogo, da bosta, če bo le mogoče, vsako nedeljo, drugače pa tudi med tednom, imela slovenski nagovor na begunce, da bodo v svojem bridkem pregnanstvu imeli vsaj eno tolažbo, namreč pridigo v domačem jeziku. Tudi slovensko šolo so otvorili tukaj v barakah. Med uradništvom taborišča je tudi spodnještajerski rojak g. dr. Ipavec in par drugih Slovencev. Ker so nekateri begunci morali v naglici oditi od doma, nimajo niti rožnih vencev s seboj. Kdor ima usmiljeno srce, naj jih nekaj pošlje na naslov: P. Mavricij, kapucin, Lipnica. Dasi si prizadeva oskrbnišvo barak jako veliko, da bi omililo usodo beguncev, vendar je begunsko življenje silno žalostno.*«¹³

Toda ljudje so potrebovali tudi navadne učitelje, prevajalce, dobre pogajalce in posrednike. Duhovniki-begunci so posredovali za begunce pri lokalnih civilnih in cerkvenih oblasteh.

Državne in lokalne oblasti so si precej prizadevale, da bi begunci tudi na verskem področju zaživel čimbolj v skladu z navadami iz domačih krajev. Zato so pomagali in olajšali izvedbo raznih procesij, praznovanj župnijskih zavetnikov in celo romanj za begunce. Pri tem so se posluževali tudi verskih ustanov in središč po deželah, v katerih so bivali begunci. Med njimi so bila popularna zlasti romanja v številna marijanska svetišča v avstrijskih deželah.

»*Služba božja za begunce v Maria Ellend na Nižjem Avstrijskem. Da ne bo nesporazumljenja, naznanjam beguncem bruškega okraja (Bruck), da bo služba božja v romarski cerkvi pri Maria Ellend v osmini Roženvenske nedelje, dne 14. oktobra in ne na Roženvensko nedeljo, kakor je bilo prej določeno. Spovedoval bom na predvečer in zjutraj. Ob 9. uri bo pridiga, sv. maša in blagoslov. Za slovensko cerkveno petje bodo poskrbele pevke iz Dol. Vrtojbe, katere so se že v par krajih pri službi božji prav ginljivo prepevale lepe slovenske nabožne pesmi v tolažbo našim ljudem in v pohvalno priznanje domačinov. Bodi jim izrečena na tem mestu zahvala in »Bog plačaj!« Pohitimo v osmini Roženvenske nedelje v Maria Ellend, to je k Mariji Revi ali Mariji Žalostni, da pri Žalostni Materi Božji črpamo novih moči v svoji žalosti in bridki preizkušnji. Bruck ob Litvi. Ciril Zamar, kurat.*«¹⁴

Tudi v samih begunskih taboriščih je prihajalo do večjih verskih praznovanj. Eno največjih, v čast Svetogorski Mariji, je bilo poleti 1916 v taborišču Bruck na Litvi, kjer so prebivali v glavnem slovenski begunci. V sklopu begunskega taborišča je bila tudi cerkev. Znani goriški ljudski podobar Clemente del Neri (1865–1943) je posebej za to cerkev izdelal kopijo milostne podobe Svetogorske Marije. Veliko slavlje ob namestitvi te kopije so praznovali 2. julija 1916. Prišel je tudi zastopnik Begunskega odbora, Karl Gasser. Novo pridobitev begunske cerkve sta blagoslovila deželni glavar dr. Faidutti, ki je za to priložnost prišel z Dunaja, in lokalni dekan Gebauer. Goriško deželno glavarstvo je za to priložnost pripravilo pesem Svetogorska Marija, ki so jo prepevali v slovenščini in nemščini. Po posvetitvi je sledila procesija, med katero sta dve deklici-begunki nosili Marijino podobo, ljudstvo pa je prepevalo cerkvene pesmi. Slavje se je zaključilo z ganljivo pridigo in blagoslovom dr. Faiduttija, ki je izpostavil požrtvovalnost vojakov na bojnem polju in zaupanje vseh v Božjo previdnost in pomoč, da bo

¹¹ Ilustrirani glasnik, 31. avgust 1916, št. 53, naslovnica.

¹² Hilfskomitee, Zweiter Tätigkeits-Bericht, str. 117–121.

¹³ Slovenec, 29. september 1916, Primorske novice.

¹⁴ Slovenec, 1. oktober 1916.

prevladal zmagoviti mir. Med begunci so krožile govorice, da je ta podoba Svetogorske Marije prinešena naravnost s Svete gore. Vprašanje je, kdo je sprožil govorice. Mogoče so sodile v sklop psihične stabilizacije begunskega življenja.¹⁵

V vseh begunskih taboriščih je bilo poskrbljeno za duhovno oskrbo beguncev. V ta namen so bile preurejene barake, ki so služile za kapele oziroma cerkvice. Goriški nadškof Sedej je kot vodja pastorela za goriške begunce poskrbel, da se je organizirala ustrezna mreža duhovnikov. Tudi sam je potoval po avstrijskih deželah in obiskoval razseljene begunce, tako tiste v taboriščih kot tudi večje begunske kolonije.

V taborišču Bruck je dušno pastirstvo vodil kanalski dekan Anton Berlot.¹⁶ Pomagali so mu župnik Alojz Matelič iz Volč, kaplan Franc Černigoj iz Tolmina in kaplan Alojzij Mulič. Begunci so hvalili zlasti dekana Berlota, ki je bil pred tem odgovoren za dušno pastirstvo v taborišču Gmünd. V Brucku

sta imeli svoj začasni begunski sedež tudi dve župniji iz goriške nadškofije, Kanal in Volče. Kot smo videli, sta bila tamkajšnja župnika v vodstvu dušnega pastirstva v omenjenem taborišču. V njem se je nahajala velika lesena cerkev, v kateri je bogoslužje v glavnem potekalo v slovenščini. Kaplan Černigoj je v taborišču ustanovil mešani pevski zbor, ki je s prepevanjem cerkvenih in posvetnih pesmi vlival upanje na vrnitev ter spomin na domače kraje. V taborišču je deloval Marijin vrtec, ki ga je obiskovala večina osnovnošolskih otrok, in Marijina družba, ki je štela več kot 150 članic. Družbo je vodil dekan Berlot. Pri delu in skrbi za begunce so se izkazale tudi uršulinske redovnice iz Gorice. Delale so kot medicinske sestre v bolnišnici in skrbele za hiralnico, poleg tega so tam vodile tudi otroški vrtec.¹⁷

V Steinklammu sta sredi taborišča skupaj stali cerkev in šola, zgrajeni iz lesa. Zanimiva je bila slika nad vhodom v cerkev, ki

Družina Devetak iz Vrha Sv. Mihaela med begunstvom v taborišču Bruck na Litvi (original hrani Ludvik Devetak)

¹⁵ Paolo Malni, *Tra internamento e profuganza*, v: *L' Arcidiocesi di Gorizia*, uredil Joško Vetrih, Grafica Goriziana, Gorica 2002, str. 464–455; Vili Prinčič, *Pregnani. Prva svetovna vojna – Pričevanja goriških beguncev*, Založba Devin, Trst 1996, str. 229. Več o tej slovesnosti glej: Renato Podbersič, *Svetogorska Marija in begunstvo*, v: *Svetogorska Kraljica*, št. 2, Sveta Gora 2010, str. 36–38.

¹⁶ Anton Berlot, rojen leta 1860 v Kanalu, posvečen 1884 v Gorici. Leta 1908 je postal župnik in dekan v Kanalu. Umrli je 15. aprila 1940 v Gorici.

¹⁷ Slovenski begunski koledar, str. 97–98; Prinčič, *Pregnani*, str. 229; Camillo Medeot, *Le Orsoline a Gorizia : 1672–1972*, Videm 1972, str. 265–266; Renato Podbersič, *Goriške redovnice med prvo svetovno vojno*, v: *Kronika*, št. 2, letnik 55, Ljubljana 2007, str. 308.

TRAGEDIJA DRUŽINE KOFOL

Tadej Munič

Pisalo se je leto 1917, bil je prav prvi dan 11. italijanske ofenzive na soški fronti. Ne samo v prvih frontnih linijah, tudi v zaledju avstro-ogrske vojske je vrvelo od naglih, odločnih povelj, premikov vojaštva, kopičenja streliva in raznega materiala. Tovornjaki so v noč odvažali težke zabojnike, žičnice so bile obremenjene s pošiljkami, namenjenimi možem visoko v hribih in gorah. Vojaštvo na branilčevi strani je bilo v visoki stopnji pripravljenosti.

Vojaški zbirni centri v zaledju so si bili približno povsod enaki: trden, zidan objekt, okrog pa lesene barake, poravnana vozila, kakšen hlev s konji, stražarnice, poljske kuhinje in kupi natančno in previdno zloženih granat vseh kalibrov.

Majhna vas, Bača pri Modreju, ki leži v občini Tolmin, ob sočju Idrijce in Bače, od katere se na vzhodu odpira svet proti Idriji in na jugu proti Tolminu, je bila v prvi svetovni vojni nema priča nenehnemu živahnemu dogajanju, saj so mimo nje korakale avstro-ogrske čete na položaje na levem bregu Soče, nad vasjo pa so dan in noč po viaduktu čez Idrijco drdrali vlaki z moštvi in topništvom.

Za vasjo se je skrivala dolga soteska, Baška grapa, v kateri je bilo poleg reke prostora le za cesto in železnico, pa še ta si je morala pot utreti skozi predore in klančine, ki so jih lokomotive komaj zmogle. Železna cesta Jesenice–Nova Gorica, ki je vodila naprej proti Trstu in ki je Avstro-Ogrsko drago stala, je ostala za vse večne čase veličasten arhitektonski in gradbeni podvig. Odprli so jo leta 1906, ko se je s prvim vlakom pripeljal sam prestolonaslednik Franc Ferdinand. Zaradi slutnje, da bo morala monarhija tudi s pomočjo te železnice zavarovati svoje meje in da bo prišlo do spopadov v soški dolini, so jo načrtovali tudi v vojaške obrambne namene.

V ozki grapi, v kateri je veliko čarobnih koticov in posebnosti, je le malo prostora za življenje ljudi. Ti so se že v davni poselili malo višje v hribe, na levo in desno od prodnate Bače. A vendar se na vsakih nekaj kilometrov kažejo skromne ravnice za nekaj deset duš ali osamljene kmetije. Ena od takšnih kmetij, samo za enega gospodarja in nič več, ima hišno številko 58 in v njej danes bivata Pavla in njen sin Roman Kofol, po domače Pri Lušinu. Danes sicer kmetije ni več, a skromni okoliški travniki so kljub temu urejeni in pokošeni. Nad stano-

*Baška grapa. Kofolova domačija je stisnjena med Bačo in železnico.
(iz zbirke Helene Jelinčič)*

Begunsko taborišče Wagna na Štajerskem, na levi strani se lepo vidi lesena taboriščna cerkvica. (fototeka Goriškega muzeja)

je prikazovala sv. Družino na begu v Egipt, kako počiva pod drevesom na trati, pred njo pa kleči skupina beguncev, oblečenih v istrsko nošo. V Steinklammu je namreč bilo veliko beguncev oziroma evakuirancev iz Istre. Cerkev je sprejela 1500 vernikov. Upravljali so jo štirje duhovniki. Njihova imena razberemo iz mrliške knjige (*Sterbebuch*) taborišča Steinklamm, ki jo danes hrani Župnijski arhiv v Biljani v Brdih. Najdejavnejši je bil vikar Josip Kos iz vikariata Brestovica na Krasu, ki je odgovarjal za duhovno oskrbo beguncev v tem taborišču. Njegove vpise najdemo od začetka novembra 1915 do sredine junija 1918. Pomagala sta mu Anton Pipan, mornariški nadkurat (*Oberkurat*), in istrski duhovnik Stipanich. Kot je razvidno iz taboriščne mrliške knjige, je velika večina umrlih prejela zakrament bolniškega maziljenja, kar pomeni, da je bila verska oskrba dobro organizirana. V tem taborišču je bil tudi begunski sedež vikariata Brestovica. To je edina pastoralna enota iz goriške nadškofije, ki je svoj začasni sedež našla v tem taborišču.

Tudi begunci v Wagni pri Lipnici so imeli ustrezno versko oskrbo. V taborišču je bilo sicer malo slovenskih beguncev. Prvotno leseno cerkev je leta 1916 zamenjala zidana. V notranjosti so bile celo orgle. Odgovornost za duhovno oskrbo

beguncev v tem taborišču je prevzel Francesco Bandeu, župnik v Ronkah (Ronchi), verouk pa je poučeval kapucin p. Joahim. On je tudi pripravljaval begunske otroke na prejem zakramentov. Zakrament prvega sv. obhajila je 15. junija 1917 prejela velika skupina begunskih otrok. Med njimi je bila Solkanka Ivanka Zavrtanik, rojena Grapulin, ki je ob tej priložnosti prejela spominsko listino, ki jo še vedno hranijo njeni potomci v Solkanu. P. Joahim je ob tej priložnosti otroke naučil posebno pesmico, ki odraža zaupanje v Marijo, tako značilno za slovenskega človeka v vseh težkih časih.

»... Si mogočna pomočnica, v hudih bojih tolažnica.

Ker moč človeška peša že, edino ti pomagaš še...«¹⁸

Največji problem verske oskrbe so sicer predstavljale majhne in razpršene begunske skupnosti, raztresene po vsem cesarstvu. Težko je bilo pričakovati, da bo za vsako tako skupnost pristojen lasten dušni pastir. Več o reševanju te problematike pa v naslednji številki revije.

¹⁸ Slovenski begunski koledar, str. 103; Drago Sedmak, Ob vznožju branikov – Solkan in Solkanci med prvo svet. vojno, Mohorjeva založba, Celovec 2003, str. 114–115; Slovenec, 11. november 1916.

vanjsko hišo in gospodarskim poslopjem s kozolcem poteka železniška proga, ki na severovzhodu travnika Lušinovih preko kamnitega viadukta prestopi na levo stran Bače. Tu se začne naša zgodba ...

ju oskrbovali čez Podmelec, manjši prelaz Hum in Ljubinj, od tam naprej pa severno od Tolmina. Ko so Italijani po zavzetju Kuka (638 m) na Banjšicah z močnim topovskim obstreljevanjem začeli obvladovati današnji Most na Soči in onemogočili

Avstrijska poljska kuhinja pri Lušinu med hišo in kozolcem (iz družinskega arhiva)

Rodbina Kofol je staroselska; po podatkih župnije Sv. Lucija, danes Most na Soči, segajo prve omembe v leto 1785, v katerem sta bila vpisana Jurij (Georgius) in Marija Kofol. Njima so sledile tri generacije s po več otroki. Nazadnje se naše zanimanje ustavi pri Francu Kofolu (1861–1926). V zakonu z Ano Pirih so se mu rodili štiri sinovi in hči, v drugem zakonu s Katarino Testen pa pet hčera. Od prednikov so podedovali nekaj polja, senožeti in travnikov, kar je zadostovalo za preživetje. Za boljšo samooskrbo je bilo v hlevu nekaj repov. Živeli so mirno, spokojno življenje.

V letu 1915, ko je Italija napovedala Avstro-Ogrski vojno, je v Baško grapo pljusnil orjaški vojaški val. Tamkajšnji visoki hribi so nudili varno zavetje, številni predori na železniški progi pa zaklonišče v primeru napada. Branilci so na Kneži postavili bolnišnico in so svoje enote na Vodil vrhu in krnskem pogor-

raztovarjanje vojaštva, orožja in opreme na železniški postaji, ki je do danes ohranila ime Postaja, so bili avstro-ogrski inženirji prisiljeni za vsa ta silna opravila poiskati drugo lokacijo. Rešitev se jim je ponudila na domačiji Lušinovih, ki je bila tik ob železniški progi. Zemljišče se je dvigovalo v treh terasah in na njem je nastalo skladišče streliva, ki ga je bilo treba hitro polniti, saj se je zaradi 10 italijanskih ofenziv tudi hitro praznilo in so branilci na položajih nujno potrebovali strelivo, hrano in opremo. Tudi križe za pokopališča.

Vse to se je odvijalo pred očmi številne družine Kofolovih. Najstarejša sinova Andrej (1899–1984) in Franc (1897–1955) sta bila pri vojaki, doma sta ostala le oče Franc (1861–1926) in žena oziroma mati Katarina s sedmimi otroki.

Kasnejši kronist Franc Kovačič iz Bače pri Modreju je po

zanesljivih virih in po pripovedovanju domačinov takole strnil takratna dogajanja Pri Lušinu:

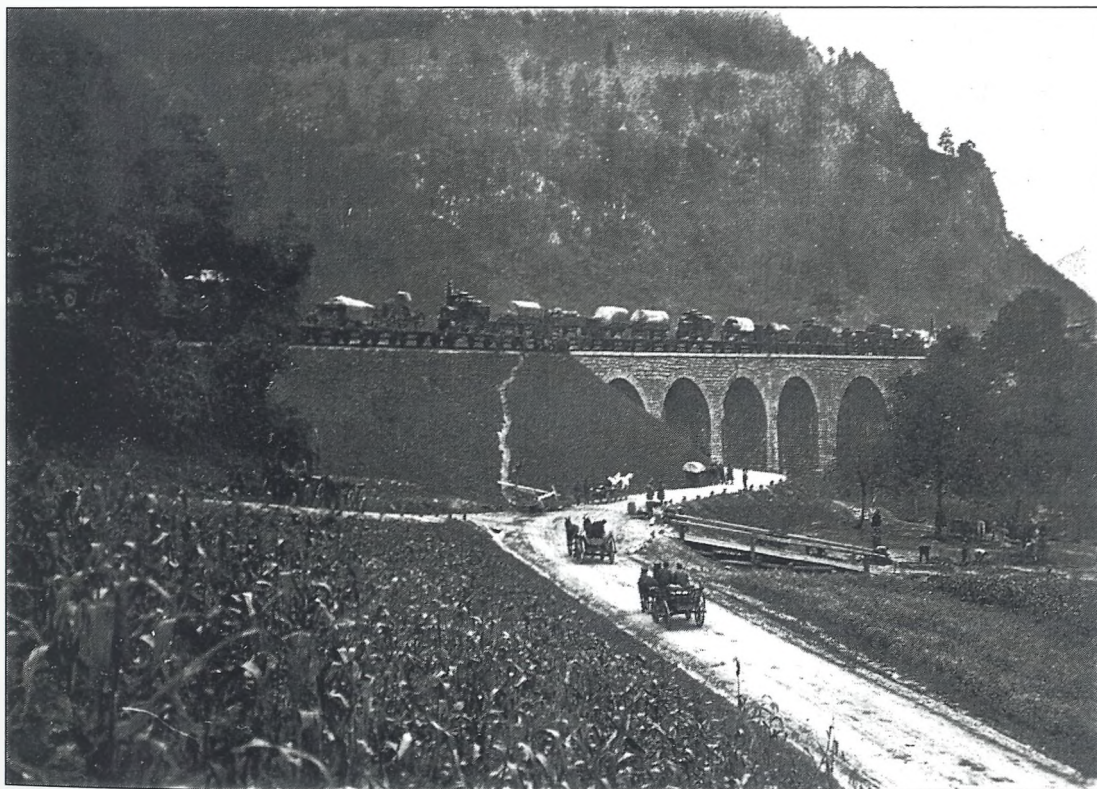
»Toda neki podzavestni nemir je vendarle vladal med ljudmi, ki so se zavedali nevarnosti, ki jim je pretila od tu nakopičene razstreliva; živeli so v stalnem strahu pred nečem, saj so slutili, da bi se jim moglo kaj zgoditi. In ni jim bilo treba dolgo čakati: tik pred svojo 11. ofenzivo, ki so jo sprožili na Banjški planoti, so Italijani začeli stopnjevat obstreljevanje s topovi z dolgim dometom, ki so bruhali globoko v avstrijsko zaledje svoje razdiralne in smrtonosne izstrelke.

Tistega dne okoli poldneva je bila ta slutnja udejanjena. Na jasnem poletnem nebu so se pojavila italijanska izvidniška letala in vztrajno krožila nad Soško, Idrijsko in še prav posebno nad Baško dolino, spremljana od dejavnosti protiletalskega topništva. Malo pred tem je došel pred skladišče na Kofolovi ravnici dolg tovorni vlak, ki prav gotovo ni ušel opazovalcem v letalih, ki so po odkritju naglo odletela proti zahodu.

Trenutno zatišje je bilo prekinjeno v popoldanskih urah, ko

so se preko Kosovda začele na gosto vsipati granate v Baško dolino, usmerjene predvsem na železniško progo. Trobentači so zatrobili alarm, preplah se je širil; redovnice, ki so upravljale pralnico na Kofolovem travniku ob reki ter vojaki in ruski ujetniki, ki so razkladali vlak, so hiteli v zaklonišča. Domačinka Eliza Čarga, ki je imela drobno trgovino v Kofolovi hiši, se je z dvema otrokoma zatekla v skalnato votlino, ki je stala na strmem pobočju tik nad levim bregom reke Bače. V tem majhnem, a varnem prostoru je namreč kmalu nastala takšna gneča, da se je neki vojak zadušil.

Medtem je tovorni vlak obstal osamljen na progi, ker se je strojevodja, Nemec po rodu, že ob prvi granati zatekel v bližnjo kaverno. Na lokomotivi je ostal kurjač, neki domačin, ki se je odločil, da odpelje tovor na varno. Njegovi prisotnosti duha in skrajnemu pogumu je treba pripisati, da je vlak obvaroval pred uničenjem. Med gostim padanjem granat in eksplozijami, ki so se vrstile s pošastnim ritmom druga za drugo, je vzvratno zapeljal celotno kompozicijo v kilometer oddaljen predor Sopotnica, ne meneč se za smrtno nevar-

Vlakovna kompozicija z možnarji Škoda 30,5 cm pri Lušinu
(iz zapuščine Bohumila Sperlinga, hrani Leonard Hobst, Budimpešta)

Posnetek Kofolove domačije z desne strani reke Bače. Zadaj se vidijo skladišča in železniška nakladalna rampa.
(iz družinskega arhiva)

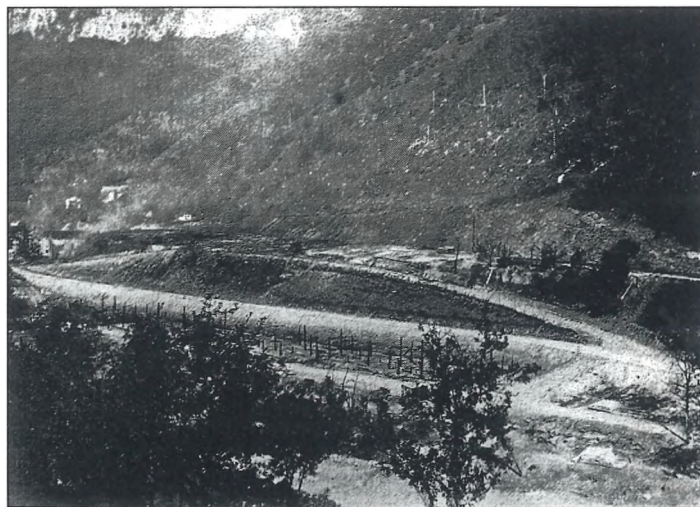
nost, ki mu je pretila. Za pogumno dejanje je bil odlikovan z medaljo, ker pa po tedanjih predpisih kot kurjač ne bi smel sam v nobenem primeru premakniti lokomotive, še manj celotnega vlaka, so mu podelili srebrno, "hrabremu" strojevodji, ki je napad preždel v zaklonišču, pa zlato kolajno.

Toda niso bili vsi tako srečni kot ta kurjač in drugi, ki jim je uspelo doseči zaklonišča. V Kofolovi hiši se je družina pripravljala, da pohiti na varno. Zbrani so bili v kuhinji, kjer se je mati Katarina še ukvarjala z najmlajšo hčerko. Oče Franc je za trenutek stopil v izbo, ker da je bil nekaj tam pozabil. Tisti hip je ena številnih granat, ki so začele padati okoli domačije, šinila skozi okno v notranjost stavbe in eksplodirala v prostoru, kjer je bila zbrana Kofolova družina.

Ko se je oče Franc preko razsutih sten in vdrtega stropa vrnil v kuhinjo, se mu je pred očmi nudil strašoten prizor: žena in otroci, ki jih je nekaj trenutkov prej videl, so zdaj razmrčvarjeni vse vprek ležali brez znakov življenja med ruševinami.

Obšel ga je grozen obup in samo čut po samoohranitvi

ga je gnal, da se je, čeprav do skrajnosti izčrpan, ker je bil težko ranjen, zavlekel po strmem bregu k spodaj tekoči reki in se zatekel pod skalo, kjer so ga nezvestnega in skoraj izkrvavelega našli naslednji dan.

Fotografija, ki je nastala po eksploziji skladišča.
(iz družinskega arhiva)

Kot je razvidno iz mrliške knjige iz župnije Most na Soči, so ob tej priliki izgubili življenje Kofolovi:

mati Katarina, roj. Testen, stara 39 let

hči Jožefa, stara 6 let

hči Marija, stara 4 leta

hči Ivana Franciška, stara 3 leta

hči Ana, stara eno leto, en mesec in en dan;

in otroci preminule prve žene Ane roj. Pirih:

sin Ivan, star 15 let

hči Terezija, stara 13 let

sin Alojzij, star 9 let

Poleg očeta Franca sta smrti ušla le brata Franc in Andrej, sinova prve žene Ane, ki sta bila takrat v avstrijski vojski.

Po doletu granate, ki je bila usodna za Kofolovo družino, se je topniško obstreljevanje brez presledka stopnjevalo. Izstrelki vseh kalibrov so tolkli po dolini v navalu velike 11. ofenzive. Številne granate so tipale za važnimi cilji. In posrečilo se jim je zadeti barako polno smodnika, granat ter raznovrstne municije na Kofolovem polju.

Silovita eksplozija je globoko odjeknila med gorami, se širila po dolini in visoko prekosila dotedanji hrup posameznih izstrelkov. Razstreljene skladovnice bomb in granat so do tal porušile še preostali del Kofolovega doma, ki se je sesul nad svoje nedolžne žrtve in popolnoma uničile še kozolec in hlev, poln živine. Nastali so požari in gosti dim je zajel vso dolino, se pošastno dvigal proti nebu, da se je nad njim komaj videlo zahajajoče sonce.

Turoben je bil naslednji dan pogled na to opustošeno območje. Daleč naokrog, kakor v začaranem krogu, so bili vidni sledovi silovitih eksplozij. Vsepovsod po senožetih, okleščenih in ožganih gozdovih so ležali ostanki granat, šrapnelov, neeksplodiranih izstrelkov in nabojnih tulcev. Izpod razvalin Kofolove domačije izgrebena trupla nesrečnih žrtev so pokopali pri sv. Mavru na Mostu. Iz ruševin, ki so jih zasule, so ob reki Bači napravili gomilo, na katero so Kofolovi nosili cvetje vse do leta 1926, ko je velika povodenj odnesla še te zadnje, žalostne ostanke tistega tragičnega dne.

Italijani v časnikarskih poročilih niso nikoli omenili te, za njih izredno uspešne akcije. Tako n. pr. vojno poročilo italijanskega vrhovnega štaba št. 816, nanašajoče se na operacije z dne 17. avgusta, omenja med drugim samo "topniško obstreljevanje je bilo v presledkih ojačeno na julijski fronti ...",

in naslednje poročilo št. 817 z dne, 19. avgusta, ko je že bil v polnem teku naval 11. ofenzive, pravi: "... od včerajšnje zore naše topništvo silovito obstreljuje sovražne postojanke od Krna do morja ...".

Ko je v času med 1. in 2. svetovno vojno prevladovala domača splošna brezposelnost in velika revščina, se je marsikdo odločil za iskanje in odkopavanje teh, v zemlji in po senožetih razmetanih kovin, da bi si z njihovo prodajo nekaj zaslužil. «

Dolgo let po prvi, posebej pa še po drugi svetovni vojni se je o tragediji Lušinovih govorilo le med sorodniki in prebivalci bližnje okolice. Vendar se je leta 1966 na vratih pojavil avstrijski vojaški fotograf Franz Kindelhofer, ki je leta 1917 na podstrešju Lušinovih nekajkrat prespal na zločljivi železni postelji s cerado. S seboj je prinesel nekaj dragocenih posnetkov iz tedanjega časa.

Zgodba o nesrečni družini je doživela svoj epilog natanko 80 let kasneje, ko so na zid obnovljene domačije vzdali spominsko ploščo, ob kateri se še dandanes zgostijo popotniki, ki jih pot zanese v Baško grapo.

*Lušinovi (hči Bogomira, sin Roman, žena Pavla, soseda Marija in Franc Kofol) s Franzem Kindelhoferjem junija 1966. Fotograf jim kaže album s fotografijami njihove domačije.
(iz družinskega arhiva)*

NAŠI GORSKI STRELCI ob stoletnici ustanovitve prve vojaške gorske enote na Slovenskem

David Erik Pipan

1. marca 2011 smo Slovenci proslavili pomembno obletnico, povezano z vojaškim gorništvom, kajti pred 100 leti smo dobili prvo vojaško gorsko enoto.

Čeprav je bila Avstro-Ogrska v svojem zahodnem delu gorska država, je v svojo vojsko razmeroma pozno uvedla posebne gorske enote. Prve za gorsko bojevanje izurjene enote je dobila komaj leta 1906, medtem ko je njena zahodna sosedna Italija imela že od leta 1872 alpinske polke. Osnovna naloga teh enot je bila varovanje meje v gorah. Leta 1906 sta bila kot gorski enoti opremljena I. in II. polk tirolskih deželnih strelcev ter celovski 4. domobranski pehotni polk. Leta 1909 se jim je pridružil še III. polk tirolskih deželnih strelcev. Kot zadnji polk, ki je spadal med domobranske gorske enote (*Landwehrgebirgstruppen*), je bil 1. marca 1911 v gorsko enoto preoblikovan ljubljanski domobranski pehotni polk št. 27. in od tega datuma dalje lahko govorimo o začetku vojaškega gorništv na Slovenskem. Čeprav je bil ta polk del mogočne avstro-ogrske vojske, so ga na slovenskih tleh že takrat imenovali

»slovenski planinski polk«, saj je bil to naš domači polk, v katerem so služili slovenski fantje.

Domobranski pehotni polk št. 27 pred prvo svetovno vojno

Cesarsko kraljevi domobranski pehotni polk št. 27 »Ljubljana« (*K. k. Landwehr Infanterie Regiment Laibach Nr. 27*, skrajšano *LIR27*), z nabornim okolišjem Ljubljana in Trst ter sedežem v Ljubljani, je bil ustanovljen 1. oktobra 1901. Nastal je iz III. (bivšega domobranskega bataljona Ljubljana št. 25) in iz IV. poljskega bataljona (bivšega domobranskega bataljona Novo mesto št. 24), domobranskega pehotnega polka št. 4 iz Celovca (*K. k. Landwehr Infanterie Regiment Klagenfurt Nr. 4*, skrajšano *LIR4*) in enega na novo ustanovljenega bataljona. V njem so služili večinoma slovenski fantje z območja takratnih dežel Goriško-Gradišanske in Kranjske. V ljubljanski domobranski kasarni je bilo nameščeno polkovno poveljstvo in vsi trije bataljoni, in sicer prvi s štirimi stotnijami ter drugi in tretji bataljon s po tremi stotnijami.

Na dvorišču kasarne 4. stotnije v Kobaridu (fototeka Goriškega muzeja)

Priprave na reorganizacijo polka v gorsko enoto, ki je bila predvidena za leto 1911, so se začele že 30. marca 1908, ko je bil II. bataljon c. kr. domobranskega pehotnega polka št. 5 »Pola« (LIR5) iz goriške kasarne Erzherzog Rainer premeščen v matični Pulj, kjer sta se nahajala njegova preostala dva bataljona. Na njegovo mesto je iz Celovca prispel II. bataljon domobranskega pehotnega polka št. 4 »Celovec« (LIR4). Ta polk je bil v gorsko enoto preoblikovan že leta 1906. Cilj premestitve tega bataljona (II/LIR4) v Gorico je bila priprava urjenja in formiranje jedra za spremembo LIR27 v gorsko enoto.

1. marca 1911 je bil polk uradno preoblikovan v gorsko enoto (*Landwehrgebirgsregiment*), na novo pa so bili sestavljeni tudi njegovi bataljoni. V kasarni Erzherzog Rainer v Gorici je bil kot gorska enota formiran II. bataljon LIR27, vendar ta enota ni bila na novo sestavljena, temveč je nastala s preimenovanjem II. bataljona LIR4, ki se je s svojimi štirimi stotnijami tam že nahajal. 1. januarja 1912 so izločili dele III. bataljona in jih priključili k LIR4. Po reorganizaciji je bil LIR27 sestavljen le iz dveh bataljonov namesto običajnih treh. Prvi bataljon je imel poveljstvo in kader v ljubljanski kasarni, sestavljen pa je bil iz petih stotnij, drugi bataljon pa je imel poveljstvo in svoje štiri stotnije v goriški kasarni.

Preoblikovanje polka v gorsko enoto je pomenilo tudi bistvene spremembe v uniformi, opreми in vadbi moštva, s tem pa je bila polku zaupana tudi obramba meje z Italijo na območju od Gorice do trdnjave Kluže. Skladno s to nalogo so bile tudi njegove stotnije v poletnih mesecih razporejene na tem območju, saj so pripadniki obeh bataljonov zapustili svoje mestne kasarne ter se namestili v manjših kasarnah po vaseh ob meji z Italijo. Posamezne stotnije prvega bataljona so bile razporejene takole: prva v Bovcu (stalna posadka obeh trdnjav v Klužah), druga v Breginju, tretja v Logjeh, četrta skupaj s strojničnim oddelkom v Kobaridu in peta na Livku. Poveljstvo drugega bataljona je bilo poleti nameščeno v Tolminu, kjer sta se nahajala tudi strojnični odderek in šesta stotnija, sedma je bila v Srednjem pri Kambreškem, osma v Kanalu, deveta pa v Kojskem. Iz teh vasi so hodili na pohode v okoliško hribovje, kjer so se urili v gorskih veščinah in vojskovanju.

Polk med prvo svetovno vojno

V dneh po mobilizaciji, ki je bila objavljena 26. julija 1914, se je v polku zbralo 4777 mož in z njimi so sestavili štiri bata-

ljone. V polk je bila vključena tudi pehotna posadka trdnjav v Klužah, ki so jo pred vojno sestavljali pripadniki tega polka.

Po končani mobilizaciji je bila sestava polka sledeča:

- prvi bataljon: pet stotnij in en strojnični odderek
- drugi bataljon: štiri stotnije in en strojnični odderek
- tretji bataljon: pet stotnij
- četrty bataljon: štiri stotnije

Prvi in tretji bataljon sta se zbrala v Ljubljani, drugi in četrty pa v Gorici. V obeh krajih so mobilizirancem razdelili nove uniforme, opremo in orožje.

8. avgusta so se pripadniki prvega in tretjega bataljona postrojili na dvorišču nove domobranske kasarne v Ljubljani, kjer je nadškof Jeglič daroval sveto mašo in blagoslovil vojake. Zbrane je nagovoril tudi kranjski deželni glavar dr. Šušteršič ter na koncu še poveljnik polka, polkovnik Karl Zahradniček. Podobnega slavlja pred odhodom na bojišče sta bila deležna tudi drugi in četrty bataljon v Gorici. Pred postrojenima bataljonoma je na dvorišču pred kapelo na starem goriškem pokopališču sveto mašo daroval vojaški kurat goriškega garnizona, zbrane pa je nagovoril podpolkovnik Koloman Woinovič. Že 14. avgusta popoldan sta se goriška bataljona zbrala na malem vadišču v Gorici, po molitvi pa odkorakala na železniško postajo. Vlak je iz Gorice krenil ob sedmih zvečer, v Ljubljano pa prispel naslednjega dne ob sedmih jutraj. V jutru 15. avgusta 1914 se je ves polk, okrašen s cvetjem, zastavami in trakovi v državnih in deželnih barvah, z vlakom odpeljal iz Ljubljane proti ruskemu bojišču. Vozil je skozi Ptuj, Veliko Kanižo, mimo Blatnega jezera in Budimpešte do Styra. Od tam se je peš napotil proti bojišču. 26. avgusta 1914 je med napadom pri Przemyslu doživel ognjeni krst. Napad je bil odbit, polk pa se je s hudimi izgubami umaknil in se ponovno zbral pri Lvovu. S poraženo avstro-ogrsko vojsko se je potem umaknil v Karpate. Decembra 1914 je po zagrizenem boju ob reki Visli (*Wisłoka*) pri Jaslu v polku ostalo samo še okoli 500 mož. 4. februarja 1915 se je v hudi bitki na Kastelik vrhu v Karpatih posebej izkazal in leto pozneje so ta dan praznovali kot polkovni praznik. Maja 1915 je po nemškem prodoru pri Gorlicah napredoval do Dnjestra.

Še pred začetkom bojev na soški fronti, septembra 1914, je bil v Tolmin poslan 1. pohodni bataljon, maja 1915 pa še 9. pohodni bataljon. Na ljubljanski kolodvor, od koder se je proti meji odpeljal 6. maja, je prikorakal z veliko slovensko

Vojaško zaklonišče v Galiciji (iz zbirke Miomirja Križaja)

trobojnico. Najprej je zasedel položaje južno od Tolmina, na območju Mengor, kjer je pričakal začetek vojne z Italijo. Od tam je bil premeščen na zahodni rob doberdobske planote, kjer je med prvo in drugo soško ofenzivo branil položaje nad Zagrajem in Gradiško ter pri Martinščini in Debeli griži. 30. avgusta se je bataljon odpeljal na koroško bojišče, v Rabelj, in se tam združil s polkom, ki se je vrnil z ruskega bojišča. Prvi bataljon je bil že 27. avgusta premeščen na območje Rombona, medtem ko sta ostala dva bataljona, združena s pripadniki 9. pohodnega bataljona, za dva tedna zasedla položaje v gorah nad Rabljem. V drugi polovici septembra 1915 sta bila tudi ta dva bataljona premeščena na bovško bojišče, kjer sta zasedla položaje med Velikim Lemežem in Šmohorjem, poveljstvo polka pa je bilo na planini Duplje pri Krnskih jezerih. Posamezne stotnije so bile nameščene tudi na planini Golobar, na Javorščku in bojnih položajih na Bovškem polju, kjer je polk ostal devet mesecev, do pomladi 1916. Posebno hudih bojov na tem območju ni bilo, vendar je polk kljub temu utrpel izgube, nekaj tudi zaradi snežnih plazov, ki so se sprožili za božične praznike. V proslavitev prve obletnice hudih bojov na Kastelik vrhu so s slovesnim programom odprli veliko večnamensko dvorano, ki so jo pripadniki polka zgradili

Zasneženi bojni položaji pripadnikov III. bataljona LIR 27 na Velikem Lemežu (fototeka Honvédelmi Minisztérium, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest - Vojaško zgodovinski inštitut in muzej v Budimpešti)

v bližini planine Duplje. Med bivanjem v gornjem Posočju so s posebej izurjenimi pripadniki polka sestavili novo, 13. visokogorsko stotnijo (HGK13/LIR27), kateri je poveljeval aktivni stotnik Ivan Rojnik. Kasneje je postala samostojna in preimenovala v 11. visokogorsko stotnijo (HGK11). Vse do preboja fronte oktobra 1917 je bila prisotna v zgornjem Posočju.

Položaje na Rombonu je prvi bataljon zapustil že sredi februarja in bil za mesec dni premeščen na koroško bojišče, na območje gore Findenig Kopfel. Preostala dva bataljona sta domače bojišče zapustila v drugi polovici marca. En bataljon se je prek Predela in Rablja spustil v Belo Peč, drugi pa preko Vršiča in Kranjske Gore v Rateče. Bojišče je zapustil tudi prvi bataljon in celoten polk se je 26. marca vkrcal na vlak in se odpeljal na Tirolsko kot okrepitev za veliko ofenzivo. Za šest tednov se je namestil v krajih južno od Bolzana, in sicer prvi in tretji bataljon v Auru, drugi pa v Branzolu. Po zasluženem počitku se je preko Levica in Folgarie premaknil za napredujočimi enotami proti bojišču. 3. junija je sodeloval v bojih na gori Monte Cengio in v zmagovitem boju na nož premagal Italijane ter za šestnajst dni zasedel položaje na bližnjem vrhu Monte Barco. Kljub velikim izgubam je bil napad na sosednji hrib Monte Páu neuspešen.

24. junija 1916 je moral polk zaradi ruske ofenzive znova v Galicijo, kamor je z vlakom prispel 1. julija. Celotni julij in avgust je prebil v boju z Rusi, še največ časa pri vasi Krasno. 16. avgusta ga je pri Berežnici obiskal prestolonaslednik Karl, dva dneva kasneje pa se je vkrcal na transportni vlak in se vrnil na soško bojišče. 22. avgusta je prispel v Podmelec, od koder se je preko Čepovana povzpел na Trnovsko planoto in se za tri tedne kot rezerva sedmega korpusa namestil na Trnovem in v okoliških vaseh. 16. septembra se je ves polk zbral na Trnovem in odkorakal skozi Črniče, Branik in Škrbino v vas Mihali. Kasneje je zasedel položaje na zahodnem robu Komenskega Krasa. V 8. soški bitki je II. bataljon od 9. do 12. oktobra 1916 izgubil tretjino vseh ljudi, ko je zavračal italijanske napade med Lokvico in Volkovnjakom (Nad Logem). Konec oktobra je bil polk na počitku v kraškem zaledju, od tam pa je odšel na položaje k Hudemu Logu in zasedel črto Sela–Hudi Log–Opatje selo. Na teh položajih je prebil 9. soško bitko. V spomin na te boje so kasneje naredili polkovno značko, na kateri sta napisani tudi bojišči Hudi Log in Nad Logem. 5. novembra se je polk za pet tednov vrnil v Koprivo, kjer ga je obiskal general Borojevič. Močno razredčene vrste

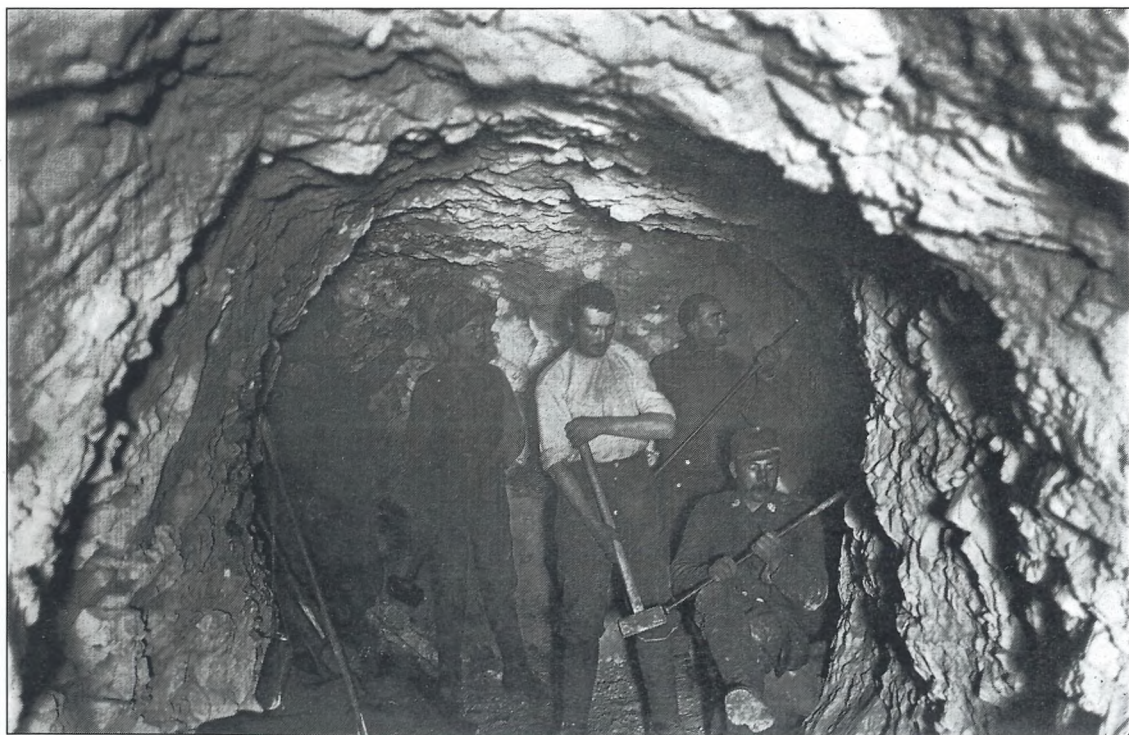

17. VII. 1916. Inšpic. d. 2. Trnovskega polka v Berežnici.

Obisk prestolonaslednika Karla pri 27. domobranskem pehotnem polku v Berežnici (fototeka Goriškega muzeja)

Minometni oddelek v kraškem zaledju (iz zbirke Davida Erika Pipana)

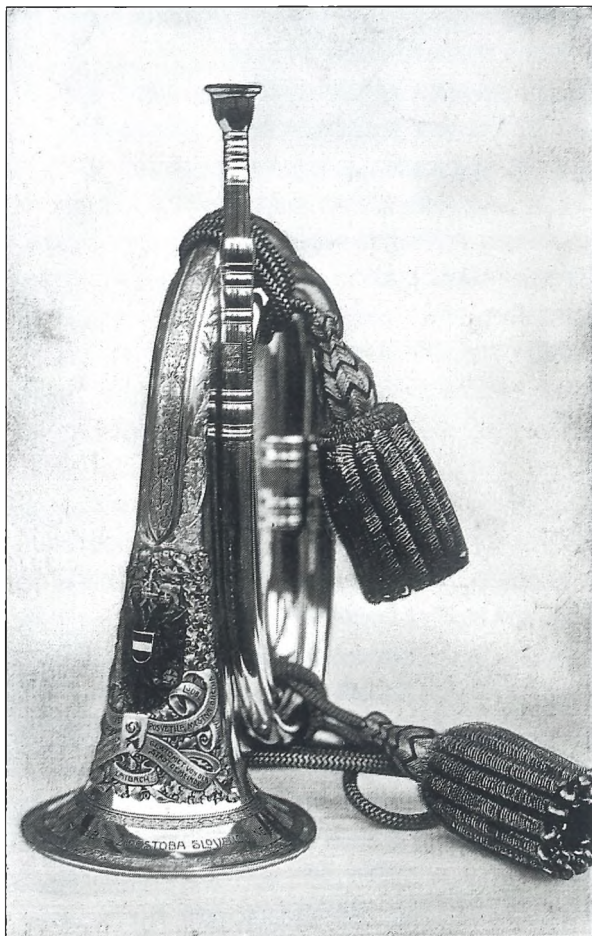
Delo v kaverni na Krasu (fototeka Goriškega muzeja)

Vhod v topniško kaverno na Škabrijelu (iz zbirke Davida Erika Pipana)

polka so v tem času dopolnili s pripadniki drugih polkov. 14. decembra je ponovno odrinil na fronto, tokrat kar za tri mesece. Dokaj mirno zimsko obdobje med 9. in 10. ofenzivo je prebil na kraški planoti, deloma v strelskih jarkih na Fajtjem hribu, delno pa v bližnjem zaledju. Sredi marca 1917 je bil ponovno premeščen na počitek v zaledje kraškega bojišča, in sicer prvi in drugi bataljon v Koprivo, tretji pa v Hrušico. 19. marca 1917 se je polk preimenoval v gorski strelski polk št. 2 (*K. k. Gebirgsschützenregiment N.2, GSR2*). Proti koncu aprila so v Koprivi priredili veselico v korist vdovam in sirotam padlih vojakov, ki je trajala ves teden. V začetku maja je polk zasedel bojne položaje pri Špacapanih, 23. maja pa je bil ponovno premeščen v zaledje, kjer je prebil 10. soško ofenzivo. 8. junija je bil za nekaj dni nameščen v vasicah Tabor in Brdo pri Dornberku, a že čez tri dni premeščen v strelske jarke pri Špacapanih. Tako je deloma pri Špacapanih, deloma na počitku v Taboru in Brdu prebil poletne mesece. V 11. soški bitki je bil najprej pri Špacapanih, od 4. do 11. septembra 1917 pa je skupaj z nekaterimi drugimi enotami branil hrib Škabrijel. V hudih bojih je utrpel velike izgube, izgubil je 30 častnikov ter 1173 mož. Za obrambo hriba je bil posebej pohvaljen, častniki in vojaki pa so si prislužili 1432 odlikovanj. Po zasluženem počitku v Taboru in Brdu se je 1. oktobra vrnil na območje kot 126 in 94 pri Špacapanih.

Po zlomu soške fronte v Zgornjem Posočju je 28. oktobra odšel za umikajočimi se Italijani. Napredoval je skozi porušeni Miren, Gradiško, Zagraj, Vileš, Ajelo, Rivignano, Motto di Livenza, a reko Piavo je dosegel 13. novembra. Nato je bil nekaj časa v zaledju pri Motti di Livenza, sredi decembra pa spet na položajih ob reki Piavi, med Pontejem di Piave in Salgaredom. Od tam je odšel na počitek v Chiarano, sredi januarja 1918 pa ponovno na fronto med Candolejem in San Nicolóm. V začetku februarja je bil ponovno na počitku v Chiaranu, od tam pa je bil premeščen globlje v zaledje, v Codroipo in okoliške vasi. V kraju Romans pri Codroipu ga je spomladi obiskal cesar Karel I.

Srebrni rog, darilo mesta Ljubljane (iz zbirke Miomirja Križaja)

17. aprila 1918 so ga pri Codroipu obiskali tudi predstavniki mesta Ljubljane z županom Ivanom Tavčarjem na čelu in polku izročili srebrni rog z dvojezičnim posvetilom »*Hrabremu polku gorskih strelcev št. 2 / posvetila mestna občina Ljubljanska*«.

Med divizijsko vajo ob reki Tilment, ki jo je opazoval tudi cesar Karel, je bilo proti cesarju izstreljenih več ostrih strelcev, zato je bil polk razorožen. Orožje mu je bilo spet vrnjeno dve uri pred odhodom na bojišče ob reki Piavi. V junijski ofenzivi 1918 je uspešno napadal v smeri Trevisa, a se je po neuspehu ofenzive moral umakniti nazaj čez Piavo. 25. oktobra 1918 se je v Codroipu, tik pred odhodom na bojišče, uprl. V upor je padlo 7 vojakov, 16 jih je bilo ranjenih in 200 zaprtih, ves polk je pa bil razorožen. Ko so mu orožje vrnili in bi znova moral na fronto, na Montello, se je 29. oktobra ponovno uprl in se pod vodstvom svojih častnikov odpravil proti domovini. Na poti proti Gorici so si slovenski vojaki odtrgali s kap rozete s cesarjevim monogramom in kasneje na njihova mesta prišli trakove v slovenskih narodnih barvah.

V Gorico je polk s približno 1500 vojaki prispel 2. novembra 1918. Ko ga je zapustilo moštvo drugih narodnosti, se je preimenoval v jugoslovanski gorski strelski polk št. 2 in na Rojcah prisegel Narodnemu svetu. Gorica je bila tedaj vsa okrašena s slovenskimi trobojnicami. Vojaki so zasedli vsa skladišča nekdanje avstro-ogrske vojske, železnico, poštne, telegrafске in telefonske urade ter vse ključne dostope (mostove) v mesto. 6. novembra 1918 so prišli prvi italijanski vojaki v Gorico in odšli naprej proti demarkacijski črti. Proti večeru istega dne je prišla v mesto kontrolna komisija za izvajanje premirja. 7. novembra popoldan je v mesto vkorakala V. konjeniška brigada s polkoma Saluzzo in Vicenza. Polk je Italijane prijazno sprejel, ti pa so odločno zahtevali, da v 24 urah zapusti Gorico, zasegli pa so tudi ves vojni material, ki ga je polk zbral ob razoroževanju umikajočih se avstro-ogrskih enot. Naslednji dan je polk zapustil Gorico, v Ajdovščini pa je zaradi prenatrpanih cest zavil v Trnovski gozd in pot nadaljeval skozi Idrijo, Žiri in Škofjo Loko ter 13. novembra zvečer 1918 prispel v Ljubljano. Stotnik Ivan Rojnik je pripeljal v Ljubljano samo kakih 70 mož, ostali so se na poti porazgubili, saj jih je veliko šlo skozi domače kraje. Ostanki polka so se v Ljubljani združili z deli nadomestnega bataljona in tako formirali slovenski planinski polk, ki je sodeloval v bojih za slovensko severno mejo.

Uniforme in oprema pripadnikov gorskih enot

Leta 1910 so za pripadnike gorskih enot uvedli posebne planinske, sivomodre (*hechtgrau*) uniforme. Osnovno uniformo so sestavljali: kapa, suknjič, pelerina s kapuco, plašč, pumparice, volnene gamaše in gorski čevlji. Značilnosti suknjiča za pripadnike gorskih enot so bili našiti žepi in položen ovratnik z zelenimi našitki, na katerih so bile prišite planike, znak avstrijskih gorskih enot. Nosili so vojaško kapo s senčnikom, ki je imela na levi strani pritrtjen ruševčev krivček. Ta kapa se je od kape drugih domobranskih enot razlikovala po tem, da ni imela navzdol upogljive zaščite za ušesa in vrat, temveč jo je imela zaradi enotnega videza le nakazano. Okoli pasu so nosili pripet usnjen pas s pasno sponko, na katerem so nosili obešeno bočno hladno orožje, to je bil bajonet, za pripadnike strojničnih oddelkov, podčastnike in častnike pa posebno kratko sabljo. Poleg osebne oborožitve, kratke puške Mannlicher M.95 z bajonetom in ustreznih nabojnic, so nosili še krušno torbico ter dvodelni telečnjak. Pripadniki strojničnih oddelkov so bili oboroženi s pištolo in kratko sabljo, namesto telečnjaka pa so nosili posebej prirejena lesena hrbtna nosila, namenjena nošenju strojnice in osebne opreme. Obvezni del vojaške opreme sta bili tudi lopatka ali sekirica. To osnovno uniformo in opremo je dopolnjevala gorskemu načinu bojevanja prilagojena posebna oprema. Vsi so bili opremljeni s cepinom ali planinsko palico, ki sta bila v veliko pomoč pri plezanju in hoji po hribovitem območju. Pozimi (na zasneženih območjih tudi poleti) pa so bile obvezeni del vojakove opreme tudi zaščitna očala, dereze, krpje in plezalna vrv. Uniforma častnikov se je od vojaške razlikovala le po nekaterih podrobnostih. Na kapi so namesto kovinske rozete nosili vezan emblem s cesarjevim monogramom, enak emblem se je nahajal tudi na s srebrnim trakom obrobljenih epoletah suknjiča. Na ovratnikih suknjiča so namesto kovinskih nosili vezane planike, na hrbtu suknjiča pa je bil prišit dvodelni pas, ki je bil skupaj pripet z dvema velikima gumboma, na katerima je bila odtisnjena polkovna številka. Z enakimi gumbi so bile na ramena pripete tudi epolete. Oboroženi so bili s pištolo in kratko sabljo za častnike gorskih enot.

Leta 1915 so bile tudi v gorske enote avstrijskega domobranstva uvedene nove uniforme sivozelene barve (*feldgrau*). Te uniforme so se od predhodnih razlikovale le po barvi, sčasoma pa so razdeljevanje pelerin s kapuco ukinili. Še največja sprememba se je zgodila pri vojaški kapi, ki je od takrat na-

prej imela navzdol upogljiv obod, ki je lahko služil kot zaščita pred vetrom in mrazom za ušesa in vrat. Usnjene telečnjake so počasi zamenjali praktični, večji in predvsem lažji platneni nahrbtniki, nekaterim enotam pa so bili razdeljeni posebni Bilgerijevi smučarski nahrbtniki.

Uniforme gorskih enot pa so novo spremembo doživele že konec leta 1916. Z okrožnico, izdano konec novembra 1916, so bile v vse rodove in službe avstro-ogrske vojske uvede-

ne nove »začasne«, enotne uniforme. Mišljene so bile kot prehodne uniforme, do uvedbe novega modela, ki je bil že načrtovan. S to odredbo so bile tudi v gorske enote uvedene uniforme, sestavljene iz suknjiča z ležečim ovratnikom, brez našitih žepov, pod kolena oprijetimi dolgimi hlačami in modelom plašča, kakšnega je do tedaj uporabljalo jezdno topništvo. Do uvedbe načrtovanega novega modela uniform ni prišlo, zato so pripadniki gorskih enot dočakali konec vojne oblečeni v razne kombinacije zgoraj opisanih uniform.

Pripadnik avstrijskih gorskih enot v sivomodri uniformi in popolni bojni opremljeni (iz zbirke Roberta Lenardona)

Viri in literatura:

- *Adjustierungsvorschrift für die k.k. Landwehr. II. Teil, Fusstruppen*, Wien 1911, Druck der k.k. Hof- und Staatsdruckerei.
- David Erik Pipan, *Regiment po cesti gre...*, katalog razstave »Naši gorski strelci«, Slovenci v avstro-ogrskih vojaških gorskih enotah pred in med prvo svetovno vojno, Goriški muzej, Nova Gorica, 2011.
- Franc Zupančič: *Dnevnik 1914-1918*, Slovenska matica v Ljubljani, 1998.
- Hermann Hinterstoisser, M. Christian Ortner, Erwin A. Schmidl: *The Austrian Mountain Troops, History, Uniforms and Equipment of the Austrian Mountain Troops from 1906 to 1918*, Verlag Militaria, 2006.
- Ivan Matičič: *Skozi plamene prve svetovne vojne*, Založba Borec Ljubljana, 1966.
- Janez J. Švajncar: *Svetovna vojna 1914-1918*, Maribor, 1988.
- Miomir Križaj: *Vojaška pot 2. gorskega strelskega polka (K. k. Gebirgsschützenregiment Nr. 2)*, tipkopis
- Mte. S. Gabriele 3. bis 11. September 1917, 1. Jahrestag.
- Vasja Klavara: *Koraki skozi meglo, Soška fronta - Kobarid - Tolmin 1915-1917*. Mohorjeva družba, Celovec-Ljubljana-Duna, 1994.
- Vasja Klavara, Škabrijel, *Mohorjeva založba, Celovec-Ljubljana-Dunaj*, 1997.
- Vasja Klavara: *Plavi križ, Soška fronta, Bovec 1915-1917. Druga dopolnjena in popravljena izdaja*, Mohorjeva založba, Celovec-Ljubljana-Dunaj, 2000.
- *Verordnungsblatt für k.k. Landwehr* 1917.

2. GORSKI STRELSKI POLK NOVEMBRA 1918 V GORICI

Branko Marušič

V poosamosvojitvenem času so pogosto krožile vesti, da je bilo dogajanje prve svetovne vojne na Slovenskem v povojnem enournem razdobju (1945–1989) v javnosti pa tudi v zgodovinoisju zamolčano. Take trditve so bile (in so še vedno) enostranske, saj jih je mogel ovreči in jih lahko še vedno ovreže že bežen pogled na bibliografijo slovenskega zgodovinoisja. V svoji diplomski nalogi *Goriški Slovenci od prodora pri Kobaridu do konca leta 1918* na Oddelku za zgodovino ljubljanske Filozofske fakultete (šol. leto 1961/1962, 114 strani in 417 opomb; mentor prof. dr. Metod Mikuž) nisem obravnaval vojaških dejanj, pač pa sem se v okviru, ki ga je ustvarila vojna, pisal o življenju goriških ljudi v zaledju. Zagotovo pa je res, da slovenski poklicni zgodovinarji v desetletjih po drugi svetovni vojni niso namenjali večje pozornosti vojaškim dogajanjem na slovenskih tleh in na drugih svetovnih bojiščih, pač pa so se usmerili predvsem v raziskavo civilnega in političnega življenja med vojno (objave D. Kermavnerja, F. Klopčiča, J. Pleterskega, L. Udeta itd.). Taki usmeritvi sledijo tudi še danes (objave P. Svoljšak, D. Matića, M. Verginelle, I. Grdine itd.). Na tem mestu objavljeno besedilo o 2. gorskem strelskem polku je nekoliko popravljeni odlomek iz že omenjene diplomske naloge.

2. gorski strelski polk je bil eden od petih slovenskih polkov avstro-ogrske vojske. Ob koncu vojne so bili skoraj vsi slovenski polki na italijanski fronti, le del moštva 2. gorskega strelskega polka je bil v Ennsu.¹ V oktobru 1918 je polk deloval

kot nadomestna enota v furlanskem Codroipu. Moštvo je bilo slabo hranjeno, obleka je bila v klavnem stanju, disciplina pa zrahlijana. Vladalo je silno nezadovoljstvo, ki ga niso povzročili toliko hudi boji kot posamezni pripadniki polka, ki so bili izpu-

Trg Travnik v Gorici junija 1916 (fototeka Goriškega muzeja)

¹ Viktor Andrejka, *Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes, v: Slovenci v desetletju 1918–1928, Ljubljana 1928, str. 269.*

ščeni iz ruskega ujetništva in ki so vneto agitirali za Jugoslavi-
jo.² Ti bivši ruski ujetniki, ki so jih imenovali boljševiki, so bili
uporno razpoloženi in zato jim je poveljstvo namenilo podvojen
nadzor.³ Toda kljub temu se je 24. oktobra v polkovni kantini,
ki je bila ob 8. uri zvečer že zaprta, začel splošen upor. Moštvo
je siloma vdrlo v kantino, nato v vojni dom 44. divizije in v ča-
stniško obednico, ki jo je opustošilo. Ko so vinjeni vojaki začeli
streljati, je poveljstvo dvignilo na noge druge vojaške oddelke,
ki so upor zatrli in del upornega vojaštva aretirali. V zapore
v Videm so odgnali 200 vojakov. Naslednji dan bi moral polk
oditi na fronto, a je zaradi teh izgrediv odložil svoj odhod in
se šele 28. oktobra odpravil na pot. Ko je korakal proti fronti,
je srečeval razne vojaške enote, ki so odhajale s fronte proti
zaledju. Pripadniki teh enot so bili večinoma Čehi, ki so voja-

kom 2. gorskega polka izjavljali, da je vojne konec in da gredo
domov. Moštvo polka zato ni hotelo več nadaljevati svoje poti.
Poveljnik polka, ki je uvidel nesmisel nadaljnega vztrajanja pri
izvajanju povelja, se je vdal in moštvo jo je ubralo v smeri pro-
ti Gorici.⁴ Razna besedila o zgodovini polka, različno poročajo,
kje se je polk v posameznih dnevih nahajal. Pred prihodom v
Gorico je prenočil v Gradišču ob Soči, odkoder so nekatere ča-
stnike poslali v Gorico po navodila. Ko so vojaki v Gradišču ob
Soči na poti proti Gorici izvedeli, da je tam že jugoslovanska
oblast, so sneli s kap avstro-ogrske kokarde in jih nadomestili z
jugoslovanskimi. *Goriška straža* je pisala, da je polk prišel v
Gorico 2. novembra. Na Rojcah ga je kot sestavni del jugoslo-
vanske vojske zaprisegel predsednik goriškega Pokrajinskega
odseka Narodnega sveta dr. Karel Podgornik. Ena stotnija je

Avstro-ogrski vojaki zapuščajo Gorico v novembru 1918 (fototeka Društva soška fronta Nova Gorica)

² Viktor Andrejka, *Razvoj vojaštva...* str. 274.

³ *Jugoslavija*, 18. 12. 1918, št. 4.

⁴ *Prav tam*, str. 275.

kmalu zasedla goriški južni kolodvor, na katerem je vladala velika zmeda. Z nasajenimi bajoneti so vojaki napravili red in spravili v skladišča veliko hrane in drugega blaga.⁵ Ob prihodu v Gorico je bilo v polku okoli 2000 mož.⁶ Neko drugo poročilo pravi, da je bilo 4. novembra na Rojcah zapriseženih 1800 vojakov, toda ne 2. gorskega, temveč 17. pehotnega polka.⁷ O dogodkih v zvezi s tem polkom je bilo zelo veliko nasprotujočih si vesti. Iz časopisnih vesti⁸ je bilo razvidno, da naj bi se je položaj v Gorici zelo pomiril, odkar sta prišla dva slovenska polka, ki da ju je poslala Narodna vlada iz Ljubljane. Poročilo je bilo seveda zmotno, saj sta zaradi nepazljivosti pisca nastala iz 2. gorskega strelskega polka dva polka in prišla naj bi celo iz Ljubljane. Isti časopis pa je istočasno na drugem mestu pisal, da je zaprisegel 2. gorski strelski polk, čigar prihod v Gorico je bil posebno bleščeč in slovesen. Na

čelu kolone je vojak na konju nosil slovensko zastavo, za njim je korakalo moštvo s slovenskimi kokardami. Vojaki so prepevali slovenske pesmi, vzklikali ter pozdravljali Gorico in Jugoslavijo. Vojaki so v mestu takoj prevzeli varstveno službo, zasedli vojno skladišče, vojašnico na Travniku in Šolski dom. Stražili so tudi južni kolodvor, denarne zavode in vsa druga skladišča v mestu, kar je bilo velikega pomena za deželo, ki ji je pretila lakota.

Naj si bodo poročila še tako različna, pa je polk zaprisegel, da bo zvest Pokrajinskemu odseku Narodnega sveta v Gorici in Narodnemu svetu v Ljubljani. V polku, ki se je preimenoval v jugoslovanski gorski strelski polk št. 2, se je začelo slovensko uradovanje. Postal je vojska Pokrajinskega odseka v Gorici in tako pripomogel k uspešnejšemu izvajanju njegove oblasti. Z njegovim prihodom so se dokaj neurejene razmere v Gorici uredile. Polk je zastražil skladišča in razne ustanove, da ne bi prišlo do neljubih izgrediv. Težave bi utegnile povzročiti tudi barantanje med vojaki in civilisti, zato so barantačem pobrali blago in ga naložili v skladišča, iz katerih naj bi se delilo civilnemu prebivalstvu in vojaštvu.⁹ Tržaška *Edinost*¹⁰ je o goriških dogodkih zapisala, da je Pokrajinski odsek prevzel vlado v imenu jugoslovanske države in mesto zasedel z rednimi jugoslovanskimi četami.

⁵ *Goriška straža*, 5. 11. 1918.

⁶ *Ustni vir: Lojze Ude. Ude je napisal tudi spomine Upor slovenskega polka v Furlaniji (Avtonomist, 1923, št. 47-52 in 1924, št. 1-4.*

⁷ *Slovenski narod*, 5. 11. 1918, št. 261.

⁸ *Goriška straža*, 5. 11. 1918.

⁹ *Viktor Andrejka, Razvoj vojaštva..., str. 275.*

¹⁰ *Edinost*, 6. 11. 1918, št. 303.

S prihodom Italijanov v Gorico se je polk po predhodnih pogajanjih umaknil iz Gorice. Italijani so ga hoteli celo razorožiti, misleč, da je to del bivše avstro-ogrske vojske. Ko je vodstvo polka Italijanom pojasnilo, da se je polk pravzaprav uprl, so mu pustili orožje. V dneh, ko je bil polk v Gorici, je imel prvenstveno nalogo, da je preprečeval ropanje, ki so ga ali bi ga lahko opravili vojaki umikajočih se čet. Pri tem je prišlo med temi četami in jugoslovansko vojsko do mnogih incidentov. Polku so se v Gorici pridružili še nekateri avstro-ogrski vojaki z jugoslovanskih ozemelj.

V petek 8. novembra je polk zaradi zapovedi italijanskih vojaških oblasti zapustil Gorico in odkorakal v smeri proti Ljubljani. Časopis¹¹ je zapisal, da je bil polk v Gorici teden dni, a da je opravil veliko delo, s katerim si je pridobil naklonjenost goriških ljudi in drugega prebivalstva. Presenetila je novica, da mora vojska oditi. Nič se ni dalo spremeniti in Pokrajinski odsek si je prizadeval, da bi polku priredil čim lepšo odhodnico. Dekleta so vojake, ki so se zbrali na Travniku, kjer je imel govor dr. Podgornik, okrasila s cvetjem. Dr. Podgornik se je

zahvalil pripadnikom polka za vse, kar so storili, jim zaželel srečno pot in izrazil upanje, da se kmalu spet vidijo. Ob petju *Hej Sloveni!* in drugih pesmi je deževalo cvetje, razlegali so se razni klici in izrazi upanja na ponovno snidenje.

Polk se je odpravil proti Vipavski dolini, prišel v Ajdovščino in od tod dalje nameraval preko Cola prispeti v Kalce in Ljubljano. Ker je bila cesta zasedena, se je usmeril preko Lokavca, Črnega vrha in Idrije proti Žirem in Škofji Loki ter 11. novembra dopoldne prikorakal v Ljubljano. Štel je le še 70 mož, kajti vsi ostali so se porazgubili že med potjo. Po Udetovem mnenju je v Ljubljano prispelo še par sto vojakov, a jih ni nihče sprejel in so bili zaradi tega silno razočarani. V Ljubljani se je 2. gorski strelski polk združil z delom polka, ki je prišel iz Ennsa, in je šele takrat, z uredbo od 13. novembra 1918, postal del jugoslovanske vojske. Pozneje se je preimenoval v 47. polk, dobil nato številko 40 in v Ljubljani prišel v sestavo dravske divizije, leta 1920 pa je prejel naziv Triglavski polk. Nekdanji 2. gorski strelski polk se je udeležil tudi bojov na Koroškem, v njih je padlo 22 njegovih vojakov.

¹¹ Goriška straža, 9. 11. 1918, št. 10.

Panorama Gorice z Goriškega gradu (fototeka društva Dolomitenfreunde, Dunaj)

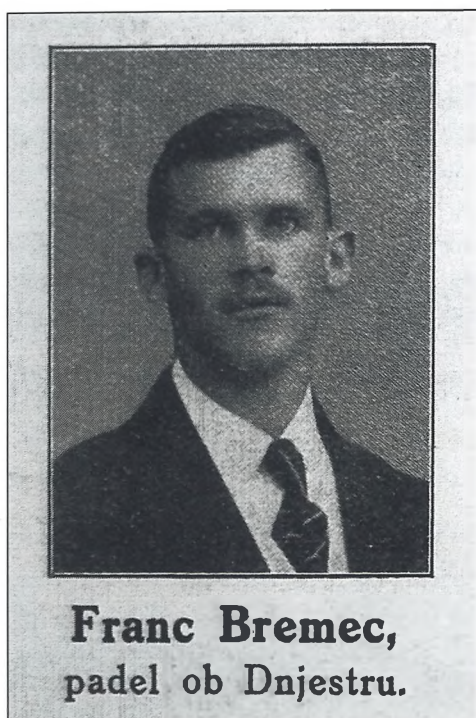

BOREC NA IGRIŠČU, BOREC NA BOJIŠČU - KADET FRANC BREMEC (1891–1915)

Miha Šimac

Uvod

V medvojnem časopisju med drugim najdemo notico, ki sporoča, da je bil z zlato medaljo za hrabrost posmrtno odlikovan pripadnik 27. domobranskega pehotnega polka, Franc Bremec.¹ Kdo je bil Franc Bremec, ki ga v svojem dnevniku omenja tudi nadporočnik Franc Zupančič, in čemu je bil posmrtno odlikovan z zlato medaljo za hrabrost? V tem kratkem prispevku sem skušal predstaviti njegovo življenje in prezgodnjo smrt na bojišču.

Družina in šola

Ključavničar in posestnik Franc Bremec se je leta 1889 poročil z Marijo, roj. Kožuh. V naslednjem letu, 5. julija 1890, se jima je rodila prvorojenka Marija, leto kasneje, 15. septembra 1891, pa še sin Franc. Družina je živela v župniji Št. Vid nad Ljubljano, natančneje na naslovu Poljane št. 12.² Mladega Franca so kot nadebudnega fantiča poslali v šole in tako se je znašel na ljubljanski realki. Kot dijak je bil zelo aktiven na

kulturnem in športnem področju. Udeleževal se je v različnih ljubljanskih društvih v petju, telovadbi, posebej pa je zaslovel kot izvrsten nogometaš.³

V Ljubljano je nogomet prišel šele v prvem desetletju 20. stoletja in se uveljavljal posebej med mladimi dijaki. Tudi Franc Bremec je to novo igro spoznal kot dijak in jo očitno več kot vzljubil. Sprva je igral za ljubljanski srednješolski klub Hermes, ki je bil ustanovljen v letu 1908 oziroma po drugih podatkih v letu 1909. Ustanovitelj izvenšolskega kluba Hermes pa je bil Stanko Bloudek. Prav Bloudek, ki je od leta 1908 študiral v Pragi, je igralcem Hermesa prinesel idejo, da naj se opremijo z rdeče-belimi dresi z zvezdo, torej s simboli praške Slavije. Hermežani so to idejo tudi sprejeli. Bili so željni dokazovanja in zato so si želeli tekem z drugimi moštvi. 7. maja 1911 so tako člani Hermesa v ljubljanskem Tivoliju odigrali tekmo z moštvom tržaške gimnazije in realke. Tekmo je sodil profesor Maks Maehr iz Trsta in se je končala z zelo ugodnim rezultatom 2:2. Za Hermes je kot »skrajni levi« napadalec igral tudi Franc Bremec.

Po tej prvi tekmi pa se je že v maju v Ljubljani začel snovati nov nogometni klub Ilirija, za katerega so v začetku nastopili tudi nekateri člani Hermesa. Ilirija je svojo prvo tekmo igrala 30. julija 1911 v Kranju in premagala kranjske nogometaše s 5:2. V moštvu Ilirije je takrat zaigralo tudi 6 Hermežanov, med katerimi je bil tudi Franc Bremec. Kasneje se je povezava med obema kluboma še okrepila in v prvi polovici leta 1912 sta se prvi moštvi Hermesa in Ilirije spojili. Ilirija je v letih 1911–1914 odigrala 47 tekem, od tega večino v Ljubljani, gostovala pa je še v Kranju, na Sušaku, v Zagrebu in leta 1914 v Opatiji. Iz objavljenega seznama nastopov igralcev Ilirije je razvidno, da je za ta klub Franc Bremec odigral 27 tekem.⁴

Prav to Bremčevo navdušenje nad nogometom in njegovo udeleževanje na drugih področjih je bilo najbrž krivo, da je včasih zmanjkalo časa za šolo. Iz *Izvestij* realne gimnazije namreč razberemo, da je šolo obiskoval leto dlje, torej 9 let. Poleti 1914 je

¹ Prim. *Slovenec*, 24. 2. 1916, str. 5

² ZAL – LJU 500, MF. 493: Bremec.

³ Prim. *Slovenski narod*, 24. 8. 1915, str. 3.

⁴ Povzeto po: Tomaž Pavlin, »Včeraj bi bil lahko tudi Napoleon ponosen na svojo Ilirijo«, str. 47–61.

časopis *Slovenec* objavil naslednjo vest o maturantih na ljubljanski realki: »Zrelostni izpiti na realki v Ljubljani so se vršili 6., 7., 8. in 9. t. m. Zrelostni izpiti so napravili: Anton Bernhard, Feliks Biber, **Fr. Bremec**, Fr. Domladiš, Stanislav Drašler, Jos. Fabiani, Milan Fakin, Viktor Fcttich-Frankheim, Pavel Galante, Fedor Gregorič, Ant. Homan, Vaclav Janež, Miljutin Jelačin, Karel Keil, Herman Klinar, Vladimir Knez, Ludvik Konnen-Horak pl. Hohenkamp, Maks Košir (z odliko), E. Lusonberger, Božidar Mathian, Iv. Mathias, Anton Ravnikar, Alfred Rudeš (z odliko), Boltežar Sovre, Oton Strzelba, Edvard Tancig (z odliko), Erik Zhuber pl. Okrog in Ivan Zupan.«⁵

Vojna vihra

Takoj po izbruhu vojne se je v vojaški suknji znašel tudi Franc Bremec, in sicer je bil kot enoletni prostovoljec poslan v častniško šolo, najprej v Judenburg in nato v Slovensko Bistrico, »kjer se je z vso vnemo poprijel vojaških študij, tako da si je pridobil eno prvih mest med svojimi tovariši. Potem se je praktično vežbal pri svojem polku pet mesecev, dokler ni koncem maja odrinil na bojišče.«⁶ Kadeta Franca Bremca so takrat skupaj z drugimi poslali na rusko bojišče, kjer se je tedaj nahajal 27. domobranski pehotni polk. Bil je dodeljen 7. stotniji, kateri je poveljeval nadporočnik Franc Zupančič.

Pripadniki 27. domobranskega pehotnega polka dne 30. 7. 1915 v strelskem jarku v Galiciji. V ospredju stoji sredi jarka kadet Franc Bremec. (iz zapuščine nadporočnika Franca Zupančiča, last Jasmine Pogačnik)

⁵ *Slovenec*, 10. 7. 1914, str. 4.

⁶ *Ilustrirani glasnik*, 16. 9. 1915, str. 26.

Vojni kurat Leopold Turšič⁷ je Bremca prvokrat videl prav med svojim obiskom v strelskih jarkih, ko se je oglasil pri nadporočniku Zupančiču in se srečal z njegovimi fanti: »Z »ljudmi« je bil prišel tudi kadet Franc Bremec, med športnim svetom znan fotbalist. Nikoli prej ga nisem videl, ker je prišel šele h Kolomeji, a prikupil se mi je že prvi trenutek. Bil je Franceljnova desna roka, skromen, a delaven kakor čebela. Videl sem ga, s kakšno vestnostjo je študiral, ne bral, polkovna povelja; vsako najmanjšo stvarco si je zapisal v bilježnico; povsod je imel svoje oko in, kjer je bilo treba, tudi svojo besedo – pravi vojak.«⁸

Tudi nadporočnik Zupančič je v svojem dnevniku večkrat omenjal kadeta Bremca. V objavljenem dnevniku ga najdemo tudi na nekaterih fotografijah iz zadnjih julijskih dni leta 1915, ko so se fantje zbrali skupaj v strelskih jarkih in ob kapljici rujnega vsaj za trenutek ali dva poskusili pozabiti na vse gorje okoli njih. Toda ti julijski dnevi varljivega miru so se kaj kmalu razblinili in vnovič je zahrumelo po bojnih poljanah. Nadporočnik Zupančič je 9. avgusta 1915 v svoj dnevnik zapisal: »Celo noč streljanje, pa močno. Zjutraj ob 9.15h že vidimo, kako grejo vse naše čete v ruske postojanke. Od našega baona gre prva naša 7. kompanija naprej ob ¾ 11h dopoldne. Med šrapneli in granatmi dospemo popoldan ob 2h do vasi Pasieka. Kadet Bremec ujel 65 Rusov in 79 pušk. Tu so nas obdelovali zopet z granatami.« Nadporočnik je še zapisal, da so tedaj dobivali nasprotujoče si ukaze, enkrat za umik, drugič za prodiranje, in v tisti zmedi se je bilo težko znajti. Zvečer je s svojo stotnijo še enkrat skušal izvesti napad, ki pa je terjal 3 mrtve in 12 ranjenih. Znašli so se praktično 300 korakov pred sovražnikom, ko je padla noč. Takrat so vnovič prejeli povelje za umik.

Toda že naslednjega dne jih je doseglo povelje za popoldanski napad: »Dobili smo namreč povelje ob 5h napraviti »Šturm«. Ob ½ 5h gremo v dveh švarmlinijah iz gozda. Grozen ogenj od vseh strani. Kot bi se odprlo peklo. Strašno veliko mrtvih in ranjenih. Kadet Bremec zadet v glavo in mrtev. Ko se zmračí, zbiram zopet svojo kompanijo v gozdu. Napad se

nam namreč ni posrečil.«⁹

Predlog za posmrtno odlikovanje z zlato medaljo za hrabrost

Kljub neuspelemu napadu in umiku, ki je sledil, pa nadporočnik Franc Zupančič ni pozabil na padlega kadeta Franca Bremca. Dne 18. avgusta je nekatere vojake svoje stotnije predlagal za odlikovanje, med njimi z zlato medaljo za hrabrost padlega kadeta Franca Bremca. V predlogu je o njem in njegovi hrabrosti zapisal:

»Vrl in hraber kadet, ki je svoji četi vselej zabičeval svoje geslo „Naprej do cilja“. Zvest temu geslu je dne 9. avgusta odločno in uspešno vodil svojo četo in kasneje polstotnijo v napad in zasledovanje sovražnika pri Czernelici, tako da je stotnija zajela 65 sovražnikovih vojakov in uplenila 80 pušk. 10. avgusta je kljub težkemu sovražnikovemu topniškemu in pehotnemu ognju popeljal polstotnijo v napad na sovražnikove položaje, oddaljene okrog 100 korakov, in ob vzkliku „7. stotnija naprej!“ padel.«

Predlogu je bil dodan tudi protokol, datiran s 13. 8. 1915:

»9. avgusta 1915 je v splošnem napredovanju kadet Bremec prevzel poveljstvo nad polstotnijo in samo njegovi odločni drži gre zahvala, da je stotnija pri Pasieki zajela 65 sovražnikovih vojakov in uplenila 80 pušk. 10. avgusta 1915 je zanosno povedel polstotnijo v nasok na ruske položaje, ki so, oddaljeni okrog 100 korakov, na severu Czernelice zapirali Dnjesterhals, toda tam ga je zadela sovražnikova krogla.«¹⁰

Pod protokol so se podpisali nadporočnik Zupančič ter priči (Zeugen der Tat) četovodja (Zugsf.) Lukežič Janez (Johann) in Hainrihar Rafael, enoletni prostovoljec – desetnik (Einj.Freiw. Korp.).¹¹

⁷ Leopold Turšič, r. 13. 11. 1883 Stari trg pri Ložu; m. 15. 7. 1907; † 30. 5. 1927 Krško. V: Letopis Cerkve na Slovenskem 2000, str. 429.

⁸ Junaki ob Dnjestru. V: Slovenec, 11. 9. 1915, str. 1-2.

⁹ Franc Zupančič, Dnevnik 1914-1918, Slovenska matica, Ljubljana, 1998, str. 32-33.

¹⁰ Avstrijski vojni arhiv na Dunaju (ÖSTA/KA), Belohnungsakten des Weltkriegs 1914 – 1918, Mannschaftsbelohnungsanträge (MBA), Franc Bremec, MBA 396.101, karton 206

¹¹ ÖSTA/KA, Belohnungsakten des Weltkriegs 1914-1918, Mannschaftsbelohnungsanträge (MBA), Franc Bremec, MBA 396.101, karton 206.

Predlog je bil nato poslan v nadaljnjo obravnavo. V tem času, ko so še obravnavali predloženo prošnjo, je slovensko časopisje o padlem kadetu Bremcu objavilo nekaj krajših notic, ki tu in tam še osvetlijo zadnje ure njegovega življenja. Tako je časopis *Slovenski narod* zapisal, da je na bojišču padel »znani ljubljanski sportsman, kadet Franc B r e m e c«. Ob tem je objavil še pismo, ki ga je uredništvu poslal njegov tovariš:

bo zapeljal moj preživahni temperament. « In res, na čelu svojega oddelka je z naravnost čudovito vero jurišal – kar prileti sovražna krogla ter ga zadene v glavo. »Fantje, naprej!« je še kriknil in se zgrudil mrtev... Bodi ljubeznivemu tovarišu junaku časten spomin!«¹²

Časopis *Slovenec* pa je o njem med drugim zapisal: »Iz številnih njegovih pisem na stariše je odsevala neka tiha potrpežljivost vzlic gorja, ki mu ga je donášalo življenje

Ista družčina dne 30. 7. 1915 na zabavi v strelskem jarku. Kadet Franc Bremec sedi na sredini za mizo in pije iz čaše. (iz zapuščine nadporočnika Franca Zupančiča, last Jasmine Pogačnik)

»Ob Dnjestru se je naš polk posebno odlikoval. Mnogo jih je padlo – med njimi, žal, tudi naš nogometni prvak, kadet Franc Bremec. Radi smo ga imeli, vedno dobre volje, vedno šaljiv, pogumen in hladnokrven nam je bil pravi vzor slovenskega vojaka. Predno so se naše vrste pripravile na naskok, nam je dejal: »Naprej iti se prav nič ne bojim, samo pred jurišem mi je nekoliko tesno, ker me

na bojišču. Nevstrašen pred sovražnikom, razumen voditelj svojega voda, ki mu je bil udan z dušo in telesom, je vztrajal čez dva meseca pri svojem polku, dokler mu ni sovražna svinčenka 10. avgusta t. l. prestrigla niti življenja ter ga za vedno rešila vsega gorja in bridkosti.

¹² *Slovenski narod*, 24. 8. 1915, str. 3.

Na usodni dan ob 2. uri popoldne poroča še svoji materi, katero je ljubil nad vse, da se je dotedaj še srečno izognil sovražnim krogam ter da upa na srečen izid. A ob 4. uri popoldne mu je ugasnilo mlado življenje. Naslovil je še dve vojno-poštni dopisnici na očeta in sestro, a dokončal ju ni. Njegov stotnijski poveljnik nadporočnik Zupančič je izpopolnil obe dopisnici ter jih doposlal staršem.¹³ Čeprav so v tej notici zagrešili nekaj nedoslednosti, kar je razvidno iz Zupančičevega dnevnika, pa je omenjeni zapis vsekakor več kot zanimivo pričevanje o zadnji uri mladega junaka. Iz zapisov vojnega kurata Turšiča pa izvemo, da je bil kadet Bremec, skupaj s soborcem Kočevarjem¹⁴, pokopan na robu gozda, kjer »počivata med drugimi, Dnjester jim šumi hetmansko pesem junakov...«¹⁵

Dne 23. novembra 1915 je bil predlog nadporočnika Franca Zupančiča ugodno rešen in Franc Bremec, padli kadet 27. domobranskega pehotnega polka, je bil odlikovan z zlato medaljo za hrabrost pred sovražnikom. Odlikovanje so – kot je bilo ob takšnih primerih navada – izročili njegovim domačim. *Slovenec* je še zapisal: »... pač v tolažbo, da je padel sin kot vojak–junak.«¹⁶

Viri in literatura:

- Avstrijski vojni arhiv na Dunaju (ÖSTA/KA), Belohnungsakten des Weltkriegs 1914–1918, Mannschaftsbelohnungsanträge (MBA), Franc Bremec, MBA 396.101, karton 206.
- ÖSTA/KA, Belohnungsakten des Weltkriegs 1914–1918, Mannschaftsbelohnungsanträge (MBA), Franc Bremec, MBA 396.101, karton 206.
- Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL):
ZAL – LJU 500, Domovinski oddelek, MF. 493: Bremec.
- *Slovenec*, 24. 2. 1916, str. 5.
- *Slovenski narod*, 24. 8. 1915, str. 3.
- Tomaž Pavlin, »Včeraj bi bil lahko tudi Napoleon ponosen na svojo Ilirijo«, Ali ekskurz o »žogometu« oziroma »nogometu« v Ljubljani pred prvo svetovno vojno. V: *Zgodovina za vse*, leto 2001, št. 2, str. 43–61.
- *Slovenec*, 10. 7. 1914, str. 4.
- *Ilustrirani glasnik*, 16. 9. 1915, str. 26.
- *Junaki ob Dnjestru*. V: *Slovenec*, 11. 9. 1915, str. 1–2.
- *Slovenski narod*, 24. 8. 1915, str. 3.
- *Slovenec*, 2. 9. 1915, str. 5.
- *Ilustrirani glasnik*, 23. 9. 1915, str. 37.
- *Junaki ob Dnjestru II*. V: *Slovenec*, 18. 9. 1915, str. 2.
- Franc Zupančič, *Dnevnik 1914–1918*, Slovenska matica, Ljubljana, 1998.

PROŠNJA

Že več let zbiram gradivo (fotografije, zapise, pričevanja...) o slovenskih pripadnikih avstro-ogrske vojske, ki so bili v prvi svetovni vojni odlikovani z zlato medaljo za hrabrost. Širši javnosti bi namreč želel s primerno publikacijo predstaviti njihove življenjske zgodbe. Vse, ki mi lahko pri tem zbiranju podatkov na kakršen koli način pomagata, lepo prosim, da me kontaktirate na elektronski naslov: miha.simac@gmail.com. Za vašo nesebično pomoč se vam vnaprej zahvaljujem.

Miha Šima

¹³ *Slovenec*, 2. 9. 1915, str. 5.

¹⁴ Bremčev soborec, ki ga omenja kurat, je bil kadetni aspirant Štefan Kočevar, roj. 1893 v Stranski vasi pri Semiču. Šolal se je v škofovem zavodu in kot sedmošolec oblekel vojaško suknjo. Kratko biografijo o njem glej: *Ilustrirani glasnik*, 23. 9. 1915, str. 37.

¹⁵ *Junaki ob Dnjestru II*. V: *Slovenec*, 18. 9. 1915, str. 2.

¹⁶ *Slovenec*, 24. 2. 1916, str. 5.

ZVESTI KMETJE IN PROTIDRŽAVNA INTELIGENCA

Bogdan Šteh

Odnos, ki ga imajo nadrejeni do podrejenih, je eden pomembnih elementov za lojalnost slednjih do predpostavljanih. Iz tega razloga je mnenje avstro-ogrskih vojaških struktur o Slovencih kot narodu in vojaki dejavniki, ki ga ne smemo prezreti. Preseneča, da znotraj avstro-ogrske vojske ni obstajal enoten pogled na vprašanje o zvestobi Slovencev, saj nam nekatera ključna poročila kažejo veliko razliko med ocenami vrhovnega poveljstva avstro-ogrske armade (*Armeeoberkommando*) in njemu podrejenega poveljstva jugozahodne fronte, ki je vodilo operacije na bojišču proti Italiji.

Predvsem vse večja verjetnost, da bo Italija vstopila v vojno na strani antante, je narekovala, da se je vrhovno poveljstvo začelo zanimati za lojalnost Slovencev. V poročilu od 16. decembra 1915¹, ki je bilo naslovljeno na vsa važna politična in vojaška mesta v državi, je načelnik vrhovnega poveljstva, generalpolkovnik Franz Conrad von Hötzendorf, lojalnost slovenskih vojakov ocenil zelo pozitivno. Pri tem se je oprl na rezultate poizvedb obveščevalne službe, ki jih je pripravil stotnik von Gross, temeljili pa so na poročilih zaupnika vrhovnega poveljstva, stotnika Viktorja Andrejke, ki je več mesecev bival med slovenskim prebivalstvom in opravil več pogovorov s pomembnimi, v politiki dejavnimi osebami. Poročilo je poudarilo, da so bili Slovenci že od časa pokristjanjevanja navezani na Nemce, s prevzemom nemške kulture pa je postal ta odnos še bolj iskren.² Kmetje, ki so predstavljali največji del prebivalstva, so cesarju in njegovi vladarski hiši izkazovali vzorno zvestobo. Velik vpliv je imela nanje duhovščina. Bili so tudi glavna volilna baza za Slovensko ljudsko stranko pod vodstvom

Ivan Šušteršič

deželnega glavarja dr. Ivana Šušteršiča in dr. Kreka. Ta stranka naj bi obsegala večino volilnega telesa in naj bi se do takrat izognila vsakršnemu zunanemu vplivu.³ Za nekoliko bolj nevarno je bila označena meščanska inteligenca, ki je sestavljala liberalno stranko. Znotraj nje naj bi se pred vojno izoblikovala radikalna linija pod vodstvom nekdanjega ljubljanskega župana dr. Ivana Hribarja, ki je bila srbofilsko in rusofilsko usmerjena.⁴ Radikalni protiukrepi, usmerjeni h krepitvi ljudske stranke, ponovno vzpostavljen nemški vpliv v ljubljanskem mestnem svetu ter odstranitev Hribarja in njegovih pristašev so te tendence umirili. Za resnično

Ivan Hribar

nevarno je Andrejka označil le južnoslovansko organizacijo naprednih srednješolcev, ki je sledila »velikojugoslovanskim načrtom,«⁵ v glasilu Preporod pa propagirala revolucijo proti Avstriji. Tudi ta drugi poizkus zasajanja južnoslovanskih in rusofilskih teženj med Slovence je naletel na odpor večine in je zaradi energičnih protiukrepov oblasti ob izbruhu vojne zamrl.⁶

³ V originalu: »Diese Partei bildet die ausgesprochene Majorität und war bisher jedem äusseren Einfluss unzugänglich.«

⁴ V originalu: »Weniger harmlos ist die meist in den Städten vertretene Intelligenz, die heute die liberale Partei unter dem gegenwärtigen Bürgermeister von Laibach Dr. Ivan Tavčar bildet und in welcher vor dem Kriege parteipolitische Abstufungen vorhanden waren, deren radikale Zweige unter dem ehemaligen Bürgermeister von Laibach Dr. Hribar unter dem Einfluss der in den Nachbarprovinzen um sich greifenden südslawischen Bewegung die ersten Anzeichen einer mit der bisher ausnahmslosen bewiesenen Loyalität im Gegensatz stehende staatsgefährlichen, nämlich serbo- und in weiterer Folge russophilen Strömung sichtbar werden liessen.«

⁵ V originalu: »Grosssüdslawische Pläne.«

⁶ V originalu: »Charakteristisch ist, dass auch der Zweite, an und für sich schon gefährlich Versuch, südslawische und russophile Tendenzen unter die Slowenen zu verpflanzen, am Widerstande der in der Majorität vorhandenen besonnenen Elemente scheiterte und durch die angesichts des Krieges doppelt energischen Gegenmassnahmen der Behörden in nichts zusammenfiel.«

¹ Österreichisches Staatsarchiv (ÖSTA) / Kriegsarchiv (KA) / AOK / Nabt. K. Nr. 17.728 / III / 1915; Haltung der Slowenen im Kriege.

² V originalu: »Die Beziehung wurde mit der Entwicklung der deutschen Kultur immer inniger.«

Ob začetku prve svetovne vojne je poročilo o držbi slovenskih vojakov ugotavljalo: »Slovenski polki so se kljub svojim slovanskim nasprotnikom s prirojeno vzdržljivostjo in pogumom zelo izkazali že na severovzhodnem in jugovzhodnem bojišču. Vojna z dednim sovražnikom Italijo pa je njihovo zagnanost na meji lastne dežele še povečala in je sinove naroda, bojujoče se za svojo grudo, vzpodbujala k vedno novim junaškim dejanjem.«⁷ Podobno domoljubno razpoloženje naj bi prežemalo tudi prebivalstvo zaledja. Prav zaradi vojne z Italijo naj bi slovenski narod v avstro-ogrski vojski videl braniteljico njegovega narodnega ozemlja. Poveljnik čet na soški fronti, general Svetozar Boroevič, je bil med ljudstvom slavljen kot narodni junak. Glede politikov so ocenili, da se po internaciji nekaterih nevarnih elementov (Hribar, Ilešič) lahko ostali politiki smatrajo za lojalne in domoljubne. Kot sumljivega politika so omenjali voditelja primorskih Slovencev, Gustava Gregorina, ki je z vednostjo oblasti odpotoval v Švico, potem pa se v tisku Slovencev v Ameriki pojavljal kot član Jugoslovanskega odbora.⁸ Glede na predstavljene Andrejkove izsledke je vrhovno poveljstvo prepoznalo v slovenskem narodu lojalen element, ki bi lahko ob pametnem koriščenju njegovega domoljubja in ogorčenega sovraštva do Italijanov postal trden branik na jugozahodni meji cesarstva in varna straža pred oživljajočo se italijansko iredento. To pa je bilo tudi v interesu države in vojske.⁹ Vrhovno poveljstvo je tudi zaprosilo notranje ministrstvo in predsedstvo ministrskega sveta za materialno in moralno podporo slovenskemu tisku

doma in v emigraciji, da bi s tem pomagala pri razvoju domoljubnega občutka in ugodnega političnega prepričanja med prebivalstvom.¹⁰

Franz Conrad von Hötzendorf je poročilo kot ukaz poslal tudi na poveljstvo jugozahodne fronte, ki je vodilo vojaške operacije proti Italiji. V njem so prevladovali ljudje nemškonacionalne usmeritve, ki so želeli predstaviti slovensko inteligenco kot državi nevarno skupino, medtem ko so za ostalo prebivalstvo menili, da se obnaša do države lojalno. S tem namenom so se na poročilo vrhovnega poveljstva odzvali z več poročili o držbi Slovencev v vojni. Poveljnik jugozahodne fronte, nadvojvoda Evgen, je 15. januarja 1916 poslal vrhovnemu poveljstvu poročilo z naslovom *Haltung der Slowenen*.¹¹ Dokument je vseboval tudi poročilo gimnazijskega profesorja dr. Jozefa Bischofa in poročilo kranjskega deželnega predsedstva. Poveljstvo jugozahodne fronte je v poročilu izrazilo svoje zadržke do stališč vrhovnega poveljstva o Slovencih in opozorilo, da najnovejša poročila o prebegih večjega števila slovenskih vojakov 17. pehotnega polka in številne obsodbe Slovencev zaradi žalitve veličanstva in protidržavnega delovanja zahtevajo odložitev predlaganih ukrepov. Dodalo je še, da je bil obveščevalec vrhovnega poveljstva slovenske narodnosti, zato naj bi zaradi interesov Slovencev ali zaradi simpatij do njih poročal pristransko.¹² Ni sicer zanikalo lojalnosti večine slovenskega prebivalstva, opozorilo pa je, da lahko na podlagi svojih lastnih poizvedb sklepa, da je predvsem politično dejaven del slovenske inteligence usmerjen panslovansko in sovražno do monarhije. Zaradi italijanske vojne napovedi se je ta skupina potuhnila in namerava svojo pravo politično usmeritev prikrivati vsaj do takrat, ko bodo Italijani s pomočjo Nemcev, Madžarov in drugih prebivalcev Avstro-Ogrske poraženi.¹³ Nadvojvoda Evgen je zato pozval vrhovno poveljstvo

⁷ V originalu: »Schon auf dem nordöstlichen und südöstlichen Kriegsschauplatze haben die slowenischen Regimenter infolge der dem Volke eigentümlicher Tapferkeit und Widerstandskraft ohne Rücksicht auf den slawischen Gegner Grosses geleistet. Der Ausbruch des Krieges gegen den Erbfeind Italien erhöhte noch die Begeisterung und spornte die an den Grenzen ihres Landes für die eigene Scholle kämpfenden Söhne des Volkes zu immer wieder neuen Heldentaten an.«

⁸ V originalu: »Jedoch der Umstand, dass er bei Ausbruch des italienischen Feldzuges, allerdings mit Wissen der Behörden, in die Schweiz abreiste, und in weiterer Folge in slowenisch – amerikanischen Blättern als Mitglied des südslawischen Komites genannt wird, ...«

⁹ V originalu: »Das Armeeoberkommando erblickt in dem slowenischen Volke ein loyales Element dessen Förderung unter kluger Ausnützung seines Patriotismus und erbitterten Hasses gegen die Italiener im Stande wäre, eine feste Barriere an der Südwestgrenze des Reiches und einen sichern Halt gegen das Wiederaufleben der italienischen Iredenta zu schaffen, und aus diesem Grund im Interesse des Gesamtstaates und der Wehrmacht besonders wünschenswert wäre.«

¹⁰ V originalu: »Ferner wurde das k.k. Ministerium des Innern und das k.k. Ministerratpräsidium gebeten, durch die moralische und materialle Subventionen der aus - bzw. inländischen slowenischen Presse im günstigen Sinne auf die weitere Entwicklung der patriotischen Gefühle und politischen Gesinnung der Bevölkerung einzuwirken.«

¹¹ ÖSTA / KA / AOK / Nabt. K. Nr.1328 / 1916.

¹² V originalu: »Mit Rücksicht auf diesen Bericht glaubte das Kommando der SW Front auch annehmen zu dürfen, dass der Berichtstatter des AOK slowenischer Nationalität ist und das AOK ausschliesslich im Interesse der Slowenen oder infolge seiner Sympathie für Slowenen doch nicht objektiv unterrichtet hatte.«

k zadržanem ravnanju do Slovencev, pri čemer ne bi smeli spregledati pogumnih dejanj slovenskih vojakov. V priloženem poročilu dr. Bischofa avtor med drugim obtožuje kranjskega deželnega glavarja dr. Šušteršiča, da je želel ovirati ustanovitev enote prostovoljnih kranjskih strelcev oziroma je zanj zahteval slovenski poveljevalni jezik, a tudi zastava naj bi bila v barvah slovanske trobojnice.

S tem pa še ni bilo konec opozarjanja poveljstva jugozahodne fronte na nevarno slovensko inteligenco. Marca 1916 so na vsa pomembnejša poveljstva, ki so imela opravka s slovenskimi vojaki, razposlali brošuro, v kateri so pojasnjevali politične cilje slovenske inteligence.¹⁴ Avtor brošure, major avditor dr. Albin Schager, ni niti skrival, da je krilatico nemškega kanclerja Bethmanna - Hollwega o odločilnem spopadu med Germani in Slovani razumel kot navodilo za obračun z avstrijskimi Slovani.¹⁵ Temeljni namen brošure je bil pojasniti razliko med zdravim, avstrijsko usmerjenim narodom in politično sumljivo, vendar ne nujno odkrito veleizdajalsko inteligenco.¹⁶ Schager je sistematično analiziral stališča obeh glavnih slovenskih strank (SLS in NNS) do jugoslovanskega vprašanja. Za liberalce je ugotavljal, da je pred izbruhom vojne v stranki v ospredje vse bolj prodirala radikalna struja, ki si je prizadevala za ustanovitev narodnosocialne organizacije po vzoru stranke Klofač – Choc.¹⁷ Ker je li-

beralni tisk obširno spremljal stavko ljubljanskih dijakov marca 1914, je tvorec brošure sklepal, da se poleg šolske mladine tudi velik del liberalne stranke nagiba k južnoslovanskim in velikosrbskim idejam. Po izbruhu vojne in izolaciji nekaterih vidnih predstavnikov (Hribar, Ilešič) se je južnoslovanska struja znotraj stranke potuhnila.¹⁸ Na drugi strani pa naj bi bila SLS bolj naklonjena ideji Velike Hrvaške oziroma združitvi vseh Jugoslovancev znotraj monarhije.¹⁹ Za njenega predsednika Šušteršiča je brošura ocenila, da je »dovolj pameten, da je vedel, da se mora kot voditelj stranke, ki želi imeti velik vpliv, izogibati navadnemu hujskaštvu, za katerega je imel v stranki dovolj drugih ljudi.«²⁰ Njegov govor leta 1914, na žalni manifestaciji za umrlim prestolonaslednikom Francem Ferdinandom, se jim je sicer zdel primeren, a naj bi bil v ostrem nasprotju z dotedanjo držo SLS.²¹ Realna politična slika slovenske politike pa je bila drugačna, kot je to nakazovala brošura, saj so si vse slovenske politične skupine (z izjemo prepородovcev) uresničitev slovenskih nacionalnih ciljev predstavljale v okviru preurejene monarhije.²²

Poslanci SLS v zadnjem Kranjskem deželnem zboru
(vir: <http://www.dLib.si>, 23. 01. 2012)

¹³ V originalu: »Nach diesem, von einer zweifellos autoritativen Stelle, der politische Landstelle, verfassten Bericht glaubt der Kommando der SW Front im Zusammenhalte mit den von ihm als Erwiderung auf die erwähnte Note des k.k. Ministerpräsidenten mit Op-Nr.42.918 vom 4./I. 1916 vorgelegten Urteilen annehmen zu dürfen, dass entgegen der Ansicht des k.k. Ministerpräsidenten und des Berichterstatters des AOK. ein Teil der Intelligenz der Slowenen insbesondere der politische führende Teil, sicher allslavisch und monarchiefeindlich gesinnt ist. Das Kommando schliesst sich ferner auch in der Richtung der Darstellung der k.k. Landesregierung in Krain an, dass diese wahre Gesinnung der slowenischen Intelligenz jetzt deshalb nicht zum Ausdruck kommt, weil sie der Ausnahmezustand niederhält und weil sie es momentan für zweckmässiger hält, die wahre Gesinnung zu verbergen, u.zw. wenigstens solange zu verbergen, bis ihre gefährlichen nationalen Gegner – die Italiener – mit Hilfe der Deutschen, Ungarn und der übrigen Bewohner Österreich-Ungarns niedergerungen sind.«

¹⁴ ÖSTA / KA / Erb. K. Nr.5895 / 1916; Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz. Glej tudi: Rok Stergar, »Politični cilji slovenske inteligence.« Nekaj drobcev o vohunih in vojakah, v: Zgodovina za vse V. (1998), Št. 1, str. 21 – 29.

¹⁵ Stergar, »Politični cilji«, str. 21.

¹⁶ Stergar, »Politični cilji«, str. 27.

¹⁷ Die politischen Ziele, str. 4. V originalu: »Die radikale Strömung nahm im slowenisch – liberalen Parteilager in der Folge immer mehr zu. Unter ihrem Schutze vollzog sich die Gründung einer slowenischen nationalsozialen Organisation, der die bekannte militärfeindliche Klofač – Choc-Partei zum Vorbild diente.«

¹⁸ Die politischen Ziele, str. 8.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Die politischen Ziele, str. 15. Glej tudi: Stergar, »Politični cilji«, str. 25.

²¹ Die politischen Ziele, str. 12.

²² Prav tam, str. 28.

VOJAŠKA KAPA PRIPOVEDUJE

Roberto Todero

Grüß Gott! Sem stara kapa iz klobučevine, ki so jo izdelali za častnika velike večnarodnostne avstro-ogrske vojske, ki je izginila pred 91 leti, ker jo je pač doletel zgodovinski konec. Veliko časa sem preživela v temi omare nekega klobučarja v Trstu. Tam me je pozabil ali pa morda malce skrival pod drugo šaro. Prišli so namreč novi gospodarji, ki jih je bilo tudi iz omare slišati, ko so kričali, razbijali izložbe in zmerjali mimoidoče. Govorili so čudne besede, eja eja ala ali nekaj podobnega... Čudne stvari, grdi zvoki, ki jih do tedaj še nisem slišala. Toda nisem mogla videti, kaj se je dogajalo.

Nekega grdega dne pa sem zaslišala govoriti moj jezik. Heil sem, heil tja, navdalo me je veselje. So morda prišli pome? Ne, prišli so po klobučarja, samo zato, ker je drugače molil. In vendar so bili njegovi družinski obredi zelo lepi. Imel se je za Juda. Med tistimi heili je bil tudi kak alala. Ostala sem sama v temni omari. Spoznala sem, da so tisti, ki so govorili moj jezik, ustanovili po vzoru mojega cesarstva Jadransko Primorje in pri tem upali, da ga bodo ljudje cenili ob spominu na nekdanje Avstrijsko Primorje. O moj bog, kakšna razlika! Moj klobučar je tudi služil vojsko pod Avstrijo, kakor temu pravijo tu v Trstu.

Ni se več vrnil in njegovo hišo so prodali z mano vred v omari. Prvi, ki me je privlekel na dan, je bil star gospod, ki ga nisem prej nikoli videla in ki je smrdel po dimu in alkoholu. Po nekaj dneh me je postavil na balkon, na zrak. Po tolikih letih, prebitih v temi, me je sonce povsem oslepilo. Veliko ljudi me je tistega dne otipavalo in me božalo, mene pa je vse to žgečkalo! Nato mi je nekdo pogladil dlako, me pozorno pogledal od zunaj in znotraj, in potem ko je zame plačal, ne vem koliko, ne... niso bile več krone, me je odnesel s seboj. Doma me je položil v zastekljeno omaro med številne druge kape. Toda kakšne? Med njimi so bile tudi take, za katere sem vedela, da so se bojevale proti mojim sestram. Nekaj dni se nismo zmenile druga za drugo, nato pa me je ena prosila, da ji dam malo kafe. Tam smo namreč imele istega sovražnika - molja.

Tako smo se začele pogovarjati o preteklih časih, o stvareh, ki so bile in jih ne bo več, o mojem in njihovem klobučarju. Nekega

dne so me prodali. Najprej sem se čutila užaljeno, kajti na koncu koncev sem bila kapa cesarskega kova in ne štajerski izletniški klobuk! Potem pa sem počasi spoznala in vzljubila svojega „častnika“. Bil je nekdanji alpinec in me je rad hranil med mojimi drugimi sestrami, lepo urejenimi, razvrščenimi in okrašenimi s spominskimi značkami, ki so najbolj razodevale, kaj smo nekoč bile. Seveda mi je bilo nekoliko neprijetno, kadar mi je te značke pripenjal, toda kasneje mi je zaupal razloge in njihove zgodbe. Nekega dne se je odločil, da bo šel pogledat, kje sem se borila. Tako sem se znašla na nekem hribu med številnimi prijaznimi ljudmi, ki niso skrivali svojega občudovanja nad menoj.

Nekdo je govoril o nekem smešnem imenu, za katerega se spominjam, da sem ga že slišala pred mnogimi leti, o Lembergu, Lvovu, katerega v Trstu zaradi strašnih dogodkov v letu 1914 še vedno imajo za grobnico narodov. Toda takrat se še nisem rodila. Sem namreč letnik 1916... letnik klobučevine! Fotografirali so

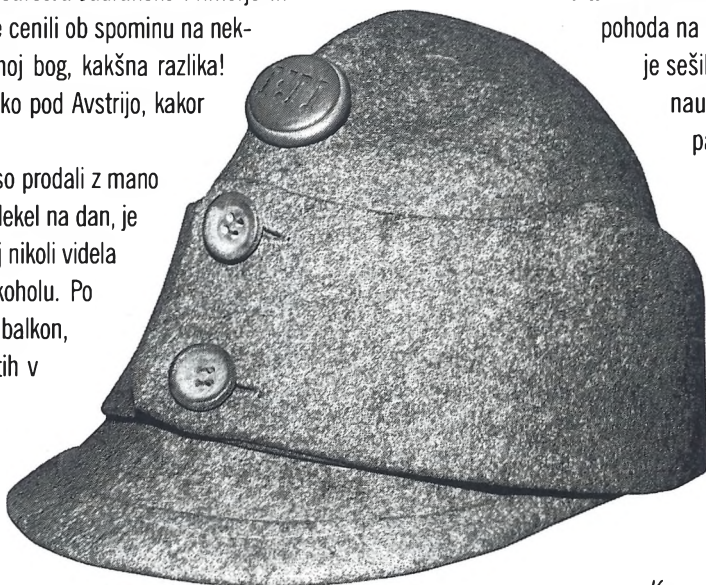
me tudi v različnih pozah. Udeležila sem se pohoda na bojišča, zaradi katerega me

je sešil moj klobučar. Tako sem se naučila novih stvari, predvsem pa sem spoznala, da ni več tistih meja, za katere so se borili in umirali ti-soči, in da moj voznik lahko gre iz Italije v Slovenijo in nazaj, ne da bi ga kdo vprašal za dokumente... Prav tako je bilo v mojem cesarstvu: *nič državnih meja, nič carinikov nadležnih, od tu pa do Karpatov snežnih.*

So pa ljudje, ki jih vse to silno moti. Najbrž še kdo verjame v svete meje domovine. In več kaj tak človek napravi? Meje dvigne v svoji glavi, namesto da bi mu ta kvečjemu služila, da si nanjo nadene kapo...

Zabavala sem se in upam, da bom po vrnitvi videla svobodno nebo. Srečna bom, če mi bodo delali družbo alpski ali bersaljerski klobuki ali meni sorodne pehotne kape iz nepremočljive volne '909.

Prisrčen pozdrav vsem. Hvala za lepe fotografije, ki ste mi jih posneli, in za prijaznost, ki mi jo izkazuje, vojaška kapa (letnik 1916)

VOJAŠKA LETALIŠČA PRI GORICI

Matjaž Ravbar

Avstro-ogrsko letalstvo je pred in med prvo svetovno vojno na območju Gorice zgradilo več letališč, ki so bila namenjena šolanju letalcev in obrambi goriškega mostišča. Letališka infrastruktura je bila na začetku vojne v povojih in treba je bilo opraviti veliko improviziranih del, da so lahko letalci v »normalnih« razmerah opravljali svoje naloge.¹

GORICA (MIREN)

Če odštejemo prve letalske poskuse bratov Rusjan², je bilo prvo (vojaško) letališče na Slovenskem zgrajeno leta 1911 v Gorici. Kraj ni bil izbran naključno. Poleg ugodnih vremenskih razmer, predvsem milih zim, je imela izbira Gorice tudi politične in strateške prednosti, saj je bila blizu meje z Italijo.³ Tako so gradnjo vzletno-pristajalne steze začeli ob cesti proti Mirnu, na območju vadišča 5. dragonskega polka, oddaljenega okoli 20 minut hoje od središča Gorice. Danes je na tej lokaciji (opuščeno) italijansko vojaško letališče *Amadeo Duca D'Aosta*.

Po določitvi smeri prevladujočega vetra so tudi določili mesto letališča. Prvo letališče je merilo 500 metrov v dolžino in širino. Letala so pristajala in vzletala v smeri vzhod-zahod. Ob določitvi mesta vzletno-pristajalne steze so določili tudi mesto za hangarje. Južni del vadišča je bil za to neprimeren, ker so bile tam postavljene skakalne ovire 5. dragonskega polka. Zahodni del je bil namenjen za inženirsko vadišče, katerega teren je bil neraven in valovit. Na severnem delu so bili jarki in manjša ovira, na jugovzhodnem delu se je razprostirala jama, ki je tudi predstavljala oviro za pristajanje, severozahodni del pa je bil neprimeren zaradi prevladujoče

smeri vetra. Tako je kot edini primeren prostor za gradnjo hangarjev ostal vzhodni del ob cesti Gorica–Miren. Tam so v vrsti zgradili 4 hangarje firme Griedl, med njimi pa delavnico firme Waagner–Biró & Kurz.⁴ Prednosti te lokacije so bile bližina ceste in hiter dostop, po drugi strani pa je bila njena slabost prašenje z makadamske ceste.

Posamezni hangar je stal na betonskih temeljih in štirih cementnih stebrih. Njegova odprtina je bila dolga 16 m, visoka 4,2 m in široka 8 m. Pri širini 6 m se je višina hangarja zmanjšala na 2,5 m. Hangar je imel štiri okna za osvetljevanje in leseno streho. Površina strehe je vzdržala pritisk 50 kg/m². V hangarjih je bil na železne tramove položen lesen pod. Razdalje med hangarji so bile 10 m.⁵ Na letališču so zgradili tudi dva betonska rezervoarja za 6 sodov po 50 l goriva.⁶ Skladišče streliva ni bilo na letališču, marveč v bližnjem, že zgrajenem vojaškem skladišču, ki se je nahajalo v smeri proti Vrtojbi. Pisarno so postavili sredi hangarjev. Zaradi varnosti so okoli letališča vzpostavili prepovedano cono in postavili ograjo z 1,5 m visoko bodečo žico. S tem so hoteli zagotoviti varnost ter preprečiti potencialno vohunjenje in vstop nepovabljenim. Dela na letališču so potekala med junijem in oktobrom 1911. Zaključna dela na objektih in skladiščih je konec leta 1911 izvajal gradbinec Andrea Perko iz Gorice.⁷

Z letom 1912 so na letališču že začeli izvajati prve letalske tečaje za c. in k. vojsko. Poveljnik tečaja je bil nadporočnik Karl Stohanzl in v kratkem obdobju so naredili več kot 500 poletov. Letališče ni imelo nastanitvenih objektov, kuhinje in vodovodne napeljave. V mirnodobnem času na njem ni bilo stalno nastanjenih pripadnikov enot, saj zato tudi ni bilo potrebe.⁸ Kasneje je na letališču deloval tudi *Flugpark 3* in vse leto 1914 tudi *Fliegerersatzkompagnie 4* (Flek 4), ki je v začetku leta 1915 začela svojo operativno delo na vzhodni

¹ Več o sistemu in kriterijih za postavitev avstro-ogrskih letališč na soški fronti v Matjaž Ravbar, »Avstro-ogrsko letalstvo na soški fronti 1915–1917: Cesarska in kraljeva letališka infrastruktura v zaledju soške fronte«, Univerza v Ljubljani, 2011.

² Prve polete sta brata Rusjan izvajala na Malih Rojcah, v bližini Soče med Štandrežem in Gorico. Nadalje pa sta polete izvajala na Velikih Rojcah, na travniku med Gorico in Mirnom. V bližini so naslednje leto (1911) tudi izgradili prvo letališče. V vasi Peč sta imela brata tudi hangar/barako 10x12 m, namenjeno za servis in hangariranje. Ni natančnih podatkov, ali so imeli leti bratov Rusjan leta 1910 kakršen koli pomen pri določitvi kraja letališča pri Gorici leta 1911. Srečko Gombač, Brata Edvard in Josip Rusjan iz Gorice: začetki motornega letenja med Slovenci, Izola, 2004, 29 in 32.

³ »Vom Görzer Militärflugfeld«, Österreichs Illustrierte Zeitung, 12. 05. 1912, zv. 33, 811.

⁴ ÖStA/KA, LFT, Protokoll, Exh. No.: 182 res, 29. 07. 1911. Dokument posredoval g. Peter Plattner

⁵ Piero Soré, L'Aviazione nel nord – est: Storia dei campi di volo del Friuli Venezia Giulia 1910–2007, 15–25, Milano, 2008, (v nadaljevanju: Soré).

⁶ ÖStA/KA, LFT, Kommissionprotokoll, Res No.: 120, 1. 10. 1911. Dokument posredoval g. Peter Plattner.

⁷ ÖStA/KA, LFT, Kommissionprotokoll, Res No.: 120, 1. 10. 1911. Dokument posredoval g. Peter Plattner.

⁸ Soré, 15–25.

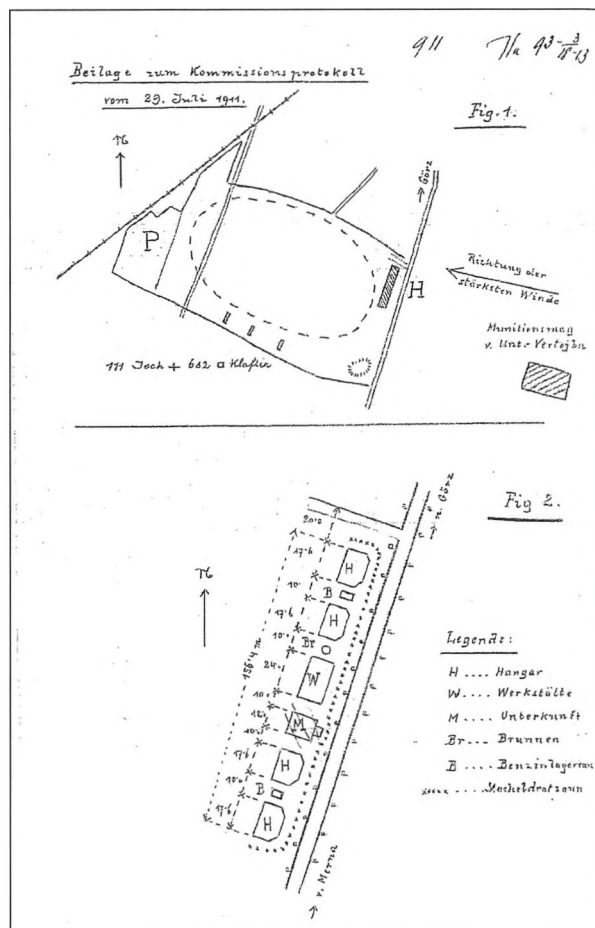
fronti. Z odhodom šolsko-nadomestne letalske enote (*Flek*) je bilo letališče izpraznjeno.

Maja 1915, ob prodoru italijanskih sil v bližino mesta, je bilo območje letališča v nevarnosti in dometu italijanskega ognja ter zato neuporabno. Noben dokument o letališču v Gorici ne podaja usode zgrajenih objektov. Ali so jih prestavili kam drugam ali pa so ostali na lokaciji in bili prepuščeni uničenju fronte? Vsekakor pa ostaja dejstvo, da je bilo treba ob vzpostavitvi soške fronte v letu 1915 letalske enote namestiti na nove lokacije.

AJŠEVICA

Lokacijo letališča pri Ajševici so določili v juliju 1915, pri določitvi pa je pomagalo tudi poznavanje terena, ki so ga avstro-ogrski letalci pridobili v času, ko je bilo še aktivno goriško letališče. Mesto ajševskega letališča se je v obdobju uporabe, od julija 1915 do avgusta 1916, spreminjalo. Razloge za premikanje letališča proti severu in vzhodu je treba iskati v dejstvu, da je na letališču delovalo več enot in da se mu je italijansko topništvo vse bolj približevalo ter ga tako ogrožalo. Prav tako je na to vplivala mikroklima, kajti na zemljišče pod grebenom Trnovske planote je delovala lažja burja in tudi blag vzgonski veter, ki sta bila izjemno pomembna za vzletanje in pristajanje. Še danes to značilno mikroklimo pri Ajševici izkoriščajo jadralni padalci.

V vsem omenjenem obdobju so na letališču delovale *Fliegerkompanie* (*Flik*) 2, 4, 19 in 8, en dan v avgustu 1916 pa tudi *Flik* 12. Število letalskih enot nam jasno pokaže pomembnost letališča za c. in k. obrambo soške fronte. Do avgusta 1916 je bila Ajševica za letalsko vojno izjemnega pomena. Tu so v okviru omenjenih enot delovali tudi najboljši c. in k. letalci in najsodobnejša letala.⁹ Zaradi pomembnosti je bilo letališče tudi večkrat tarča nasprotnikovih letalskih bombnih napadov. Zato so tudi vse objekte z ukazom letalskega štabnega častnika (*Stoluft*) zamaskirali in skrili pred pogledi nasprotnika z zraka. Hangarje so morali prebarvati v barve okolice, se pravi v zemeljsko rjavo in travnato zeleno. Objekte so prebarvali neenakomerno in s tem simulirali drevesa in grme. Strehe so pobarvali z zeleno in s tem simulirali krošnje. Notranje stranice vrat so prav tako prebarvali, saj se je zlato rumena barva lesa z zraka videla. Potrebne barve (oljno, apneno) je dostavil *Fliegeretappenpark* 1 (*Flep* 1) iz Maribora.¹⁰

Skica goriškega letališča. Vir: ÖStA/KA, LFT, Protokoll, Exh. No.: 182 res, 29. 07. 1911. Dokument posredoval g. Peter Plattner

V obdobju delovanja letališča so na lokaciji zgradili več objektov – šotorskih hangarjev, lesenih hangarjev, nastanitvenih in upravnih objektov. Število objektov pa se je stalno spreminjalo in je zato vse lokacije objektov težje rekonstruirati. Letalce so nastanili po objektih v okolici, tudi v graščini Kromberk. Življenje na letališču pa lahko zaznamo tudi po pisanju danskega novinarja Henryja Hellssena, ki je letališče obiskal spomladi 1916. Njegov izjemno zanimiv zapis se je posredno znašel na straneh časopisa *Slovenec* in razkriva dobršno mero improvizacije pri zastavi oziroma vetrokazu.

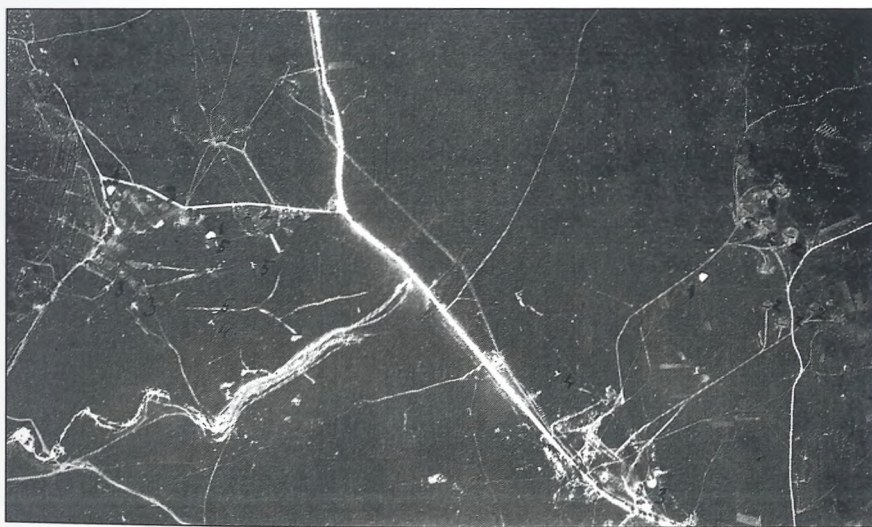
⁹ Martin O'Connor, *Air Aces of the Austro-Hungarian Empire 1914–1918*, Mesa, 1986, *passim*.

¹⁰ ÖStA/KA, LFT, karton 373, Befehl Nr. 1 des STOLUFT an der SW Front, 21. 01. 1916.

Položaj letališč(a) Ajševica in njegova širitev na vzhod, proti Šempasu. Na upodobitvi je zarisano tudi letališče v Gorici (da je s tem vidna bližina obeh letališč).

(vir: <http://www.lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/3felmeres.htm>; letališča vrisal: Matjaž Ravbar)

Letališče Ajševica na italijanskem zračnem posnetku. Viden je tudi veliki hangar (številka 2).

Domnevno je to železni hangar firme Biró & Kurz.

(vir: fotografijo posredoval Paolo Varriale)

»V vetru plapolata vetrnica ... rdeče-bela progasta vreča od kave, ki ujame vsak vetrov sunek in se napihne, a že v naslednjem trenutku ohlapna zopet udari po drogu. Brezžični brzjav moli kvišku visoki drog in skrivnostno razpenja de-

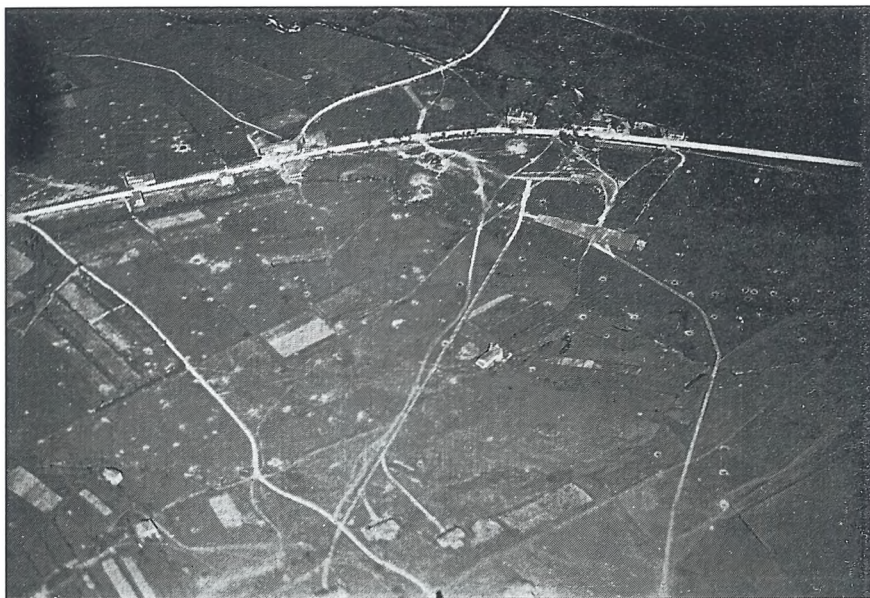
žniku podobno ogrodje za lovljenje isker. Ob robu vzletnega prostora, kjer stoji inšpekcijska hiša z zlomljenim zračnim vijakom nad durmi, se ukvarja krdelo s popravo pota. Pred hišo stoji miza in na mizi so zaznamovane črte kakor na kompasu.

Vsaka črta pomeni ravno smer in vsaka smer – bojno peklo: Tržič, Oslavje, Voličjodrago, Rublje, Tolmin». ¹¹

Letališče Ajševica je prenehalo delovati s šesto soško bitko in italijanskim zavzetjem Gorice. 8. avgusta 1916, po umiku enot, je bilo letališče zaradi bližine fronte neuporabno in izpraznjeno. Iz fotografij se vidi, da je bil teren po avgustu 1916 neuporaben tudi zaradi topniških kraterjev. Preostale objekte so postopoma odpeljali v zaledje in območje je bilo izpraznjeno. Zato zemljišče pri Ajševici tudi po dvanajsti soški

bitki niso več uporabljali za letalske namene. V letu 1917 so v neposredni bližini najvzhodnejše ajševiške vzletno-pristajalne steze (Otava) vzdrževali zasilno letališče za vse Flik na soški fronti. Na tem zasilnem letališču so imeli nastanjeno tudi medicinsko službo.

Med obema vojnoma je italijanska vojska pri Ajševici še vzdrževala zasilno vzletišče, ki je nato zamrlo. Danes pa se tu nahaja vzletišče športnega letališča, kar priča o tamkajšnjih dobrih terenskih in klimatskih pogojih.

Po avgustu 1916 je bilo letališče opuščeno. Vidni so kraterji eksplozij in na sredini tudi lesena rampa za vzlet.
(vir: PANG, 583 zbirka fotografij, t.e. 19, a.e. 157–4)

Viri in literatura:

- Österreichische Staatsarchiv/Kriegsarchiv, fond Luftfahrtruppe, Protokoll, Exh. No.: 182 res, 29. 07. 1911. Dokument posredoval g. Peter Plattner.
- Österreichische Staatsarchiv/Kriegsarchiv, fond Luftfahrtruppe, Kommissionprotokoll, Res No.: 120, 1. 10. 1911. Dokument posredoval g. Peter Plattner.
- Österreichische Staatsarchiv/Kriegsarchiv, fond Luftfahrtruppe, karton 373, Befehl Nr. 1 des STOLUFT an der SW Front, 21. 01. 1916.
- Pokrajinski arhiv Nova Gorica, 583 zbirka fotografij, t.e. 19, a.e. 157–4.
- »Letalski tabor pri Gorici«, Slovenec, 19. 04. 1916.
- »Vom Görzer Militärflugfeld«, Österreichs Illustrierte Zeitung, 12. 05. 1912, zv. 33, 811.
- Srečko Gombač, Brata Edvard in Josip Rusjan iz Gorice : začetki motornega letenja med Slovenci, Izola, 2004.

- Martin O'Connor, Air Aces of the Austro-Hungarian Empire 1914–1918, Mesa, 1986.
- Matjaž Ravbar, »Avstro-ogrsko letalstvo na soški fronti 1915–1917: Cesarska in kraljeva letališka infrastruktura v zaledju soške fronte«, Univerza v Ljubljani, 2011.
- Piero Soré, L'Aviazione nel nord – est : Storia dei campi di volo del Friuli Venezia Giulia 1910–2007, Milano, 2008.

Spletni viri:

- <http://www.lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/3felmeres.htm> (1. 09. 2011).

¹¹»Letalski tabor pri Gorici«, Slovenec, 19. 04. 1916.

JULIAN KENDA – SLOVENE V ENOTAH AVSTRO-OGRSKEGA LETALSTVA

Simon Kovačič

Julian (Julius) Kenda je bil eden od maloštevilnih Slovencev, ki so se uveljavili v avstro-ogrskem vojnem letalstvu. Rodil se je 9. februarja 1894 v Bovcu¹, kjer je obiskoval ljudsko šolo, a v Gorici je končal realko. V vojsko je bil vpoklican kot enoletni prostovoljec.

Sorodstveno je bil vezan na Trst, saj je tam stanovala njegova sestra Elza, pa tudi v vojaških listinah je kot mirnodobni naslov naveden Trst, Rozzol (Rocol) 992. In prav tam se je pri njegovih daljnih sorodnikih, pri Orlovih iz Zgonika, ohranil del njegove zapuščine, in sicer nekaj dokumentov, šolski dnevnik, predvsem pa zanimivo fotografsko gradivo: foto album manjšega formata, razvezan foto album večjega formata ter okoli 70 fotografij zračnih posnetkov.

Ta fotografski material je družina Orel velikodušno poklonila Društvu soška fronta Nova Gorica, za kar se ji na tem mestu iskreno zahvaljujemo.

Obdobje prve svetovne vojne

Ob začetku vojne je bil mobiliziran v 4. pehotni polk, katerega naborno območje je bil Dunaj z okolico, kar da slutiti, da je bil takrat tam prijavljen zaradi študija. Iz zapisa o osebnih podatkih in lastnostih (*Vormerkblatt für die Qualifikationsbeschreibung*), ki ga hrani dunajski Vojni arhiv in ga je izdal c. in kr. šolski bataljon letalskih nadomestnih enot (K. u. k. *Luftfahr-Ersatztruppen – Lehrbataillon*), je razvidno, da je bil 1. maja

1915 imenovan za kadeta in že po enem mesecu, 1. junija 1915, izredno povišan v čin praporščaka (*Fähnrich*). Pod značajskimi lastnostmi je vpisano: prizadeven, resen, ustrezljiv, ima vojaški nastop.

Med 15. aprilom in 15. junijem 1916 je v Dunajskem Novem mestu (*Wiener Neustadt*) obiskoval letalsko šolo za častni-

Julian Kenda januarja 1913, ko je imel 18 let.
(fototeka Društva soška fronta Nova Gorica)

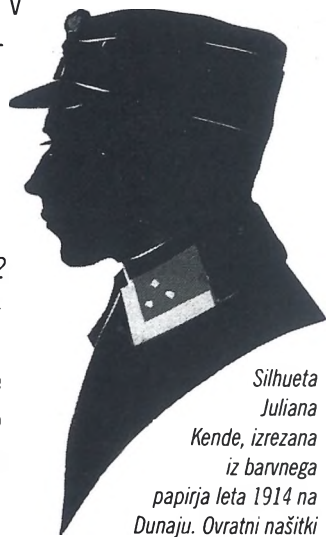
ke (*Fliegeroffizierschule*), v kateri se je izšolal za letalskega opazovalca (*Beobachter*). Po končanem šolanju je bil dodeljen 12. letalski stotniji (K. u. K. *Luftfahrtruppe Fliegerkompagnie Nr. 12 (FLIK 12)*), ki je takrat delovala pod vodstvom stotnika Arpada Gruberja. Kot je razvidno iz fotografij v foto albumu, je bil po končanem šolanju na dopustu, verjetno v Trstu, kjer je bil fotografiran s sestro Elzo.

Udeležba v vojnih operacijah

Po končanem dopustu se je pridružil 12. letalski stotniji, ki je bila do srede avgusta 1916 nameščena na vojaškem letališču na Ajševici, po italijanski zasedbi Gorice pa najprej v Ajdovščini, od septembra 1916 pa v Vipavi. Kot je razvidno iz mesečnih poročil, ki so jih letalske stotnije redno pošiljale poveljstvu zračnih sil na Dunaj, je bil za krajši čas dodeljen 4. letalski stotniji, ki je ravno tako delovala v Vipavi.

Medtem je 1. avgusta 1916 napredoval v čin rezervnega poročnika (*Leutnant i. d. R.*). V 12. letalski stotniji je od 21. julija 1916 do 28. februarja 1917, ko je bil sestreljen, opravil nad bojiščem soške fronte 29 bojnih poletov in imel 15 zračnih bo-

jev. Opravil je tudi več izvidniških poletov nad Palmanovo, Romansom, Červinjanom, Krminom, Villo Vicentino, pa tudi nad kraško planoto, Gorico, Oslavjem, Gradiščem, Tržičem, Vilešem, Ronkami, Trstom... Na Ajševici je letel v izvidniških letalih *Albatros B. I* in *Lohner B. VII*, v Vipavi pa na letalih *Hansa Brandenburg C. I*. Na fotografiji iz njegovega foto albuma stoji pred letalom *Hansa Brandenburg C. I* s serijsko številko 68.58, s katerim je tudi strmoglavil. To je bilo dvosedežno izvidniško letalo, ki je lahko nosilo tudi do 60 kg bomb.

Silhueta
Juliana
Kende, izrezana
iz barvnega
papirja leta 1914 na
Dunaju. Ovratni našitki
so sinjmodre barve, torej
barve 4. pehotnega polka. Vidne
so oznake čina četovodje (3
zvezdice) in oznaka enoletnega
prostovoljca. (arhiv Društva soška
fronta Nova Gorica - fond Kenda)

¹ Povzeto po: Elio Fornazarič, *Kako je letalec Julian Kenda sestrelil italijanskega capronija*, Primorski dnevnik, Trst, 1994

Julian Kenda na vipavskem vojaškem letališču pred letalom Hansa Brandenburg C. I.

(fototeka Društva soška fronta Nova Gorica - fond Kenda)

V času službovanja v letalskih stotnijah je za svoj pogum prejel tri odlikovanja, in sicer bronasto in srebrno medaljo za hrabrost (2. stopnje) ter 26. januarja 1917 Karlov četni križec. Posmrtno pa je bil odlikovan še z vojno medaljo za zasluge (*Signum Laudis*) in vojnim križcem za zasluge 3. stopnje.²

Zadnji polet

1. marca 1917 je poveljstvo 12. letalske stotnije iz Vipave poslalo glavnemu poveljstvu zračnih sil na Dunaj brzojavko s sledečo vsebino:

»letalo 6858 poročnika kende in pilota desetnika neuwirtha sta izza sovražnikove bojne črte sestrelila sovražnikovo topništvo in letalec, tako da je v plamenih strmoglavilo. fliger 12.1«

To skopo sporočilo dopolnjuje tudi *dekadno poročilo*³ 12. letalske stotnije za februar 1917, ki se glasi: »Letalo Hansa Brandenburg C. I št. 68.58 z motorjem Austro-Daimler 160 hp št. 17625, radijsko napravo tipa G. 2, št. 284, s strojnicama Schwarzlose M.7/12, št. 3763 in 9296 je strmoglavilo v plamenih.«

Tukaj se zgodba našega 23-letnega letalca konča, kajti skupaj s pilotom desetnikom Franzem Neuwirthom je življenje izgubil v letalu Hansa Brandenburg C. I, s serijsko številko 68.58, katerega so zajeli plameni in je strmoglavilo pri Hudem Logu. Pilot Neuwirth je že 1. januarja 1917 za las ubežal smrti, saj je njegovo letalo nad Kostanjevico na Krasu prisilil k pristanku italijanski letalski as Francesco Baracca. V tem letalskem boju je bil pilot poročnik Victor Huber smrtno zadet.

Zanimivi so tudi zapisi o tem dogodku v italijanskih virih. Vojni bilten, »*Bollettini della Guerra*«, je dne 28. februarja 1917 objavil novico, da je bil ... »pri Hudem Logu sestreljen poročnik Kenda Julian iz 12. letalske stotnije (12. Stormo-aviazione Austriaca)«. Ta vir pa žal ne omenja, kako je bilo letalo sestreljeno. Drugi vir⁴ navaja, da je letalo v bližini Sredipolja (it. Redipuglia) prisilil k pristanku italijanski pilot narednik Cosimo Damiano Rizzotto iz 77. eskadrile, letalo pa naj bi potem na tleh zadelo italijansko topništvo. Tretji vir, dnevno poročilo italijanskih topniških enot za dan 28. februarja 1917, pa pripisuje sestrelitev Kendovega letala protiletalski topniški enoti, ki je bila nameščena pri Opatjem selu. Letalo naj bi se v zraku vžgalo in strmoglavilo med Hudim Logom in Kostanjevico. Ta zadnja varianta je še najbolj verjetna, kajti v primeru, da bi se letalo zrušilo pri Sredipolju, torej izza sovražnikove bojne črte, kot navaja tudi avstrijski vir, Avstrijci ne bi mogli do posmrtnih ostankov opazovalca in pilota. Iz fotografij pa je razvidno, da sta bila oba, opazovalec poročnik Julian Kenda in pilot desetnik Franz Neuwirth, pokopana z vsemi vojaškimi častmi na vipavskem vojaškem pokopališču.

Zapuščino našega letalca Juliana Kende je dolga leta skrbno hranila družina Orel iz Zgonika. S pomočjo prijatelja Jožefa Siliča, odličnega poznavalca avstro-ogrskega vojaškega letalstva, ki je dolga leta iskal sled za Kendovimi sorodniki, smo uspeli vsaj delno osvetliti njegovo tragično življenjsko usodo.

² Hoen M., Waldstätten-Zipperer J., Seifert J., *Die Deutschmeister, Deutschmeisterbunde*, Wien, Staatsdruckerei, 1928, str. 773

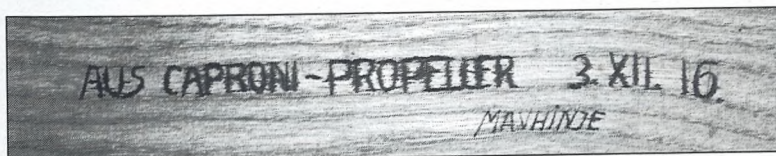
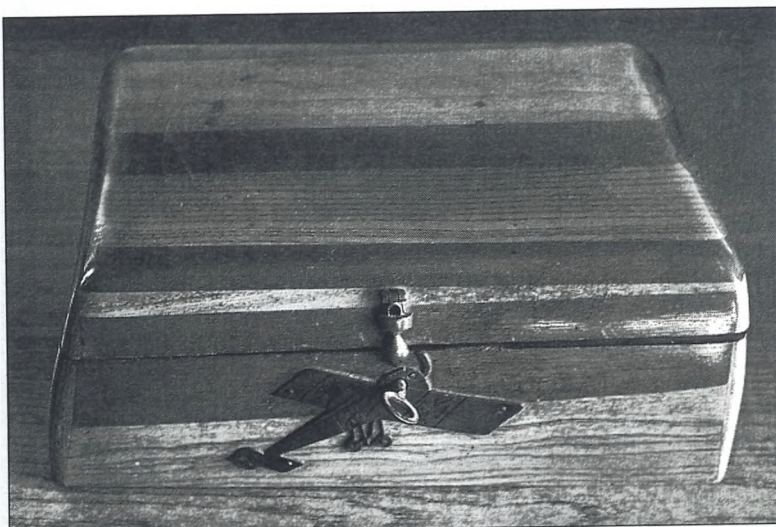
³ ÖSTA/KA, *Luftfahrtruppen, Mesečna poročila (raporti) FLIK 12*, karton 298.

⁴ Paolo Varriale, *Gli assi italiani della Grande Guerra*, LEG, Gorica 2011.

Pogreb obeh letalcev, poročnika Juliana Kende in desetnika Franza Neuwirtha, na vipavskem vojaškem pokopališču (fototeka društva Dolomitenfreunde, Dunaj)

V zapuščini Juliana Kende je tudi zanimiva šatulja, ki pod pokrovom skriva napis »AUS CAPRONI – PROPELLER 3. XII. 16 – Mavhinje« (IZ CAPRONIJEVEGA PROPELLERJA 3. XII. 16 – Mavhinje). Izdelana je bila iz propelerja italijanskega letala Caproni Ca. I. (No. 1233), ki sta ga v popoldnevu 3. decembra 1916 vzhodno od Mavhinj sestrelila ladijski poročnik baron Gottfried Banfield in stotnik Godwin Brumowski. Ker je Kenda znal italijansko, so ga z avtomobilom odpeljali v Mavhinje na kraj, kjer je padel caproni, da zasliši preživele člane italijanske posadke. Tam je zaslišal poročnika, ki je bil edini sposoben odgovarjati. V sestreljenem letalu je en podčastnik izgubil življenje, medtem ko je bil en pilot težko, drugi pa lažje ranjen. Kenda je ob tej priliki vzel s seboj del odlomljenega propelerja, iz katerega so mu kasneje izdelali šatuljo. (hrani družina Orel iz Zgonika)

Za pomoč pri raziskovanju v avstrijskih arhivih se zahvaljujem Helmutu Marchhartu, za prevode iz nemščine pa Vojku Pavlinu in Aljažu Tulimiroviću.

OREL IZ FELTER – PILOT NADPOROČNIK FRANK LINKE-CRAWFORD

Jožef Silič

Frank Linke-Crawford se je rodil 18. avgusta 1893 v Krakovu kot sin majorja Adalberta Linkeja in Lucy Crawford, Angležinje iz ugledne družine. Osnovno šolo in gimnazijo je obiskoval v Meranu na Južnem Tirolskem, kjer je takrat služboval njegov oče. Šolanje je nadaljeval v vojaškem internatu v Hranicah na Moravskem (Mährisch Weisskirchen). V letu 1910 je vstopil v Vojaško akademijo v Dunajskem Novem mestu (Wiener Neustadt), ki jo je 18. avgusta 1913 zaključil s činom poročnika in bil dodeljen 6. polku dragoncev. Enota je bila večinoma sestavljena iz čeških vojakov. Ob začetku vojne je bil Linke-Crawford v 1. eskadronu 6. polka v 6. konjeniški diviziji v sestavi 4. armade, kateri je poveljeval general pehote Moritz Ritter von Auffenberg.

Njegov odnos do podrejenih, posebno do nepooblaščenega osebja, je bil zelo dostojen. Svojim možem je dajal vso podporo in je v glavnem ignoriral pravila za častnike in podčastnike. S takim odnosom je dosegel v enoti popolno poslušnost in moške so mu slepo ter predano sledili. Med pohodom proti poljskemu mestu Zamość (bitka pri Komarowu) je Linke-Crawford s svojo konjeniško patruljo naletel na dobro vkopane ruske vojake, a jih je kljub njihovi premoči drzno napadel. Po hudem boju, v katerem je izgubil polovico svojih mož, je Ruse odbil. 4. oktobra 1914 je bil zaradi hude griže poslan v bolnišnico. V enoto se je vrnil šele 2. novembra 1914 in dodeljeno mu je bilo poveljstvo nad eskadronom konjeniške pehote v 6. polku. V novembru istega leta si je za zasluge v spopadih pri Tymovi prislužil svoje prvo odlikovanje – bronasto medaljo za zasluge. Za božič je moral ponovno v bolnišnico, ker je zbolel za malarijo, in se je v enoto vrnil šele v februarju 1915. Tokrat je bil postavljen za poveljnika konjeniškega eskadrona, ki je opravljal naloge izvidništva in prodorov v notranjost ruskih položajev. V maju 1915 je v ofenzivi pri Gorlicah dobil medaljo za zasluge za drzne izvidniške vdore v sovražno zaledje in odlična poročila poveljstvu. Sredi avgusta se je spet znašel v bolnišnici in okrevanje se je zavleklo do oktobra.

Šibko zdravje ga je prisililo, da je začel razmišljati o drugačnem služenju cesarju, zato se je odločil, da vstopi v letalstvo. Konec decembra 1915 se je javil v šolo za letalske opazovalce v Dunajskem Novem mestu v skupini za častnike, kjer se je šolal z zagnanostjo in vztrajnostjo. V marcu 1916 je bil dodeljen v novo ustanovljeno Flik 22 (nem. *Fliegerkompanie Nr. 22* – 22. letalska stotnija, v nadaljnjem besedilu Flik), katere poveljnik je bil pilot stotnik Eugen Czapary. Enota je

bila v sestavi 1. armade na ruskem bojišču. Zaradi uspešnih izvidniških poletov in bombardiranj je Linke-Crawford dobil križec za zasluge 3. razreda. Njegovi številni leti so vzbudili v enoti zavist in po nekaj prepirih in celo pretepu je bil prestavljen v Flik 14, ki je bila v sestavi 2. armade. Tudi tu se je izkazal s številnimi izvidniškimi poleti, vendar je bil zaradi naraščajočih potreb po letalcih v Vipavski dolini prestavljen v Flik 8. Njegova želja, da bi postal pilot, se mu je končno uresničila septembra 1916. V avgustu 1916 so ga najprej poslali v nadomestno letalsko šolo 5. soške armade, konec januarja 1917 pa v Flik 12 na letališču v Vipavi, katere poveljnik je bil stotnik Arpad Gruber. Postavljen je bil za namestnika poveljnika in vodje pilotov. Tukaj so prišle do izraza njegove pilotske sposobnosti na dvosedežnih in enosedežnih letalih. Med službovanjem v Vipavi si je dal izdelati rdečo pilotsko kapo, ki je bila podobna kapam, ki so jih nosili v konjenici. Zaradi nje se ga je v Vipavi prijel nadimek Rdeča kapa. Tudi sicer se je rad ekstravagantno oblačil.

Nadporočnik Frank Linke-Crawford pred enosedežnim letalom Hansa-Brandenburg D. I. (KD)
(fototeka Društva soška fronta Nova Gorica – fond Kenda)

Na bojnih nalogah je v enosedežnih lovcih spremljal dvosedežne brandenburge. Letel je na lovcih KD (Hansa-Brandenburg). V številnih spopadih je sovražnim letalom preprečeval opazovanja in bombardiranja avstro-ogrskih položajev in zaledja. 1. maja 1917, ko je bil s Hansa-Brandenburgom C.I. z reg. št. 229.08 na opazovalnem poletu nad reko Tilment (Tagliamento), ga je napadel italijanski lovec tipa spad in mu nad Latisano hudo poškodoval letalo. Kljub temu se je z opazovalcem, poročnikom grofom Albertom Herbersteinom uspel otresti sovražnega lovca in se vrniti na matično letališče s pomembnimi fotografijami in podatki. Njegov nasprotnik je bil italijanski pilot stotnik Francesco Baracca. Mehaniki so na letališču v Vipavi našli na letalu 68 zadetkov. V tistih dneh je Linke-Crawford preživel spopade s tremi italijanskimi letali, enim izvidnikom tipa caudron in dvema tipa newport. 2. avgusta 1917 je z dvosedom Berg C.I. poletel na opazovalni let na območju trikotnika Matajur – Čedad – Tolmin. Pred Livkom ga je napadel italijanski spad, a se je Linke-Crawford z drznim manevriranjem izogibal njegovemu napadu. Medtem ko je bil med prejšnjimi poleti večkrat zadet, je bil tokrat zanj usoden en sam strel. Krogla sovražnikovega lovca je namreč zadela pilotsko kabino in prestrelila zračno črpalko, ki je služila za dotok goriva v motor. Motor je tako čez približno minuto ugasnil. Linke-Crawford je letalo usmeril mimo Tolmina in vendarle pristal pod Mengorami na ravnic ob Soči. Njegov nasprotnik v spopadu je bil verjetno major

Pier Ruggero Piccio. Za številne uspešne in drzne lete pri Flik 12 je Linke-Crawford prejel red železne krone 3. razreda z vojno dekoracijo in meči. Pri Flik 12 je med 12. februarjem in 4. avgustom 1917 opravil 84 letov nad sovražnimi položaji in se 35-krat spopadel s sovražnimi letali. Pri tem je dosegel 2 letalski zmagi, ki pa nista bili priznani, ker ju z avstrijskih opazovalnic na fronti niso opazili, saj ju je izbojeval globoko v sovražnikovem zaledju. Priča jima je bil le njegov opazovalec na letalu, kar pa po avstro-ogrski praksi ni bilo dovolj za potrditev zmaga, kajti videti bi ju morali tudi z zemlje.

4. avgusta 1917 je bil prestavljen na letališče Dane pri Sežani, v novoustanovljeno Flik 41/J, katere poveljnik je postal njegov kolega iz vipavskega obdobja oziroma iz Flik 12, stotnik pilot Godwin Brumowski. Pri prvem poletu je poškodoval lovca KD, zato ga je stotnik Brumowski poslal v Dunajsko Novo mesto na dodatno usposabljanje, med katerim se je naučil pilotirati letalo Baby Fokker KD serije 65, novo letalo Albatros D.III, enosedežnega lovca berga serije 38 in ekperimentalnega phönixa. Tam je nekaj časa služil tudi kot poskusni pilot. Bivanje v Dunajskem Novem mestu je trajalo do 20. avgusta 1917, ko se je vrnil v enoto. V kratkem času je izbojeval več zmag, zato ga je stotnik Brumowski predlagal za odlikovanje z zlato medaljo za častnike, katero je tudi prejel. V Sežani si je na trup svojih dveh albatrosov z reg. št. 153.11 in 153.16 dal narisati orla z razširjenimi krili, zaradi česar se ga je kasneje prijel nadimek »Orel iz Felter«.

V Sežani oktobra 1917. Linke-Crawford pred letalom albatros, na katerem je narisal orla z razširjenimi krili.

Treba je pripomniti, da je bil Linke-Crawford zelo priljubljen med osebjem enote, tako med častniki in podčastniki, kakor tudi med navadnimi vojaki. Izžareval je tovarštvo, zagnanost in natančnost v letenju. Družil se je z vsemi ne glede na čin in položaj. Tudi v spopadih z sovražnikom je bil viteški. Dogajalo se je, da je nasprotniku, potem ko ga je privedel na rob obupa, pustil odleteti. Bilo je nekaj primerov, ko je podčastnike in vojake predlagal za odlikovanje, a nadrejeni njegovih predlogov niso upoštevali. Svojim tovarišem je zato podelil lastna odlikovanja in v štirih primerih je svoje letalske zmage pripisal svojim spremljevalcem. Ko so za to izvedeli njegovi nadrejeni v divizijskem poveljstvu, niso bili ravno zadovoljni. Proti njemu sicer niso uvedli nobenih sankcij, a si je pa zato prislužil premestitev, ki pa je bila zanj bolj nagrada. V decembru 1917 je bil postavljen za

poveljnika novo ustanovljene Flik 60/J. Enota je bila oborožena z lovci Phönix D.I. Ta letala so bila zelo stabilna in robustna, vendar premalo okretna. Linke-Crawford je moral rešiti nešteto problemov, saj je bilo v začetku v enoti le 6 pilotov. Med temi so bili tudi podčastniki in celo navadni vojaki. Letališče Grigno je ležalo v dolini Valsugana na Južnem Tirolskem.

V poročilu iz januarja 1918 je omenjeno, da v Flik 60/J manjka en častnik pilot, 8 podčastnikov pilotov in 60 vojakov. Letališče se je po vsakem nalivu spremenilo v močvirje. Bilo je zelo majhno in obdano s strmimi gorami, visokimi okrog 1600 metrov, tako da so bili poleti in pristanki zelo tvegani. Letala so bila hranjena v platnenih hangarjih in letališče ni bilo telefonsko povezano z opazovalnicami. Orožarji pa so se izkazali za popolnoma nesposobne.

Poletanje letala z letališča Grigno v dolini Valsugana. V ozadju so vidne strme pečine, ki so z ene strani obdajale letališče.

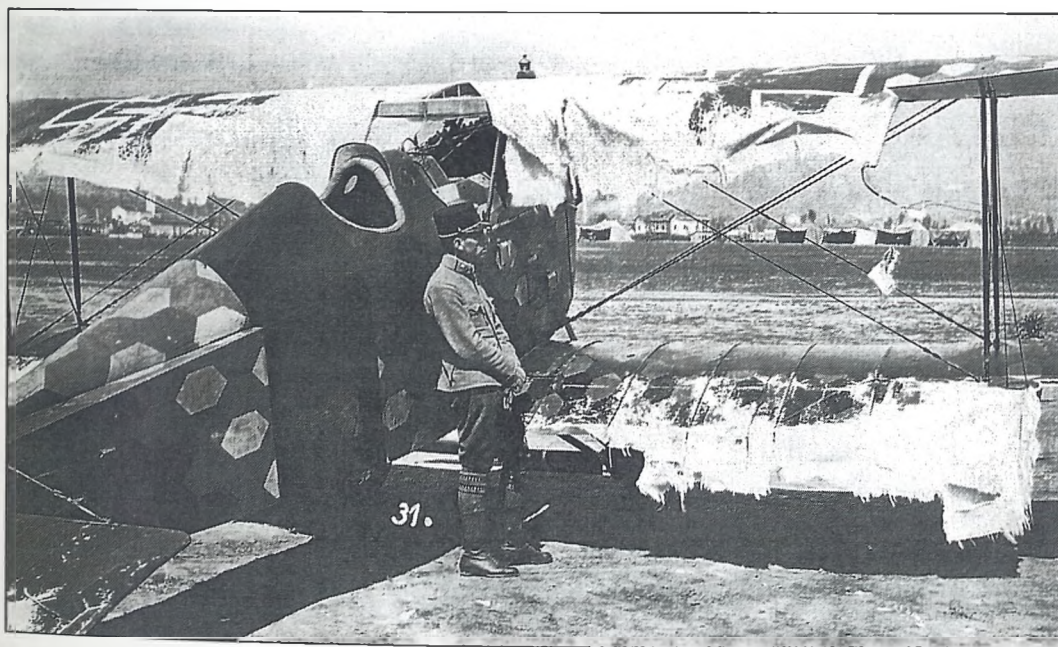
Območje operacij Flik 60/J je bilo sprva med Asiagom in Monte Grappo, potem pa se je razširilo na celotno območje Monte Grappe. Nasprotniki so bili v glavnem angleške enote, oborožene z lovci *sopwith camel* in opazovalnimi letali RE 8. Prisotni so bili tudi francoski in italijanski lovci in opazovalna letala. Sredi marca se je Flik 60/J preselil na letališče Feltre. Dobili so nova letala *aviatik-berg*, ki so bila izdelana po licenci v tovarni Lohner. Kljub temu so v enoti obdržali tudi letala tipa *Phönix D.I*, katerim so se kasneje pridružili še tipi *Phönix D.II* in *D.IIa*. Bergi so se sprva izkazali za izjemno okretna letala in so bili boljši od vseh nasprotnikovih na tem odseku. Vendar so se kmalu pojavile težave z zgornjim krilom, ki je pri maksimalni hitrosti zavibriralo in se pri hitrostnih prekoračitvah lomilo. Zaradi tega so se enosedi *berg* proizvodnje Lohner takoj pokazali za zelo nevarne za letenje. Samo v mesecu maju so tako izgubili 2 letali zaradi loma kril in 2 letali zaradi nekakovostnega zažigalnega streliva. Pilotom se je skoraj po čudežu uspelo rešiti s pristanki izven letališča.

11. maja 1918 je Linke-Crawford nad letališčem Feltre sestrelil sovražno letalo *sopwith camel*. Pilotu sestreljenega letala, poročniku kanadskih letalskih sil, E. G. Forderju iz 28. skvadrona, so kasneje razkazali letališče in letala, in ko so se ustavili pred letalom Linke-Crawforda, *aviatik bergom*, je For-

der izjavil, da "ni sramota, če te sestrelji tak mojster zračnih spopadov, vendar jaz ne bi nikoli sedel v njegovo letalo".

V 102 poletih je Linke-Crawford kot poveljnik enote dosegel 14 priznanih zmag in bil pri tem večkrat zadet. O njegovem zadnjem letu, 31. julija 1918, obstajata 2 poročili. V poročilu pilota stotnika Ferdinanda von Cavalarija pri poveljstvu 6. armade piše: »*Oblt. Linke-Crawford zasleduje dva sopwitha, ki sta bila potem sestreljena nad Valdobiadenom. Trije sopwithi so leteli nad njim, oddaljeni okrog 3 km. Med napadom je berg 115.32, kateremu so pred poletom popravili zgornje krilo, napravil nehoteni prednji luping, a je Linkeju vseeno uspelo letalo umiriti. Očividci, častniki balonarske stotnije, so med zaslišanjem izjavili, da je bilo lahko samo zlomljeno krilo vzrok za takšen maneuver, kajti taki primeri so se že pripetili na območju 6. armade. Pilot poročnik Franz Cserich, poveljnik Flik 74/J je izjavi, da je letalo popolnoma nestabilno in ga je mogoče pilotirati le v ravni črti brez zavijanja in s pol moči motorja.*«

Linke-Crawford je bil v tem položaju popolnoma nemočen. Ko ga je napadlo eno od sovražnih letal, je strmoglavil in se na tleh vžgal. Močno ožgano truplo je imelo na glavi hude poškodbe od padca, a strelnih ran ni bilo opaziti. Letalo je popolnoma zgorelo, ostal je le del repa.

Maja 1918 na letališču v Feltrah. Letalo Aviatik-Berg D.I. (Lo) s poškodovanimi krili.

Zadnje tri fotografije so vzete iz knjige dr. Martina O'Connora, *Air Aces of the Austro-Hungarian Empire 1914-1918*, CA 1986, ZDA

Poročilo pilota, stotnika konjenice Fritz Baura, pa pravi: »31. 7. 1918 je Linke-Crawford ob 8.00 zjutraj poletel v napad s tremi spremljevalnimi letali, ki so jih upravljali piloti, četovodja Josef Acs, četovodja Albin Heidl in četovodja Karl Teichmann. Ko so dosegli višino 3500 m, so se spopadli z tremi sopwith came-li, katere so prisilili, da so se spustili nižje in se oddaljili. V tem trenutku je prišlo letalo četovodje Acsa

pod strojnični ogenj, zaradi česar se je moralo vrniti na matično letališče, Linke pa je z ostalima dvema letalom nadaljeval let proti Queru. Območje je bilo precej oblačno. Tik zatem se je v bližini Valdobiadene Linkejeva skupina spopadla s tremi britanskimi letali. Očividci so videli, da je naše letalo zasledovalo dva sopwitha, malo više, v oddaljenosti okrog 3000 m, pa so krožili še trije sopwithi. Naše letalo je nenadoma naredilo luping, a izkušenemu pilotu je uspelo letalo umiriti. V tem trenutku, poročajo očividci, je pilot odvrzel neke dokumente. To lahko pojasnimo tako, da so očividci pač videli padati neke predmete in so mislili, da je pilot odvrzel dokumente, v resnici pa so iz zgornjega krila odpadli kosi platna in lesa. Vzrok nenadnega, nehotenega lupinga je bila porušitev nosilnih površin zgornjega krila, kot je ugotovil stotnik Cavalier. Linke-Crawford s poškodovanim letalom ni mogel več manevrirati, marveč je moral leteti ravno in se spuščati, s tem pa je bil popolnoma izpostavljen sovražnim letalom. Nekateri očividci so videli, da je sovražno letalo v tistem trenutku odprlo na letalo Linke-Crawforda strojnični ogenj, drugi pa so opazili, da je bilo letalo popolnoma nestabilno, da se je zrušilo in nato vžgalo. Ožgano telo Linke-Crawforda ni imelo strelnih ran.«

Unser lieber, guter Sohn, Bruder, Nefte, Vetter und Schwager, der

**Feldpilot Herr F. u. F. Oberleutnant
Frank Linke-Crawford**

des F. u. F. Dragoner-Regiments Nr. 6; Kommandant einer Fliegerkompanie,

Ritter des Ordens der Eisernen Krone III. Kl., Besitzer der Goldenen Tapferkeitsmedaille für Offiziere, des Militärverdienstkreuzes III. Kl., der beiden Signum laudis, alle mit Kriegsdekoration und Schwertern, ferner des Karl-Truppen-Arenzes u. des mecklenburg. Eisernen Kronenordens II. Kl. ist am 31. Juli im Luftkampfe für sein geliebtes Vaterland gefallen.

Die Beisetzung unseres teuren Verbliebenen findet am Montag den 6. August um 4 Uhr nachmittags auf dem Heldenfriedhof zu Pöberitz nach evangelischem Ritus statt.

Familie Linke-Crawford.

Osmrtnica objavljena v Marburger Zeitung, Maribor, 6. avgust 1918

Linke, in brat. Na letališče sta prispela, medtem ko je bil on v zraku.

Nadporočnik Frank Linke-Crawford je bil pokopan z vojaškimi častmi na pokopališču v Podbrežju v Mariboru, mestu očetovega službovanja. Leta 1920 so ga prekopali v Salzburg, kamor se je oče preselil. Na pobreškem pokopališču sta bila dva mogočna grobova, izdelana iz rečnega kamna. V enem je bil pokopan Linke-Crawford, v drugem pa dva druga letalca.

Nadporočnik Frank Linke je v svojem službovanju v letalstvu dosegel 30 priznanih in dve nepriznani zmagi in zaseda med avstro-ogorskimi letalci 4. mesto.

Viri:

- ÖStA/KA, Personalna mapa Linke-Crawford, fascikel št. 167.
- Mesečna poročila Flik 22, 8, 12, 41/J in 60/J OKA.
- Kronika K.u.k. Dragoner Regiment Nr. 6 1906–1918.
- Karl Meindl, Luftsieg der k.u.k. Luftfahrtruppen, Italienische Front 1917–1918, samozaložba, 2003.

Po smrti je bil Linke-Crawford odlikovan z Leopoldovim viteškim križcem z vojno dekoracijo in meči. Odlikovali so ga tudi z velikim križcem za vojaške zasluge Mecklenburg-Schwerin in pilotskim znakom. V poročilih poveljstva avstro-ogrske oboroženih sil je bil Linke-Crawford 13. marca 1918, 12. maja 1918, 20. junija 1918 ter 30. julija 1918 omenjen z vsemi častmi.

Prav na dan njegove smrti sta ga prišla obiskat oče, major

FOKKERJEV ENOKRILEC NA SOŠKI FRONTI

Jure Miljević

Enokrilni lovci Fokker E.I, E.II, E.III in E.IV, vsi skupaj bolj znani po imenu *eindecker* (enokrilec), so se razvili iz letala M.5. To je v začetku leta 1914 nastalo v tovarni nizozemskega letalca Antona Fokkerja v nemškem mestu Schwerin. Anton Fokker je o konstruiranju letal vedel bolj malo in je tako kot večina takratnih letalskih konstruktorjev za novimi zamislimi rad škilil k sosedom. Če so se te obnesle, jih je nato prodajal kot svoje. Tudi kot podjetnik je presegal običajne okvirje. Nizozemci sicer veljajo za varčne, a Fokker je bil naravnost skopuški. Stiskal je tako pri nabavi surovin kot tudi orodja in zaposloval čim več nekvalificiranih delavcev, da bi prihranil pri plačah. A bil je odličen preizkusni pilot, ki je znal zelo dobro oceniti letalo.

Ker je imel tudi srečno roko pri izbiri letalskih strokovnjakov za svoje podjetje, so bili nekateri njegovi izdelki zelo uspešni in ime Fokker je kmalu postalo sopomenka za lovce centralnih sil. A ob koncu leta 1913 v takšen razvoj dogodkov ne bi verjel niti sam Fokker. Bil je globoko v dolgovi, brez večjih naročil in z vse manj učenci v svoji letalski šoli. Zato se je odpravil v Pariz, da bi se tam dokopal do kakšnega od enokrilcev iz zelo uspešne serije konstruktorjev Moraneja in Saulnierja. Fokkerju je bila sreča naklonjena in kmalu se je vrnil z rabljenim in poškodovanim letalom Morane-Saulnier H. Ob tem mu je moralo od veselja igrati srce, kajti zanj je plačal borih 500 mark. Skrival ga je pred javnostjo in tudi pred večino svojih delavcev ter se s še nekaj izbranimi sodelavci lotil popravil. Ta so bila končana v začetku leta 1914 in med preizkusnimi poleti se je Morane-Saulnier H izkazal kot odlično lahko letalo. Sledili so popravki in prilagajanja Fo-

kkerjevim metodam gradnje; podvozje je bilo višje in širše, konstrukcija trupa pa namesto iz lesa narejena iz jeklenih cevi, ojačanih z napetimi klavirskimi strunami. Prototip je gnal francoski gnome, serijska letala pa naj bi gnal nemški rotacijski motor oberursel, grajen po francoski licenci. Izvirni gnome je bil sicer bistveno boljši od nemških licenčnih kopij, ki so se rade pregrevale, a Fokker je računal na prodajo letal nemški vojski, ki se za dobave motorjev seveda ni mogla zanašati na francoske tekmece. Pripravljeni sta bili dve različici letala: M.5K s kratkimi ter M.5L z dolgimi krili. Obe sta leteli odlično, a M.5L je bil lažje vodljiv in je zato pobral večino naročil.

Fokker A.III 03.47 med službo v Flik 13. junija 1916. Letalo je oboroženo z nemško strojnico LMG08.
(foto: Fokker E.III, Crowood, str. 1)

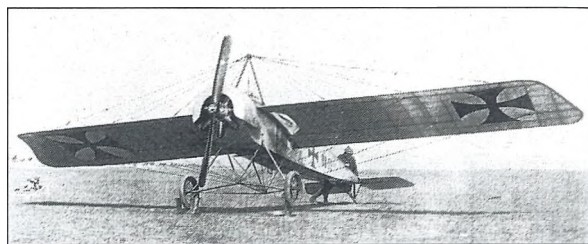
Začetek vojne je pokazal, da Fokkerjevi enokrilci odlično opravljajo izvidniške in kurirske naloge. Da bi bil enosed primeren tudi za uničevanje drugih letal, se do začetka februarja 1915 ni zdelo mogoče skoraj nikomur. A francoski pilot Rolland Garros je to prepričanje postavil na glavo, ko je v slabih treh tednih z različnimi tipi enosedov morane-saulnier sestrelil pet nemških letal. Skrivnost je bila v oklepljenih trikotnih prizmah na krakih propelerja, ki so odklanjale strojnične krogle in tako omogočale streljanje skozi polje propelerja. Sistem je bil grob in nevaren, a je deloval.

Ko je moral Garros prisilno pristati na nemški strani fronte in pred zajetjem ni utegnil povsem uničiti svojega letala, so se do te skrivnosti dokopali tudi na nemški strani. Legenda pravi, da naj bi ostanke Garrosovega letala skupaj z nemško strojnico in zahtevo po boljšem sistemu poslali Fokkerju. Ta naj bi se po tednu dni vrnil z delujočim sistemom prekinjanja streljanja strojnice, kadar je pred cev prišel krak propelerja. Razvili naj bi ga v dveh dneh nepretrganega dela, on pa naj bi imel pri tem glavno besedo. V resnici sam Fokker s tem ni imel kaj dosti opravka; celo njegovi konstruktorji sistema niso izumili, temveč so ga kvečjemu izpopolnili. Že leto pred tem je bil v Nemčiji patentiran sistem za streljanje skozi propeler. Podoben sistem so razvili v Franciji pri Morane-Saulnierju, a so ga zaradi nezanesljivega streliva opustili. V Rusiji pa je že letel lovec Sikorski S.16 z delujočo sinhronizacijo strojnice s propelerjem. V enem od povojnih intervjujev je Fokker celo izjavil, da je v ostankih Garrosovega letala našel delujoč, a nepovezan sistem sinhronizacije. Kakorkoli že, mehanizem sicer ni bil izvirno Fokkerjev, je pa svoj M.5 iz uporabnega letala spremenil v ubijalski stroj. M.5L, opremljen s sinhronizirano strojnico, je dobil oznako E.I. Skoraj istočasno mu je sledil E.II z močnejšim motorjem in podaljšanim trupom ter nato še E.III z glavnim rezervoarjem za gorivo za pilotom, kar je omogočilo namestitvev škatel s strelivom in za prazne tulce v nos letala za motorjem. Sredi leta 1915 so Fokkerjevi enokrilci kraljevali nad zahodno fronto; že M.5 je bil zelo iskano letalo, zaradi njegove učinkovitosti pa so se za enokrilce pulili vsi.

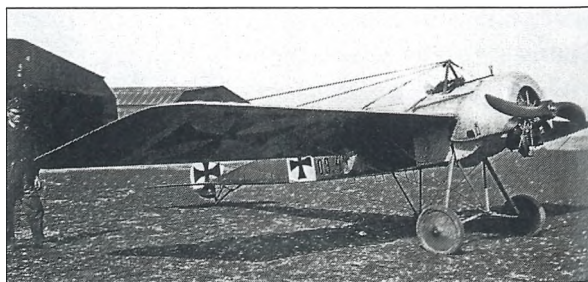
Nakup Fokkerjevih lovcev

Kmalu po začetku prve svetovne vojne so se v Fokkerjevi tovarni v Schwerinu začeli vrstiti častniki in predstavniki nemške vojne mornarice ter nemškega in avstro-ogrškega vojnega letalstva. Vsi so imeli enake želje: pridobiti čim

več Fokkerjevih enokrilcev oziroma česarkoli s krili. Antonu Fokkerju ni bilo treba reči dvakrat; povsem brez slabe vesti je podpisoval pogodbe na vseh koncih in krajih ter obljubljal nemogoče količine letal v prav tako nemogočih rokih. Njegov biograf je omenil, da bi najbrž prodajal letala tudi zaveznikom, če bi seveda plačali z gotovino. Predstavniki K. und K. Luftfahrtruppen, avstro-ogrškega vojnega letalstva, so bili najbrž zadovoljni, da so zakupili vse Fokkerjeve proizvodne zmogljivosti do konca leta 1914; žal niso vedeli, da sta podobni pogodbi, a še za bistveno večje število letal že pred njimi sklenili nemško vojno letalstvo in vojna mornarica. Zaradi obsega svojega nakupa je imela Nemčija seveda prednost.

Viri navajajo, da je letalo na fotografiji avstro-ogrski Fokker M.5L ali M.8. Število reber na krilih in razmak med njimi se ne ujemata z nobeno različico letala M.5 ali E.I, tako da bržkone velja druga možnost. Zanimiva je oznaka letala 00.13; dvojno ničlo je avstro-ogrsko letalstvo uporabljalo za označevanje zaplenjenih sovražnikovih letal ali pa letal, nabavljenih v enem ali dveh primerkih. Zanimivo je tudi, da po dostopnih virih Avstro-Ogrska naj ne bi nikoli uporabljala fokkerjev M.8. (foto: Fokker aircraft of WWI, Crowood, str. 33)

Fokker A.III 03.43 pred koncem svoje kariere v Szombathelyju. To letalo je letelo na soški fronti, na južnem Tirolskem, v Galiciji in še drugod na vzhodni fronti ter končalo svoje dni kot šolsko letalo. Ves čas svoje službe je bilo oboroženo z strojnico Schwarzlose 07/12. (foto: K.u.K Luftfahrtruppe photo album 1914-18, ReVi, str. 26)

Ni povsem jasno, koliko enokrilnih enosedskih fokkerjev je služilo v avstro-ogrskem vojnem letalstvu. Po nekaterih virih naj bi nekaj neoboroženih enosedskih M.5L dobavili že ko-

nec leta 1914 in pripis k fotografiji enokrilca z oznako 00.13 v enem od virov to na videz potrjuje. Drugi vir za isto fotografijo trdi, da gre za dvosed M.8, razvit iz enosedežnega M.5. Bolj podroben pregled fotografije res pokaže širši trup in daljša krila, značilna za kasnejši tip letala. Manj dvomljiva, čeprav še vedno vprašljiva je navedba tipa Fokkerjevega enokrilca 03.03 kot M.5L na fotografiji, posneti na vzletišču Ajševica februarja 1916. Moti le številka, s katero bi moral biti označen dvosedežni dvokrilec Fokker B.I.

Potrjeno je, da je Avstro-Ogrska v svojo oborožitev konec leta 1915 uvrstila dva lovca Fokker E.I, v začetku leta 1916 pa še dvanajst lovcev Fokker E.III. Nemčija je ta letala že umikala s prvih bojnih črt in jih zato dala na razpolago svojemu zavezniku. Fokkerji so dobili novo oznako A.III in serijske številke od 03.41 do 03.54. Obe letali sta bili oboroženi z nemškima strojnicama MG08, po domače s spandaukama. Nekatera letala so oborožili z domačimi strojnicami Schwarzlose 07/12, a je bilo pred tem treba še prirediti mehanizem za sinhronizacijo. Delovanje lovcev A.III je bilo omejeno na prestrezanje italijanskih letal na avstro-ogrski strani fronte. Delno je bil temu kriv majhen doseg fokkerjev, delno pa tudi sistem sinhronizacije, ki je še vedno veljal za skrivnost in ni smel pasti v sovražnikove roke.

Avstro-ogrsko vojno letalstvo je fokkerje nemudoma vključilo v oborožitev. Lovca E.1, ki sta nosila številki 03.51 in 03.52, sta bila že konec leta 1915 dodeljena enoti Flik 4 na vzletišču Ajševica. Nadporočnik Hassan Riza Effendi Pieler je 12. novembra 1915 prestregel oddelek capronijev, ki so napadali vzletišče Ajševica, a se mu je zaskočila strojnica in italijanski bombniki so ušli. Bolj uspešen je bil poveljnik Flik 4, stotnik Mathias Bernath, ki je 25. novembra sestrelil italijanskega dvokrilnega izvidnika maurice farmana. To je bila prva zračna zmaga avstro-ogrškega enosedežnika sploh. Kmalu po novem letu 1916 sta bili na Ajševico premeščeni še Flik 8 in Flik 19. Tako so bili na tem vzletišču zbrani ne le enosedi A.III, temveč tudi pisana zbirka različnih dvosedov. Na ta način so sicer formalno ločeni fokkerji lahko tvorili močno enoto in delovali skupaj.

Prestrezanje italijanskih capronijev

Na priložnost za boj ni bilo treba dolgo čakati. Kot povračilo za avstro-ogrsko bombardiranje Milana, dne 14. februarja 1916, je že čez štiri dni, v jutru 18. februarja 1916, iz vzletišča

pri Avianu in La Comini vzletelo šest do osem (viri si glede števila niso enotni) italijanskih trimotornih bombnikov caproni in se usmerilo proti Ljubljani. Opazovalci na Sveti Gori so jih hitro zaznali in ob tričetrt na devet je prvi od fokkerjev dohitel italijanska letala. Pilot lovca A.III 03.51 je bil namestnik poveljnika Flik 4, nadporočnik Heinrich Kostrba, sicer plemič češkega rodu. Po četrtturnem obstreljevanju je bil Ca.1 z oznako Ca.478 v resnih težavah. Njegovega opazovalca in strelca, podpolkovnika Alfreda Barbierija je že med enim od prvih napadov zadel v čelo naboj Kostrbine strojnice in bil je na mestu mrtev. Njegov položaj je prevzel stotnik Luigi Bailo, ki pa se je tudi sam kmalu zrušil smrtno ranjen. Caproni se je obrnil nazaj proti fronti in začel izgubljati višino. Medtem je obe letali dohitel še stotnik Bernath v Fokkerju A.III 03.43, kateremu se pa je zaskočila strojnica. Ker je Kostrba že porabil vse strelivo, obema lovcema ni preostalo drugega, kot da sta poskusila italijanski bombnik prisiliti k pristanku. Njegov pilot, stotnik Oreste Salomone, tudi sam ranjen v glavo, pa se za avstro-ogrska letala ni zmenil. Svoj bombnik je uspel privleči do Gonarsa, kjer je prisilno pristal. S tem si je prislužil najvišje italijansko odlikovanje, zlato medaljo, prvo sploh podeljeno kakšnemu italijanskemu letalcu.

Kostrba je pristal, se založil z gorivom in strelivom ter ob 9.25 še enkrat vzletel. Sedem minut kasneje mu je sledil poročnik Hautzmayer. Kostrba je nad Opčinami napadel italijanskega caudrona, ki je strmoglavil in se usmeril proti Tržiču. Kostrba mu ni sledil, ker se ga je medtem lotila lastna protiletalska obramba, v daljavi pa je opazil tudi capronije, ki so se vračali z bombardiranja Ljubljane. Ti so bili bolj sočen cilj in Kostrba je svojega fokkerja obrnil proti njim ter se začel vzpenjati. Ko je ob 9.50 na slabih treh kilometrih končno dohitel in napadel enega od capronijev, se je ta obrnil proti njemu in začela se je živahna izmenjava ognja. Italijanske strojnice so naluknjale platno kril in prebile par reber na Kostrbinem letalu, vendar je Kostrbin ogenj caproniju povzročil dosti hujše poškodbe. Po nekaj minutah je capronija napadel še poročnik Hautzmayer, Kostrba pa je italijanskemu bombniku poskušal zapreti pot vrnitve na italijansko stran fronte, ker mu je namreč spet pošlo vse strelivo. Capronija Ca.1 s številko 703 so dotolkli drugi avstro-ogrski fokkerji in albatrosi, ki so ga dohтели nad Prvačino. Letalo se je razbilo ob prisilnem pristanku pri Mirnu; pilot stotnik Tullio Visconti je bil ubit, kopilota stotnika Geatana Turillija pa so lažje ranjenega ujeli. Po pristanku na

Ajševici je Kostrba skupaj s praporščakom Brocinerjem, ki je v boju letel na fokkerju s serijsko številko 03.42, skočil v dvosedežno letalo Knoller-Albatros B.I, da bi si ogledala sestreljeni italijanski bombnik. Radovednost ga je drago stala, kajti polomil je svoje letalo, ker se mu je pri pristajanju tako mudilo, da je svojega dvokrilca mimogrede zapeljal v drevo.

Zadnje zmage in umik s prvih bojnih črt

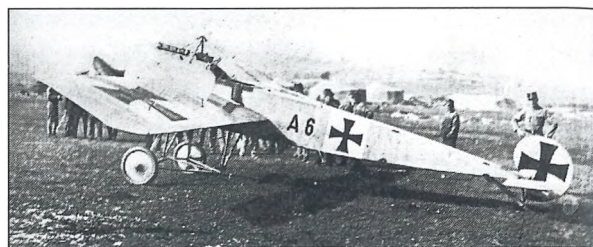
Razen uspešnega prestrežanja italijanskih letal 18. februarja 1916 so Fokkerjevi enokrilci dosegli še nekaj zračnih zmag. Z enim od dveh fokkerjev E.I s serijsko številko 03.52 je štabni vodnik Štefan Hozjan sestrelil italijanskega voisina. Fokker A.III 03.42 je bilo očitno srečno letalo, kajti z njim je nadporočnik Maximilian Perini 10. maja 1916 sestrelil italijanskega voisina, Hautzmayer 10. avgusta 1916 caudrona, 15. avgusta pa je stotnik Adolf Heyrowsky pri Krminu k pristanku prisilil italijanskega voisina. A ta dan je bil usoden za fokkerja 03.52 in 03.44, ki sta trčila med napadom na italijanski letali. Oba pilota sta bila mrtva. Tudi prej omenjenemu, najuspešnejšemu avstro-ogrschemu fokkerju s serijsko številko 03.42, se je sreča iztekla novembra 1916, ko je strmoglavil pri Dunajskem Novem mestu.

Primerjave z novimi sovražnikovimi in lastnimi letali, npr. z modelom Brandenburg C.I, so že poleti 1916 jasno razkrile zastarelost fokkerjev in prve enote so se že takrat preselile na manj nevarno vzhodno bojišče. Do jeseni tega leta so jim sledili še zadnji preživeli fokkerji. Celo tam na prvi bojni črti niso

Konec poti za letalo Fokker A.III 03.44, ki je bilo 15. avgusta 1916 skupaj z letalom 03.52 uničeno v trčenju. Tudi letalo 03.44 je bilo vsaj na koncu svoje službe oboroženo s strojnico schwarzlose.
(foto: Fokker E.III, Crowood, str. 22)

dolgo zdržali in preživela letala so dobile šolske enote. Leta 1917 je šest fokkerjev A.III (številke od A-4 do A-9) prejelo mornariško letalstvo. Verjetno gre za preostale lovce avstro-ogrskega letalstva, ki pa jih tudi njihovi novi lastniki niso več namenili boju. Na njih so si piloti nabirali in vzdrževali svoje letalsko znanje ali pa so jih uporabljali za kurirske naloge. Zadnja letala so bila uničena v nesrečah ali pa so jih odpisali zaradi izrabljenosti.

Mornariški Fokker A.III z oznako A-6 21. septembra 1917 pri Proseku pri Trstu. Mornariški as Gottfried Banfield je nekajkrat letel na enem od teh letal, a jih ni posebno maral, ker so imela prešibke motorje.
(foto: Air aces of the Austro-Hungarian empire 1914-18, str. 93)

Literatura:

- Peter Aharon Tesař, K.u.K Luftfahrtruppe photo album 1914-18, volume 1, ReVi publications, Ostrava 2001, Češka.
- Dr. Martin O'Connor, Air aces of the Austro-Hungarian empire 1914-18, Champlin fighter museum press, Falcon field 1986, ZDA.
- Christopher Chant, Austro-Hungarian aces of WWI, Osprey publishing, Oxford 2001, Velika Britanija.
- Peter M. Grosz, George Haddow, Peter Shiemer, Austro-Hungarian army aircraft of world war one, Flying machines press, 1993, ZDA.
- Peter M. Grosz, Fokker E.III, Albatros productions, Berkhamsted 1989, Velika Britanija.
- D. Edgar Brannon, Fokker eindecker, Squadron/signal publications, Carrollton 1996, ZDA.
- J. M. Bruce, The Fokker monoplanes, Profile publications, Leatherhead 1965, Velika Britanija.
- Riccardo Caviglioli, L'aviazione Austro-Ungarica sulla fronte Italiana 1915-1818, Castiglioni & Archenti, Milano, 1934, Italija.
- A. R. Weyl, Fokker: the creative years, Putnam, London, 1965.

Spletni vir:

- http://www.aeroporto-orestesalomone.it/index.php?option=com_content&view=article&id=38:orestesalomone&catid=32:orestesalomone&Itemid=68

BOMBE NA LJUBLJANO

Vinko Avsenak

Svetovno vojno letalstvo je bilo pred prvo svetovno vojno še v povojih. Toda z začetkom sovražnosti so se vrhovna poveljstva začela bolj zavedati pomena zrakoplovov in so namenjala vse več pozornosti in sredstev za razvoj v tovrstno tehnologijo. Ob vstopu Italije v vojno, 23. maja 1915, je imelo avstro-ogrsko letalstvo tehnično in številčno premoč nad italijanskim. Poleg tega so bili njegovi piloti bolj izkušeni, saj so se že skoraj eno leto kalili na ruskem in srbskem bojišču. Avstro-ogrski hidroplani so že na prvi dan sovražnosti napadli Benetke, kar je imelo na tamkajšnje prebivalstvo in na celotno italijansko javnost velik psihološki vpliv. Napadi avstro-ogrskih letal na italijanska mesta in na vojaške cilje so se poslej načrtno nadaljevali. Zato je italijanska industrija, tudi na pritisk in s pomočjo zaveznikov, še posebej Francozov, pospešeno in zagnano začela razvijati lastne modele letal. Italijansko vojno letalstvo je odpiralo nove pilotske šole, v katerih so se šolali in urili vse številnejši piloti. Že v letu 1916 je bilo italijansko letalstvo po moči in tehnični opremljenosti letal primerljivo z avstro-ogrskim, v letu 1917 pa je doseglo odločilno premoč, ki se je vse bolj odražala na bojišču.

Ker so avstro-ogrška letala večkrat bombardirala Ancono, Ravenna, Rimini, Verono, Schio, Milano ter druga mesta in je poleg materialne škode prišlo pri tem do žrtev med civilnim prebivalstvom, je italijanska javnost zahtevala povračilne napade. Italijansko vrhovno poveljstvo je že 12. januarja 1916 izdalo ukaz za napad na Ljubljano. Izbira Ljubljane ne preseneča, kajti Italijani so si želeli napasti večje mesto v osrčju monarhije, ki bi poleg tega bilo še pomembno prometno križišče. Njihovi pglavitni cilji so bili vojaški in prometni objekti ter skladišča z vnetljivimi snovmi, čemur je Ljubljana tudi ustrezala. Toda zaradi slabih vremenskih razmer so morali Italijani napad večkrat prestaviti. Ko pa so avstro-ogrška letala 14. februarja 1916 napadla Milano, je odločitev padla takoj in 18. februarja je sledil napad na Ljubljano. Morda je bilo to za italijanska letala usodno, kajti tudi na ta dan je bila Ljubljana zavita v meglo in italijansko bombardiranje se je zato zaradi slabe vidljivosti bolj klavarno končalo. Italijani so ob napadu Ljubljane v enem dnevu utrpeli težke izgube, saj so bili trije piloti mrtvi, en ujet in en ranjen, eno letalo je bilo sestreljeno in drugi dve poškodovani. Končni izid napada na Ljubljano je torej za avstro-ogrsko stran predstavljal pomemben uspeh s posebnim psihološkim učinkom.

O italijanskem zračnem napadu Ljubljane smo v naši reviji

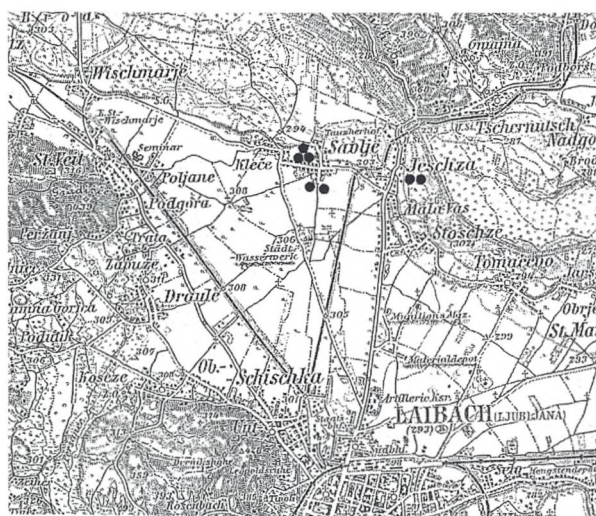
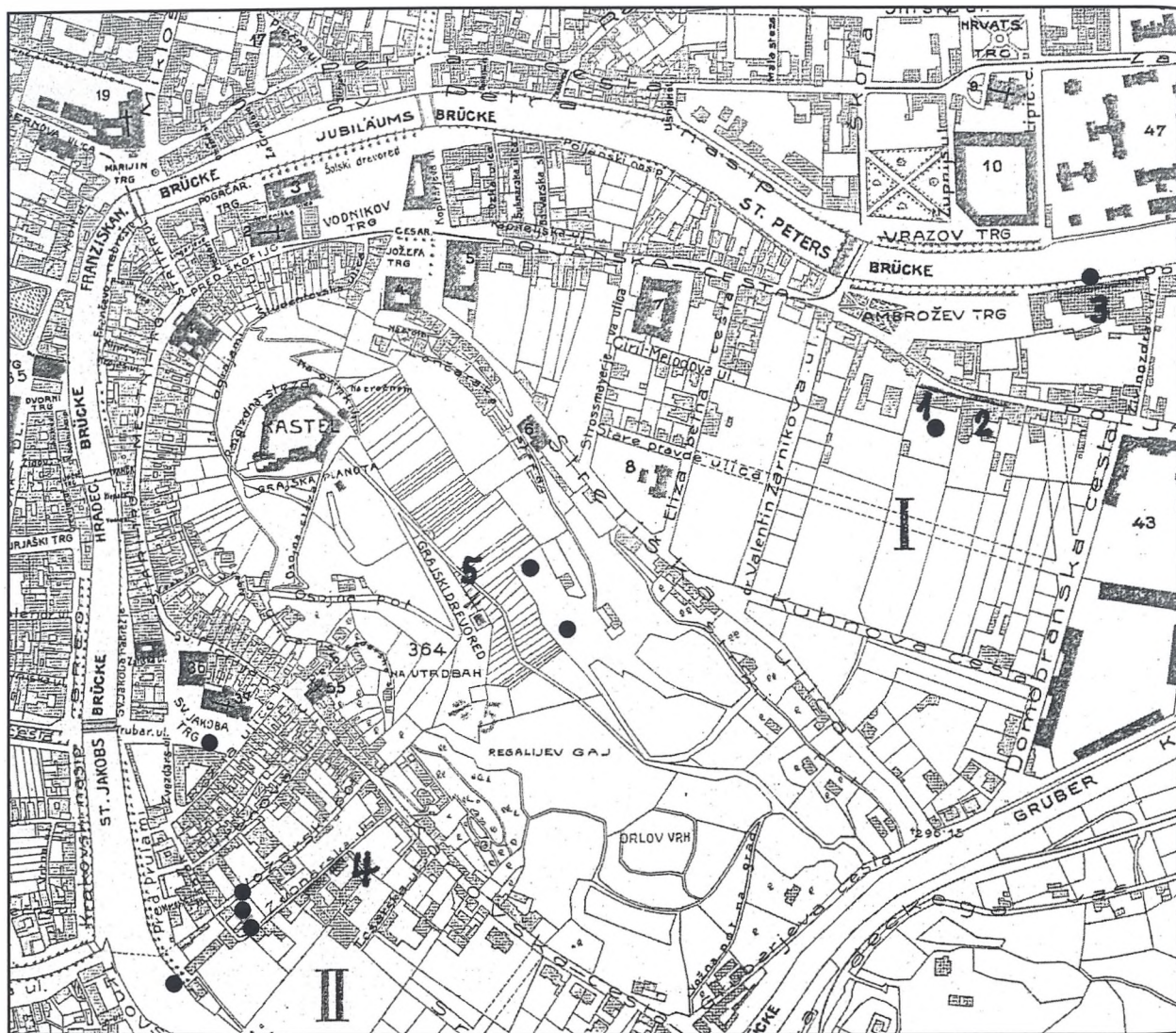
ji sicer že večkrat pisali,¹ zato se bomo tokrat skušali bolj posvetiti doslej manj znanim podatkom in okoliščinam. Sicer je bilo še pred nekaj leti glede tega dogodka več neznank in ugank, toda usklajena italijansko-slovenska raziskava, v kateri smo sodelovali tudi nekateri člani Društva soška fronta Nova Gorica, je mnoge nejasnosti razjasnila.² Doslej namreč med drugim ni bilo povsem znano, koliko italijanskih letal je resnično priletelo nad Ljubljano, koliko bomb so odvrгла in kam vse so te padle.

18. februarja 1916 je ob 7.30 poletelo proti Ljubljani osem najsodobnejših bombnikov tipa Caproni Ca.300, in sicer dva z letališča pri La Comini in šest z letališča pri Avianu. Na krovu so imeli po 10 do 15 bomb kalibra 162 in 90 mm. Na približno 160 km dolgem letu proti Ljubljani so ubrali smer preko Codroipa, Palmanove, Sabotina, Trnovskega gozda in Idrije. Vendar usoda se je z nekaterimi med njimi kruto poigrala.

- Bombnik Ca.842 s stotnikom Palmo di Cesnola in stotnikom Carnevalom je dosegel Ljubljano in jo bombardiral. Na letu vrnitve ga je nad Trnovskim gozdom napadlo avstrijsko letalo aviatik in mu zadalo poškodbe, toda letalo se je varno vrnilo na matično letališče.
- Ca.703 je dosegel Ljubljano in jo bombardiral, toda na letu vrnitve sta ga nad Vipavsko dolino prestregla avstrijska fokkerja stotnika Heinricha (Jindricha) Kostrbe in poročnika Ludwiga Hautzmayerja, katerima se je nad Prvačino pridružilo še šest avstrijskih letal, med katerimi se je izkazal predvsem praporščak Max Brociner. V zračnem boju je bil italijanski opazovalec stotnik Tullio Visconti ubit, drugi pilot, stotnik Gaetano Turilli pa je z močno poškodovanim letalom zasilno pristal v »Lahovi mlaki« pri Orehovljah (Miren) in se pri tem zaletel še v bližnjo murvo. Stotnika Turillija so lažje ranjenega zajeli in ga prepeljali v zapor na Ljubljanskem gradu, od koder je pobegnil, a je bil kmalu spet ujet.
- Ca.487 s stotnikom Gregorinijem in desetnikom Signorelijem je dosegel Ljubljano in jo bombardiral.
- Ca.479 s stotnikom Ercolejem in poročnikom Laureatijem je dosegel Ljubljano. Čeprav se mu je že nad Ljubljano

¹ Velja omeniti predvsem članek Renata Podbersiča in Vilija Prinčiča, ki je pod naslovom *Prvi letalski napad na Ljubljano* izšel v reviji *Na fronti* št. 2, str. 35-38, Nova Gorica, april 2003

² Omenjeno sodelovanje je obrodilo knjigo *Caproni su Lubiana 18 Febbraio 1916*, Aeronautica Militare, Aviano, 26. september 2008.

Zemljevida osrednjega dela Ljubljane, Savelj in Ježice. Polkovnik Klimschwitt je na njima z rdečo barvo označil točke, na katere so padle bombe, z modro barvo pa napadene objekte: Lichtenturnovo sirotišnico (1), Marijanišče (2), Cukrarno (3), tovarno Samassa (4) in topovsko obrambo na grajskem hribu (5). (Vojni arhiv na Dunaju)

zaustavil glavni motor, je mesto hladnokrvno bombardiral, nato pa se srečno vrnil na matično letališče.

- Ca.712 s poročnikom Umbertom Clericijem in desetnikom Oscarjem Lazzarinijem se je zaradi okvare vrnil na letališče. Po popravilu je spet odletel, z zamudo priletel nad Ljubljano in jo okrog 12. ure bombardiral.
- Ca.478 so že na letu proti Ljubljani nad Trnovskim gozdom prestregla fokerja stotnika Heinricha Kostrbe in stotnika Matthiasa Bernatha. V zračnem boju sta bila smrtno zadeta pilot stotnik Luigi Bailo in opazovalec podpolkovnik Alfredo Barbieri, medtem ko je tretji član posadke, stotnik Oreste Salomone, čeprav sam ranjen v glavo, uspel močno poškodovano letalo pripeljati do Gonarsa. Za to dejanje, ki je bilo v italijanski javnosti izredno odmevno, je Salomone prejel najvišje italijansko odlikovanje, zlato medaljo za hrabrost. Zanimivo je, da bi po dogovoru moral na tem letalu sedeti znani italijanski pesnik in letalec, Gabriele D'Annunzio, a je zaradi slabega vremena prepozno prispel v La Comino.
- Ca.488 s stotnikom D. Unganio in podporočnikom Mazzettijem se je zaradi okvare vrnil na matično letališče in ni bombardiral Ljubljane.
- Ca.715 s podporočnikom L. De Renzisom in desetnikom A. Continijem se je po vsej verjetnosti tudi vrnil zaradi okvare.

Že proti 9. uri so opazovalci na Ajševici, v Ajdovščini in Brezovici najavili Ljubljani prihod letal, ki so na kranjsko prestolnico priletela med 9. in 9.30 uro. Ljubljana je bila v gosti megli, ki je segala čez grajski hrib. V tem času so tudi prispela sporočila o prisotnosti sovražnikovih letal nad Ljubljano, potem nad Ježico in Zalogom. Kmalu so poročali o bombnih napadih na severu Ljubljane, v okolici skladišča streliva, takoj zatem pa še na Šentjakobskem trgu in pri tovarni Samassa³ v Zvonarski ulici.

Poveljnik etapnega štacijskega poveljstva Ljubljane⁴, polkov-

nik Klimschwitt, je istega dne po osebnem ogledu mest, na katera so padle bombe, o tem dogodku sestavil poročilo in ga poslal poveljniku 5. armade, generalu Borojeviću. Zanimivo je, da je 5. armada poročilo prejela že naslednji dan in ga takoj posredovala poveljstvu jugozahodne fronte, ki ga je prejelo 20. februarja. Na srečo se je poročilo ohranilo in nam lahko sedaj razkriva določene podrobnosti.⁵

Polkovnik Klimschwitt se je z avtom najprej nemudoma odpravil k skladišču streliva, kjer so mu poročali, da sta proti 9. uri dve sovražnikovi letali (število so ocenili po hrupu motorjev) okrog 20 minut krožili nad skladiščem streliva in tovarno ročnih bomb, toda zaradi megle ju ni bilo mogoče videti. Bombe sta pa nato odvrgli v smeri proti Ježici. Zato je nadaljeval svojo vožnjo proti Ježici in ugotovil, da so bombe padle na naslednja mesta:

- 2 bombi sta padli okrog 20 korakov druga od druge, in sicer 150 korakov južno od konjske kontumacijske barake, s tem da je ena eksplodirala, druga pa ne.
- 1 bomba je eksplodirala blizu cestnega odcepa Ježica-Savljje.
- 2 bombi, oddaljeni druga od druge okrog 50 korakov, sta padli na južno obrobje Savelj, v neposredno bližino hiš, pri čemer je ena eksplodirala, druga pa ne.
- 3 bombe so padle na severno obrobje Savelj, pri čemer sta 2 eksplodirali, ena pa ne.

Po navedbah tamkajšnjega prebivalstva so vse bombe padle okrog 9.30 ure, ne da bi povzročile kakršno koli škodo, kljub temu da je ena med njimi eksplodirala ob zidu gospodarske stavbe.

Neeksplodirane bombe so ljudje razstavili in eno celo odprli, kljub temu da so oblasti ljudi predhodno ustrezno opozarjale, da to ne počnejo. Odprta bomba je ljudi razočarala in neka kmetica je polkovniku pravila, da je njena vsebina zelo dobro gorela in da je to sama poskusila. Bombe so odpeljali, jih postavili pod stražo in uredili prevzem od strani osrednjega topniškega skladišča. Oblika teh bomb je bila valjasta, na obeh koncih so bile izostrene, okrog 50 cm dolge, kalibra 162 mm. Polkovnik Klimschwitt je zapisal, da je ob 12. uri v Savljah zaslišal strele topov z grajskega hriba. Ko je prispel v Ljublja-

³ Več rodov rodbine Samassa, ki je izvirala z Beneškega, se je v Zvonarski ulici ukvarjalo s proizvodnjo zvonov. Med prvo svetovno vojno se je ta preusmerila na vojne dobave, zlasti kovinskih delov za topniško strelivo ter armature za torpedne čolne in podmornice. Italijani so seveda za to tovarno vedeli in je bila med napadom eden od poveljstvenih ciljev.

⁴ Etapno štacijsko poveljstvo je bilo poleg vojaških pristojno tudi za upravne zadeve.

⁵ Poročilo mi je v dunajskem Vojnem arhivu (Kriegsarchiv) preskrbel prijatelj Gerald Penz, kateremu se za izkazano pomoč ob tej priliki lepo zahvaljujem.

Domobranska vojašnica (cukrarna) — Landwehr-Kaserne (Ex-Zuckerraffinerie)
 Ljubljana. — Laibach.
 11979 Fr. Iglič, Ljubljana - Laibach.

Cukrarna, nekdanja domobranska vojašnica (iz zbirke starih razglednic Zmaga Tančiča)

no, so mu poročali, da je ob 12. uri⁶ neko letalo ponovno odvrlo bombe, in ob ogledu je ugotovil naslednje:

- 1 bomba je eksplodirala na bližnji njivi izza Lichtenturnove sirotišnice,⁷ a ni naredila nobene škode.
- 1 bomba je padla na cesto pred Cukrarno,⁸ eksplodirala in težko ranila osemletnega dečka, ki je s konjem prevažal sodavico in ki je kmalu zatem poškodbam podlegel. Pri tem so bili od drobcev stekla lažje ranjeni tudi 4 moške, ki so se med napadom zadrževali v pritličju stavbe. Enega od njih so poslali v bolnišnico. Nadalje sta bila ranjena tudi dva konja, prvi zasebni in drugi državni, in enega so morali zaradi zloma leve zadnje noge pokončati. Poleg tega so popokale vse šipe bližnjih hiš, katerih okna so gledala na ulico. Ker je ta bomba zadela daljnovod, je zato verjetno eksplodirala, še preden je treščila ob tla. Potrgala je vse žice.

Fran Milčinski je o škodi na Cukrarni v svoj dnevnik⁹ zapisal naslednje: Pri cukrarni v pritličju pet za glavo velikih vdrtin,

segajočih do opeke, potem pa kakih 20 vdrtin za pest velikih, raztresenih do 2. nadstropja. Šipe razbite neenakomerno. Na cesti pa nisem našel sledu, kje bi počila bomba. Nadalje poroča, da so z mesom ubitega konja postregli v gostilni Pri Amerikancu na nekdanji Florjanski cesti (današnji Gornji trg) in hudomušno doda, da ko z bombardiranjem mesta vojna prvič stopi v zaledje, se s prvima žrtvama ravna obredno: fant pokopan na mestne stroške, konj javno pojeden.

⁶ Navedba se ujema z italijanskimi viri, ki poročajo, da je letalo Ca.712 stotnika Clericija in desetnika Lazzarinija zaradi okvare prispelo v Ljubljano z zamudo in je mesto bombardiralo šele ob 12. uri.

⁷ Dekliško sirotišnico so na Poljanski ulici odprli 10. decembra 1878 v poslopju, katerega je v ta namen poklonila dobrotnica baronica Lichtenturn.

⁸ V nekdanji rafineriji sladkorja je bila takrat domobranska vojašnica, za to ne preseneča, da so si jo Italijani izbrali za svoj cilj.

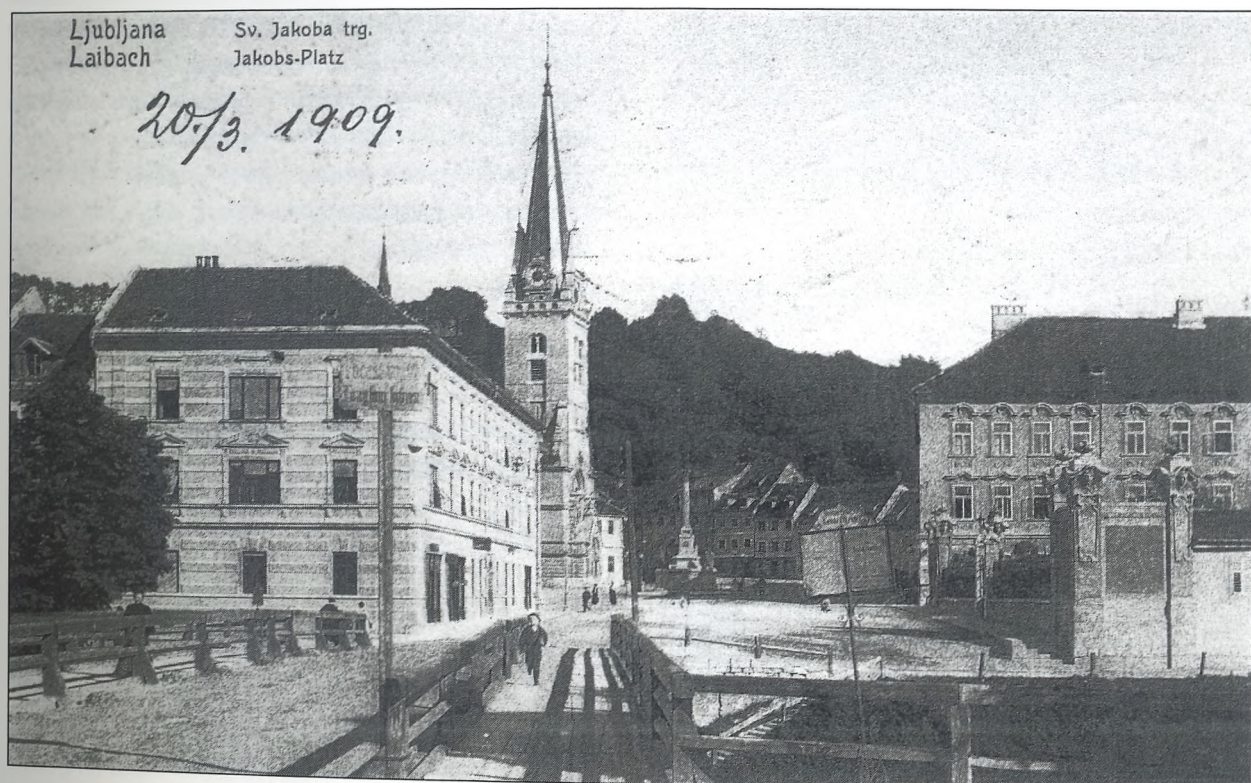
⁹ Fran Milčinski, Dnevnik 1914-1920, Slovenska matica, Ljubljana, 2000.

Med bombami, ki so jih sovražnikovi letalci odvrgli ob 9. uri, je po Klimschwittovem poročilu ena padla na Šentjakobski trg, in sicer v neposredno bližino rezervne bolnišnice št. 2 (Virantova hiša), a ni povzročila škode, tri bombe pa na Žabjek (Froschplatz). Od teh sta dve padli druga poleg druge na dvorišče dveh starih hiš, razbili vse šipe in povzročili široke razpoke na zidovih. Četrta bomba je padla v bližnjo Ljubljano.¹⁰

O bombardiranju soseske Šentjakobskega trga je Franjo Robida v svojih spominih na vojna leta¹¹ zapustil kratek, a zanimiv opis.

Lahi so nam v Ljubljano poslali nekaj capronijev. Ravno sem šel iz šole, ko sem v zraku zaslišal brnenje, megla se

je dvignila in s Polcem sva bila na začetku Zvezde. Hitel je v nunsko cerkev molit, jaz pa v Gradišče v Šumijevo vežo, od koder sem med dvigajočimi se kosmi megle lepo videl oddaljujoče se avione in eksplozije šrapnelov, s katerimi so capronijem z ljubljanskega gradu voščili srečno pot »vrli« avstrijski kanonirji. Zadelo niso nikogar, avioni so pa odvrgli le par bomb. Ena je pri »cukerfabriki« ubila fijakarskega konja. Vse so padle v bližino javne hiše, da je nekaj deklic iz nje baje takoj odšlo v Gradec. Ena je padla na breg Ljubljance, a ni eksplodirala in so jo potem razstavili v Krisperjevi¹² izložbi skupaj z laško pilotsko čelado. Kje so slednjo sneli, ne vem. Baje so en avion le stolkli nekje na fronti. Ena bomba je eksplodirala na Šentjakobskem trgu tik pred

Šentjakobski trg. Na desni Gruberjeva palača, za njo pa Virantova hiša. (iz zbirke starih razglednic Zmaga Tančiča)

¹⁰ Po nekaterih virih naj bi ena bomba padla tudi na Krakovo, toda Klimschwitt je ne omenja. Verjetno gre za bombo, ki je padla v Ljubljano, kajti reka razmejuje Prule in Krakovo.

¹¹ Franjo Robida, *Iz stare Ljubljane na soško fronto* (Spomini na staro Ljubljano, soško fronto in boje za severno mejo), Založba Didakta, Radvoljica, 2008.

¹² Bombo so skupaj z italijansko pilotsko kapo razstavili v izložbi Krisperjeve trgovine z igračami, na vogalu Stritarjeve ulice in Mestnega trga. Danes je tam knjigarna DZS.

vhodom v Virantovo hišo (kasneje poštna direkcija). Luknja ni bila posebno velika: njen premer je bil 3-4 metre, globoka pa je bila okoli 1,5 do 2m.

Klimschwitt nadalje pravi, da so bombe padle tudi blizu tovarne Samassa, v kateri da so se proizvajali šrapneli vžigalniki. K poročilu je dodal tudi nekaj zemljevidov. Na enem od njih, ki se nanaša na zgoraj omenjeni predel stare Ljubljane, je z rdečo barvo označil mesta, na katera so padle bombe, a z modro naslednje napadene objekte: Lichtenturnovo sirotišnico (1), Marijanišče (2)¹³, Cukrarno (3), tovarno Samassa (4) in topovsko obrambo na grajskem hribu (5).

Polkovnik Klimschwitt posreduje tudi poročilo poveljnika topovske obrambe na Ljubljanskem gradu. Ta je zapisal, da so ob 9.30 zaznali tri letala, ki so domnevno prihajala iz smeri Zaloga. Zaradi megle so sicer opazili samo eno, a so prisotnost ostalih dveh ocenili po hrupu motorjev. Četrto letalo, ki je prihajalo iz smeri Brezovice, je okrog tri četrt ure krožilo nad gradom. Potem so po hrumenju sodeč vsa štiri letala odletela proti Brezovici. Zaznali so, da so odvrгла bombe proti tovarni Samassa in Ježici. Ob 11.45 je iz smeri Brezovice priletelo še eno letalo, ki je letelo preko gradu proti Marijanišču in v bližini te stavbe odvrгло dve bombi. Nato je ob ponovnem preletu grajskega hriba spet odvrгло dve bombi, med katerima je prva eksplodirala izza Lichtenturnove sirotišnice oziroma Cukrarne, druga pa v bližini obeh topov obrambe na grajskem pobočju. Nobena ni povzročila škode. Grajska topovska obramba je ob 12. uri odprla na letala ogenj (8 strelav). Fran Milčinski je zapisal, da so prebivalci Ljubljane bombardiranje in topniško obstreljevanje zvedavo in brez strahu opazovali, kljub temu da se je na gradu vila rdeča zastava. Topniški nadporočnik jih je opozarjal in naganjal v hiše z besedami: *Pojdite vendar noter, naši streljajo in lahko povzročijo več škode kot sovražnik!* Klimschwitt pa še navaja, da so na letala živahno streljale tudi strojnice in domnevno eno letalo zadele. Po mestih bombardiranja je bilo mogoče soditi, da so bili cilji napadov skladišče streliva, mestni vodovod, tovarna Samassa in grajski hrib.

Po sporočilu telefonske brzoglavke sta dve sovražnikovi letali ob 9.10 obleteli Zalog, Zgornji in Spodnji Kašelj in odvrgli pet bomb. Ob 10.45 pa se je ponovno pojavilo letalo nad ranžirno

železniško postajo v Zalogu, toda ni odvrгло nobene bombe. Človeških žrtev ni bilo, materialna škoda pa naj bi bila neznatna.

Načrt napada na Ljubljano se je torej Italijanom izjalovil. Italijanski poročevalci so si seveda prizadevali, da bi v vojaških poročilih in časopisju prikazali javnosti drugačno, sprejemljivejšo in s tem precej izkrivljeno podobo ter celotno operacijo pretvorili v uspešen podvig. Poročali so celo, da so italijanske bombe zadele nekatere važne prometne objekte, med drugim železniško postajo, in pa več barak, v katerih so umrli številni vojaki, med njimi celo polkovnik. Poveljstvo Ljubljane naj bi zato iz varnostnih razlogov zapustilo mesto. Navedli so tudi, da so letala na letu vrnitve odvrгла več bomb na železniški postaji v Logatcu in Prvačini, na vojaške barake v Čepovanu in Dornberku in na Ajševico. Vendar tudi druga stran ni v pretiravanja hotela dosti zaostajati in je skušala nastalo škodo čim bolj zmanjšati. Toda bombardiranje Ljubljane je njenim prebivalcem vendarle prineslo priokus groze s fronte in hudovali so se nad neučinkovito obrambo, ki je razgalila njihovo nemoč in ranljivost.

Viri:

- *Avstrijski državni arhiv/Vojni arhiv na Dunaju (ÖSTA/KA), Poročilo polkovnika Klimschwitta poveljstvu 5. armade, Ljubljana, 18. 2. 1916.*
- *Ivo Michael Forti, Gualtiero Raccanelli, Roberto Sardo, »Caproni su Lubiana« 18 Febbraio 1916. Aeronautica Militare, Aviano, 26. 9. 2008.*
- *Fran Milčinski, Dnevnik 1914-1920, str. 161-164, Slovenska matica, Ljubljana, 2000.*
- *Slovenec, letnik 44, št. 41, 21. 2. 1916.*
- *Slovenec, letnik 44, št. 43, 23. 2. 1916.*
- *Renato Podbersic in Vili Prinčič, Prvi letalski napad na Ljubljano, Na fronti št. 2, str. 35-38, Nova Gorica, april 2003.*
- *Paolo Varriale, Il raid su Lubiana, Rivista Aeronautica n. 4 str. 118-123, 2003.*
- *Franjo Robida, Iz stare Ljubljane na soško fronto (Spomini na staro Ljubljano, soško fronto in boje za severno mejo), Založba Didakta, 2008.*

¹³ *Nekdanja deška sirotišnica in ljudska šola na Poljanski cesti (Collegium Marianum).*

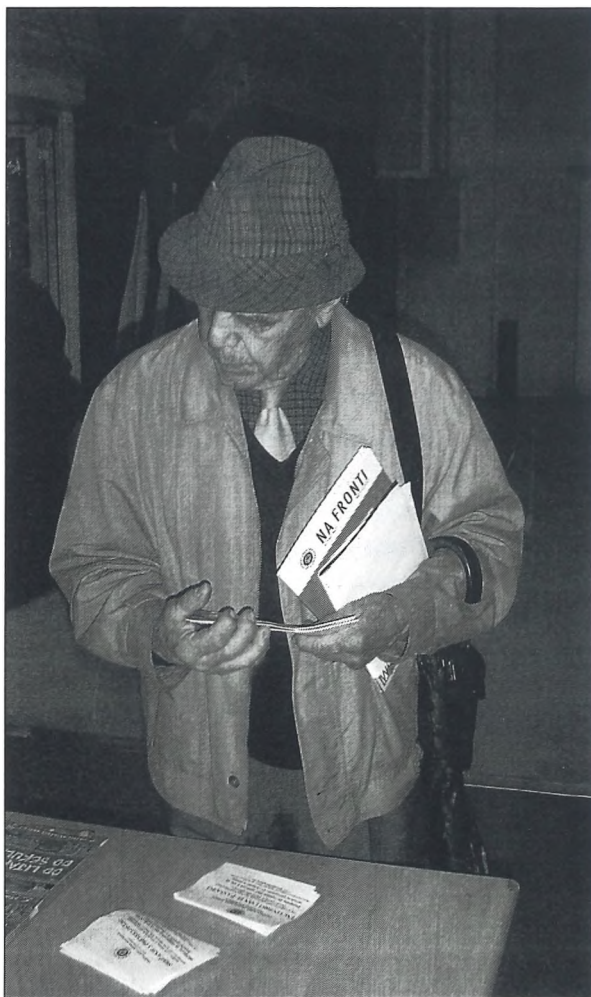
SLAVKO ZUPAN – STOLETNIK

Vinko Avsenak

Ko sem pripeljal pred njegovo hišo v Prvačini, me je kljub močni burji dočakal kar na pragu. So ljudje, katerim jezik steče že po nekaj začetnih, pozdravnih besedah – kako imenitno za radovednega vsiljivca, ki bi rad kaj izvedel! – in med nje prav gotovo spada tudi naš slavljeneec. Imel sem izjemno čast in veselje, da sem se več ur pogovarjal z gospodom Slavkom Zupanom – stoletnikom. Na njegovi dolgi, razgibani življenjski poti se je nabralo veliko zanimivosti, ki mi jih je, medtem ko je zunaj burja neusmiljeno brila okrog vogalov, v družbi s soprogo, gospo Darinko, nanizal v dolgi verigi, saj je živel v štirih državah: Avstro-Ogrski, SHS, Jugoslaviji in Sloveniji. Če jim prištejemo še dve okupacijski državi, Italijo in Nemčijo, potem je bilo teh držav celo šest. Njegov spomin je na zavidljivi ravni in pri njegovih častitljivih letih predstavlja redko dragocenost.

Slavko Zupan se je rodil 31. 12. 1911 v Ljubljani, se pravi, da je na zadnje silvestrovo dopolnil okroglih 100 let. Otroštvo mu je v številni družini potekalo na Čopovi ulici v Ljubljani (danes Čufarjeva). Njegov starejši brat, Jože Zupan, je bil znamenit gledališki in filmski igralec, ki je ustvaril nekatere nepozabne like. Po končani meščanski in trgovski šoli se je Slavko leta 1931 zaposlil v zavarovalniški družbi Phönix. Njen lastnik, Jud po rodu, je od uslužbencev zahteval primerno zunanjo urejenost in to odliko je Slavko očitno ohranil do danes. S ponosom poudari, da so jim na meščanski šoli privzgajali rodoljubje in da so pouk zaključevali z glasnim: »Domovina vedno mislim nate in na neosvojene brate!« Učili so se na pamet državne himne, predvsem slovanskih držav, s katerimi so v duhu vseslovanskega gibanja gojili prijateljske odnose. Predvsem sokolska društva so prirejala meddržavne zlete in delovala povezovalno, s Čehi še posebej. Ker je bil Slavko kot vsa njegova družina republikansko usmerjen in narodno zaveden, je imel težave z oblastmi Kraljevine Jugoslavije. Leta 1934 je šel k vojakom v Vinkovce in Beograd, leta 1938 pa se zaposlil v službi socialnega zavarovanja. Med drugo svetovno vojno je bil interniran v taborišči Gonars in Renicci. Po izpustitvi je bil v nemškem rajhu do konca vojne na prisilnem delu na Notranjskem, kjer je pripravljal drva za pogon lokomotiv. Leta 1955 se je z družino preselil v Izolo. V tem mestu je ostal dolgih 40 let, kajti v praznini, ki je nastala po odhodu številnih Italijanov, se je zaposlil najprej pri Narodni banki Koper, na kateri je bil tudi v. d. direktorja, kasneje pa je

bil tajnik na Gospodarski zbornici Slovenije, podružnici Koper. Kljub temu da je bil krščanski socialist, je v občini Izola poleg redne službe opravljal nekatere pomembnejše naloge. Tako je bil med drugim predsednik stanovanjskega sklada in turističnega društva ter porotnik na gospodarskem sodišču ... Po končanem službovanju sta se s soprogo preselila v Prvačino, v njeno domačo in rojstno hišo, v kateri živita še danes.

Slavko Zupan na sejmju militarij v Šempetru leta 2006. V roki drži našo revijo Na fronti (foto Jože Ropoša)

Seveda nas bolj zanima čas med prvo svetovni vojno, a tudi po njej. Slavko je bil sicer takrat otrok, toda njegovo pričevanje je kljub temu dragoceno, kajti živih prič, ki bi to vojno doživele, je danes zelo malo. Pri tem je važno pripomniti, da je Slavko vedno zvedavo in radovedno gledal na dogajanja,

ki jih je po zaslugi dobrega spomina rad prenašal na mlajše. V pogovoru mi je nizal ocvirke svojega življenja, poblske pomembnejših dogodkov, ki so se mu pač vtisnili v spomin. Najdlje mu spomin sega do 13. novembra 1914, ko je shodila sestra Marija. Poseben spomin hrani na vojake 27. pehotnega polka iz »belgijske« kasarne na Metelkovi ulici, ki so ob nedeljah v spremstvu vojaške godbe strumno korakali k vojaški maši v cerkev sv. Petra. Veselje otrok, ki so vojakom zvedavo sledili in jih opazovali, je bilo neizmerno.

Ob Zaloški cesti, tam, kjer je danes trgovina Hofer, so bile nekoč barake, v katerih so se v šestdesetih letih 19. stoletja zbirali prostovoljci, ki so odhajali v Mehiko in se v državljanski vojni bojevali na strani cesarja Maksimilijana proti predsedniku Juarezu. Šlo je za dobro plačano službo, zato odziv ni bil slab. Ti vojaki so imeli uniforme z rdečimi hlačami, ki so po njihovem odhodu v Mehiko iz zalog prišle tudi v psihiatrično bolnišnico na Studencu in so jih nosili tamkajšnji bolniki. Velikokrat se je primerilo, da so posamezni bolniki v rdečih hlačah ušli na prostost in potem strašili okoli. Slavko se jih jestrašansko bal, kajti te hlače so postale sopomenka za nekaj zlega, blaznega. Spomin na slovenske »mehiške« prostovoljce danes ohranja tamkajšnji bife z imenom Mexico.

Ko so se začeli boji na soški fronti, so prebivalci Ljubljane poslušali zlovešče gmenje topov, ki je potem iz meseca v mesec postajalo vse glasnejše in bližje. V deseti soški bitki, po italijanskem prodoru na Banjško planoto, je bilo topove slišati vse do Celja. Slavkova mati je takrat jadikovala, češ da bodo vse pobili. Strah, da bi Italijani prodrli do Ljubljane, je bil med prebivalci dokaj razširjen.

Ker je Slavkova družina stanovala v nekdanji Čopovi ulici, je bližnja ljubljanska železniška postaja zaznamovala njegovo otroštvo. Z vrstniki je dnevno zahajal na postajo, opazoval prihode in odhode vlakov, potnike in potnice, razkladanja in nakladanja tovorov ... Vse ga je zanimalo. Vrvež na postaji in v njeni neposredni bližini se je seveda povečal, ko se je začela prva svetovna vojna, še posebej po vstopu Italije v vojno, po odprtju soške fronte v maju 1915. Tudi njegov oče je bil vpoklican in je kot železničar služil v Galiciji.

Ker so se vojaške operacije na soški fronti vse bolj širile, se je vzporedno večalo tudi število vojnih ujetnikov. Slavko je hodil na železniško postajo gledat številne italijanske ujetnike, ki so jih z vlaki prevažali s fronte, nato pa začasno zapirali v zapore na Ljubljanskem gradu. Opažal je, da so strašansko trpeli od lakote in nemo prosili za hrano. Tudi sicer je mesto vse bolj pestila lakota, proti koncu vojne še posebej. V oktobru 1918 so oblasti na živilskih kartah zmanjšale dovoljeno porabo maščob z 8 dkg na 4 dkg na teden.

Dobro se spominja 18. februarja 1916, ko so Italijani z letali bombardirali Ljubljano. Poslušal je brnenje letalskih motorjev in pokanje granat ter gledal za odhajajočimi letali. Spominja se še, da so z Ljubljanskega gradu streljali nanje in da so italijanske bombe ubile dečka z imenom Dore. Pove, da so takrat na Ljubljanski grad zaprli italijanskega pilota, ki so ga sestrelili pri Mirnu. Pilot je potem pobegnil, a so ga kmalu spet ujeli.

Slavku je še posebno ostal v spominu obisk cesarja Karla in cesarice Cite v juliju 1917. Malo je danes ljudi, ki so s svojimi očmi videli presvitlega cesarja in cesarico. Cesarški par se je z vlakom pripeljal do Ljubljane, od koder se je cesar z avtom odpeljal h generalpolkovniku Borojeviću v Postojno, kjer so se že pripravljali na 11. soško bitko. Cesarica pa se je odpravila na obiske po ljubljanskih bolnišnicah. Slavko se rad spominja njenega pokrivala, ki se mu je zdelo bolj moško kot žensko.

Pred prebojem pri Kobaridu so se transporti raznovrstne opreme in orožja znatno povečali. Slavko pravi, da so vlaki nenehno prihajali in odhajali in da je od priprav na 12. soško bitko vse hrumelo. V ta namen so odprli celo pomožni tir. Ko pa se je po preboju pri Kobaridu premaknila bojna črta na reko Piavo, so po Ljubljani zavihrale slovenske zastave. Zavladovalo je veliko navdušenje in mnogi begunci, ki so živeli v bližnjih barakah, predvsem Furlanke z otroki, s katerimi se je Slavko družil, so hrepeneče pričakovali, da se bodo kmalu vrnili domov. Toda na vrnitev je bilo treba še počakati. Ljubljanci so zastave radostno razobesili tudi, ko je avstro-ogrska vojska v juniju 1918 prešla Piavo. Mali Slavko je ob tej priliki radovedno vprašal mater: »Mama, zakaj smo obesili zastavo? Ali imam jaz god?«

Slavko se spominja očetove vrnitve iz Galicije. Potem ko je ta doma izbojeval odločno zmago nad nadležnimi ušmi, je moral še na Južno Tirolsko, kjer je dočakal zlom avstro-ogrske vojske in konec vojne. Potem je tudi Ljubljana doživljala nagle spremembe, zajel jo je vrtnec viharovnih dogodkov, ki so si hitro sledili. Čez mesto se je zgrnila brezmejna množica vojakov raznih narodnosti, ki so se vračali s fronte domov. Bilo naj bi jih okrog 300.000. Mesto je težko dihala, kajti množica vojakov je nanj pritiskala, saj ni bilo mogoče organizirati hitrih prevozov do ciljnih krajev. Celo na strehah vagonov je mrgolelo vojakov in dogajale so se številne nesreče. Toda najhuje je bilo to, da je v mestu zavladal kaos in so ropi postali vsakdanja stvar. Najodmevnejši rop se je zgodil v Kranju, kjer je množica izropala vlak z vso Borojevičovo opremo in premoženjem.

Novo ustanovljena slovenska oblast z vitezom Josipom Pogačnikom na čelu ni mogla nadzorovati razmer. Tudi med pripadniki Narodnih straž so bili številni kriminalci, ki so samo gledali, kako bi se okoristili. Umikajoča se vojska je puščala v mestu opremo, orožje, vprežno živino ... Slavko pripoveduje, kako so po Ljubljani lovili konje brez gospodarjev. Postreščki so imeli veliko dela, saj so morali prevažati nakopičeno blago, najdene predmete, živila. Nova oblast je seveda vojaške vlake ustavljala, jih pregledovala, razoroževala ter rekvirirala prtljago in opremo. Pri tem je imela spremenljivo srečo. Predvsem madžarske enote so se namreč bojevitost odzivale in v glavnem izsilile svojo voljo. Zanimivo pa je, da je bilo takrat v Ljubljani kar naenkrat dovolj živil. Živilske karte, ki so prej v sili razmer urejale enakomerno preskrbo in porabo, so zato celo ukinili, vse je bilo v prosti prodaji.

V ogromno gramozno jamo za Bežigradom so shranili številne topove, ki so ostali od vojne. Leta 1923 so v njej priredili množičen katoliški shod, potem ko so jo še prej znatno poglobili. Za to zahtevno delo so potrebovali številne delovne roke, zato so tudi otroci po tirih potiskali vagončke z zemljo. Na mestu te jame je arhitekt Jože Plečnik kasneje zgradil ljubljanski centralni stadion.

Slavko Zupan na svojem domu. Okrog vratu ima rožni venec, ki mu ga je za 100-letnico iz šrapnelskih kroglic izdelal in podaril prijatelj in zbiralec Severin Gregorič iz Vogrskega. (foto Vinko Avsenak)

Slavko se zelo dobro spominja 29. oktobra 1918, ko je deželna vlada za Slovenijo pod vodstvom Josipa viteza pl. Pogačnika proglasila novoustanovljeno državo SHS. Ob tej priliki je bilo v Ljubljani veliko, množično zborovanje. Ljudje so zaživali v novem upanju in veri v boljšo bodočnost. Toda po vojni so sledila mučna, negotova leta, ki sta jih predvsem zaznamovala izguba Primorske in boj za Koroško. Slavku so ostali v spominu odmevi

na boje za severno mejo, ko so se general Maister, poročnik Malgaj in še nekateri drugi zagnano borili za priključitev koroških bratov k matici. Prav tako se dobro spominja plebiscita in razburkanega vzdušja pred njim in po njem. Po njegovem poraznem izidu se je med politiki vnel strašanski prepir in deževali so očitki na krivce za izgubo Koroške in Primorske.

Kmalu je do Ljubljane pljusnil drugi begunski val primorskih beguncev, ki so bežali pred novimi gospodarji in njihovim jarmom, ki jih je vse bolj stiskal in poniževal. Začasno so bivali pri dobrih ljudeh, ki so jih sprejeli pod streho, v tovornih vagonih in podobno.

Slavko smeje se pripoveduje, da je bil kmalu po vojni včlanjen v Sveto vojsko. To je bilo protialkoholno gibanje, ki je skušalo predvsem mlade odvrčati od pitja alkohola, ki se je po vojni močno razmahnilo. Vzpodbujali so jih k pitju nealkoholnih pi-

jač, »kraherlov«. Ob tem hudomušno pove zgodbo o tovarišu, ki je na shodu članov tega gibanja v hotelu Union razvneto zatrjeval, da noče jesti potice, ker je mati vanjo umesila rozine, namočene v rum. Veliko let kasneje pa ga je Slavko v Izoli srečal kot pijančka, ki ga je vabil na pijačo. Da, življenje zna biti porogljivo in posmehljivo.

Leta 1936 je bil na orožnih vajah s planinskim polkom v Bohinjski Beli. Z Bogatina so grenkobno in hrepeneče gledali na Tolmin ter si zamišljali, da ga bodo nekoč dobili nazaj.

Slavko je bil tudi član kulturno-rodoljubnega društva Branibor, za katerega je leta 1937 organiziral izlet na Koroško. Obiskali so knežji kamen, na katerem so najprej ustoličili »slovenskega kralja«, potem pa po maši pri Gospe Sveti na kuru zapeli slovensko pesem »Ti, o Marija«. Na poti vrnitve so v Železni Kapli v gostilni zapeli »Hej Slovani« in zahtevali tudi od drugih gostov, da pri tem vstanejo. Naslednje leto je organiziral izlet v Gorico in ob spremljavi harmonike so v sprevodu po Gosposki ulici (danes Via Carducci) prepevali slovenske pesmi. Seveda je to pomenilo izzivanje italijanskih fašističnih oblasti. Deležni so bili posameznih žvižgov, a na koncu se je vendarle vse uredilo in lahko so se vrnili domov.

Tudi Slavkova strica po očetovi strani sta bila v vojni. Stric Ludvik se je iz Galicije vrnil brez noge, stric Anton pa je od leta 1915 do smrti, do svojega 85 leta, nosil v pljučih rusko kroglo. Bil je narednik in je kasneje služil v ujetniškem taborišču na Opčinah. Pripovedoval je, kako so tam ustrelili dva ruska ujetnika, ki sta kar trikrat skušala pobegniti. Po vojni je bil še Maistrov borec in je za zasluge v bojih za severno mejo prejel Karađorđevo zvezdo, ki mu je potem pomagala v državnih upravnih službah.

Toda tudi očeta Darinkine Zupan, Oskarja Pahorja, in njegovega brata Ivka je zajela vojna vihra. Bila sta dejavna v sokolskem društvu, zaradi česar sta bila sumljiva in pod lupo oblasti. Že julija 1914 so ju v Prvačini, kjer so imeli Pahorjevi gostilno in trgovino, aretirali z obtožbo srbofilstva in ju za 15 mesecev zaprli v zapore na Ljubljanskem gradu in Mariboru. Takrat so iz istega razloga na Primorskem zaprli okrog 200 ljudi. Oskar Pahor je vedel za ovaduha v vasi, ki ga je spravil za zapahe, toda po svoje mu je bil za ovadbo hvaležen, kajti prav verjetno

se je zaradi nje rešil strašnega prvega leta Galicije, v katerem je smrt obilno kosila. Vendar cesar je nujno potreboval vojake in so ju po prestani kazni takoj vtaknili v vojaško suknjo. Ker so doma imeli konje, so očeta dodelili v konjsko veterinarsko bolnišnico, najprej v Ljubljano (kasarna dragoncev v Mostah), potem pa v Gradec. Služil je v 97. tržaškem pehotnem polku. Bil je tudi v Galiciji in na koncu na Piavi, kjer je zbolel za malarijo, za katero je še nekaj časa bolehal. Toda po vojni se je kmalu spet znašel v zaporu. Italijani so namreč med preiskavo domačije našli tri puške, ki so jih tam pustili še avstro-ogrski vojaki. Njegov oče, Darinkin nono, se je hitro javil, češ da jih je tam pustil on, a ni nič pomagalo, Oskar Pahor je moral spet v zapor. Zaradi tega je tudi izgubil pravico do lova. Po številnih vlogah ga je dobil nazaj šele leta 1925.

Zanimivo je, da je bila Darinkina mati, Rozina Gregorič, aleksandrinka. Služila je pri bogati družini v Aleksandriji, katere otroci so se zelo navezali nanjo. Slavko hitro pristavi, da aleksandrinke niso odhajale v Egipt šele v času fašizma, marveč že dosti prej, kmalu po odprtju Sueškega prekopa. Med prvo svetovno vojno je bila Rozina Gregorič begunka v Gorenji vasi v Poljanski dolini, od koder si je z Oskarjem Pahorjem redno dopisovala.

Slavko Zupan se mnogim stvarjem predaja s srcem in to ga vsekakor bogati in notranje krepi. Z veseljem se ukvarja z zgodovino prve svetovne vojne, obuja spomine nanjo in se redno udeležuje tovrstnih prireditev. Je tudi član Društva soka fronta Nova Gorica, v katerem s svojo pojavo deluje kot starosta društva. Njegov prijatelj in zbiralec Severin Gregorič iz Vogrskega mu je ob njegovem, častitljivem jubileju podaril izvirno darilo – rožni venec, ki ga je izdelal iz originalnih šrapnelskih kroglic. Pravil je, da jih je bilo v eni granati 1227 in da jih je bilo za pol samokolnice. Slavko pri svojih spoštovanja vrednih letih kaže neverjetno vitalnost in spomin. Ni mu opešal niti sluh niti vid, saj bere in piše brez očal. Pravi biološki čudež je. Z ženo Darinko, ki je sicer deset let mlajša, se zelo dobro dopolnjujeta in kljub visoki starosti živita samostojno. Zato sem ga na koncu pobaral še za recept za visoko starost. Odgovoril mi je, da je vseskozi živel običajno življenje, a da je veliko in dobro spal. Preostaja mi še, da mu na koncu izrazim svojo hvaležnost, da sem lahko z njim prijetno kramljal in da sem z njegovega toplega doma odhajal obogaten. Še na mnoga leta, gospod Slavko!

MALCE DRUGAČEN POGLED NA ITALIJANSKO VOJNO LETALSTVO DO AVGUSTA 1916

Matjaž Bizjak

Prva svetovna vojna je kot vsi daljši vojaški spopadi prispevala tudi k znatnemu tehničnemu napredku, ki je prišel do izraza tudi na italijansko-avstro-ogrskem bojišču. To velja predvsem za letalstvo, ki je naredilo velik korak naprej in prineslo nove izzive ter izboljšave v načinih vojskovanja. Ta prehod seveda ni bil lahek, hiter ali enostaven, toda vsekakor je italijansko letalstvo po svojih zmogljivostih prekašalo avstro-ogrsko, ki se je tako kot pehotne enote posledično znašlo v defenzivi. Italijanski vojaški arhivi v Rimu hranijo številne dokumente, ki pričajo, kako je v zaledju ob maksimalnem angažiranju italijanske industrije počasi nastajala premoč, ki je nato postajala vse očitnejša tudi na bojiščih. Vojno ministrstvo je o razvoju in stanju vojnega letalstva vsak tretji mesec pripravilo obsežno tehnično poročilo, katerega tri izvode je prejemal italijanski kralj. Na žalost se večina teh poročil ni ohranila. Zanimivo je poročilo, ki obravnava stanje in predviden razvoj italijanskega letalstva do in med 6. soško ofenzivo, ki se je končala s prvo večjo italijansko zmago, zasedbo Gorice. V letu 1916 je namreč na soški in tirolski fronti postopoma prihajalo do italijanske premoči v zraku, ki je bila nato predvsem v zadnjem letu bojevanja bolj ali manj absolutna. To zračno prevlado je treba razumeti in gledati z dveh vidikov. Prvi je tehnični in se nanaša na moč in sposobnost italijanske industrije za proizvodnjo letal in letalskih motorjev kot tudi na zmožnost antantne pomoči. Drugi pa je človeški in se nanaša na zmožnost priprave pilotov in ostalega osebja, ki so te relativno nove »letalne naprave« uporabljali in spreminjali v učinkovite »stroje smrti«.

Italijanske letalske zmogljivosti so se od začetka vojne nenehno povečevale in jih za čas od začetka leta 1916 pa do avgusta istega leta prikazuje spodnja tabela.

	Letala	Piloti	Opazovalci	Mitraljezci
31. januar 1916	156	178	78	12
31. maj 1916	226	257	111	66
31. avgust 1916	328	369	162	123

Na prvi pogled števila sicer ne izgledajo visoka, vendar je to samo prvi vtis, kajti samo število letal in pilotov na fronti se je v 6 mesecih podvojilo, s tem pa se je znatno povečala tudi sama bojna dejavnost, ki je prvenstveno še zmeraj temeljila na lovskih letalih in letalskem opazovanju. Italijanska vojska je v vojno vstopila s 15 eskadriljami oziroma 86 letali, k čemu je potrebno dodati še 30 hidroplanov vojne mornarice. Prav v letu 1916 opažamo dva trenda; prvega predstavlja želja po povečanju italijanskih bombarderskih zmogljivosti,¹ drugega pa želja po večjem deležu v gradnji lastnih bojnih letal, saj so Italijani do takrat večinoma uporabljali angleška in francoska letala. V prvem primeru so v tem času stremeli k letalu-bombniku, ki bi dosegal višje kvote in bi posledično bil s tem bolj zavarovan. Prototip tovrstnega letala M/7 je sicer poletel, vendar je bil prav na tem poskusnem letu uničen. Za drugi trend pa je prav prva polovica leta 1916 pomenila v proizvodnji vojaških letal in motorjev prelomnico. Mesečno naraščanje proizvodnje je razvidno iz spodnje tabele.

	Letala	Motorji
31. januar 1916	74	116
31. maj 1916	114	145
31. avgust 1916	126	274

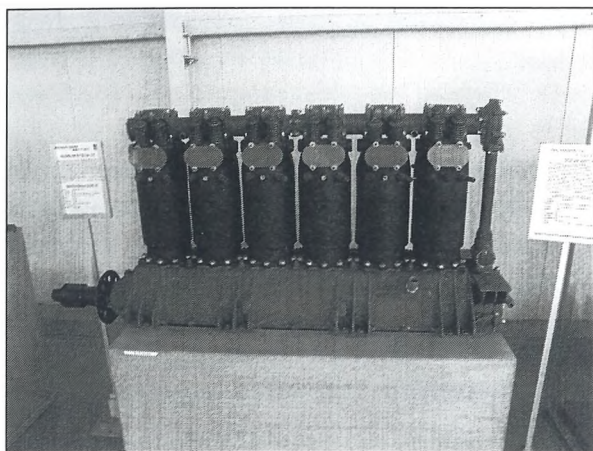
Sicer moramo pri številu izdelanih letal in motorjev upoštevati, da je tu šlo za proizvodnjo vseh letal, se pravi tudi tistih, ki niso bila namenjena neposredno za fronto, marveč za usposabljanje ipd.

Načrti so predvidevali, da bi italijanska industrija mesečno izdelala 500 letalskih motorjev. To načrtovanje je bilo realno, saj so se ob pomoči antantnih sil njene zmogljivosti iz meseca v mesec povečevale. Tako je do decembra 1915 izdelala 532 letalskih motorjev in 476 letal, do 31. maja 1916 3983 motorjev in 1243 letal, tri mesece kasneje pa je vojski dobavila 4585 motorjev in 1560 letal. Italijanskemu vojnemu ministrstvu je uspelo v petih mesecih (do maja 1916) zvišati število proizvajalcev letalskih motorjev z 8 na 17, število proizvajalcev letal pa z 9 na 12. Avgusta 1916 je največ naročil za proizvodno letalskih motorjev imel Fiat, kar 1900 motorjev, od katerih je 1400 motorjev imelo moč 200 HP². Fiat je po

¹ V obdobju junij-avgust 1916 je italijanska stran izvedla skupno kar 52 bombardiranj (vsak drugi dan).

² HP (Horse power) = mednarodna oznaka za konjsko moč.

ocenah bil sposoben proizvesti 200 letalskih motorjev mesečno. V 12 tovarnah pa so proizvajali 13 različnih tipov letal in hidroplanov. Največ naročil, kar 425, je bilo avgusta 1916 za novo letalo S.P./2 (Savoia- Pomilio) in za 308 lovcev Nieuport Macchi. Fiat naj bi se v prihodnosti specializiral bolj za bombnike, firma Pomilio pa za proizvodnjo lovcev.

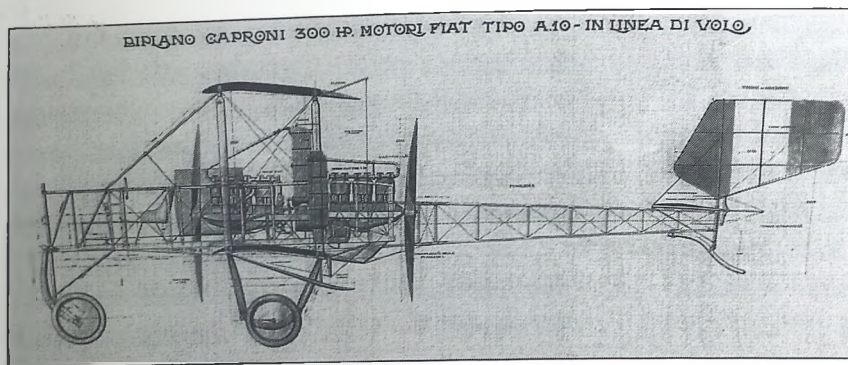
Letalski motor FIAT A12 iz leta 1916. Museo storico dell'Aeronautica di Vigna di Valle, julij 2011 (foto Matjaž Bizjak)

Zelo počasi so organizirali večje delavnice, v katerih so popravljali poškodovana letala in motorje, vendar so bile njihove zmogljivosti še zmeraj zelo omejene, saj so avgusta 1916 uspele popraviti zgolj 26 letal in 146 motorjev oziroma 5 letal ali motorjev na dan, kar je bilo daleč od dejanskih zahtev. Podobna težava je bila tudi z nadomestnimi deli. Šele sredi leta 1916 je vojnemu ministrstvu uspelo organizirati 30 podjetij, ki so proizvajala zgolj nadomestne dele za letala in motorje. Tako je na primer 7 podjetij dobavljalo različne propelerje, kar pa nikakor ni pokrivalo potreb. Podobno je bilo z dobavo magnetov, ki so bili pomemben del motorjev, a so jih proizvajala samo 3 podjetja. Želja po večji italijanski tehnološki prisotnosti v zraku je bila opazna tudi v preizkušanju letalskih prototipov. Prav sredina leta 1916 je v tem pomenu pomenila za Italijo neke vrste prelomnico, saj je v nebo poletelo precej prototipov, med njimi nekaj pozneje zelo uspešnih bojnih letal, ki so predstavljala hrbtenico italijanskega letalstva. Prototipi so bili razdeljeni v tri temeljne kategorije lovcev, izvidniških letal in bombnikov, veliko pa so vlagali tudi v razvoj hidroplanov. Sredi leta 1916 so tako preizkušali več letal, in sicer

izvidniško letalo S.P./2, bombnik Caproni 450 HP in hidroplan F.B.A z motorjem 150 HP.

Letalo S.P./2 (Savoia-Pomilio) naj bi zamenjalo letalo farman, ki je bilo takrat v operativni uporabi, in naj bi bilo namenjeno izključno izvidništvu. Letalo je dosegalo višino 1000 m v 6 minutah, 4200 m pa v 56 minutah, a prototip je poleg tega pokazal enostavno manevriranje, dober pospešek in relativno veliko hitrost, saj je na višini 3000 m uspel zadržati hitrost 131 km/h. Prva letala so bila že izročena italijanski vojski in prvi rezultati so bili zelo pozitivni, saj so nekatera letala dosegala višino tudi 5000 m³. V tem času je nastal trimotorni bombnik Caproni 450 HP, ki pa je predstavljal zgolj izboljšano in močnejšo verzijo predhodnika in takrat glavnega bombnika italijanske vojske, Capronija 350 HP, ki je bil takrat v uporabi in s katerim italijanska vojska ni bila najbolj zadovoljna. Med drugim so z letali tega tipa 18. februarja 1916 napadli tudi Ljubljano. Izboljšana verzija je s tovorom 1000 kg dosegla višino 1000 m v 6 minutah in 30 sekundah, 4200 m pa v 64 minutah. Na višini 50 m je letalo dosegalo hitrost 139 km. V poročilu kralju je bilo izrecno zapisano, da Caproni HP 450 ponuja možnost ofenzivnih represalij vsaj nad pomembnimi nasprotnikovimi središči, če že ne tudi nad njegovimi prestolnicami. To je bil tudi čas nastanka prototipa letala SAML (Società Anonima Meccanica Lombarda), iz katerega sta pozneje v operativno uporabo izšli izvidniško-bombniški letali SAML S1 in SAML S2. Prototip je s 420 kg tovora dosegel 1000 m v 5,30 minutah, 4300 m pa v 41 minutah, kar so bili zadovoljujoči rezultati. Uvajal se je tudi Hidroavion F.B.A. (Franco-British Aviation) z italijanskim motorjem 150 HP, ki je 1000 m s 500 kg tovora dosegel v 14 minutah, 3000 m pa v 47 minutah. Vsa ta letala so bila dejansko že preizkušena in so bila kmalu uvedena v operativno uporabo. So pa v avgustu 1916 začeli preizkušati tudi prototip lovca Pomilio (pozneje letalo Pomilio Tipo C) in težkega bombnika Fiat 1200 HP, ki pa najverjetneje ni prešel faze prototipa, kljub temu da so bile sredi leta 1916 ocene obetajoče. Italijani so prav v tem obdobju med drugim začeli preizkušati tudi streljanje skozi propeler, kar je bilo na zahodnem bojišču že uveljavljena vsakdanja stvar.

³ Letalo je dejansko tudi prešlo v operativno uporabo, vendar se je pozneje uporabljalo večinoma kot lovsko letalo.

Caproni CA. 1 300 HP – 1916. skica Museo storico dell'Aeronautica di Vigna di Valle, julij 2011
(foto Matjaž Bizjak)

Tako je italijansko vojno ministrstvo načrtovalo, da bi leta 1917 italijansko letalstvo sestavljala naslednja letala:

Bombniki in oddaljeno izvidništvo

Caproni 450 HP (3 X motor I.F. 170 HP)

Fiat 1200 HP (2 X motor Fiat 500-600 HP)

Izvidniška letala in obveščanje o topniškem ognju

S.P. 2 200 HP (1X motor Fiat 200HP)

S.P. 2 300 HP (2 x motor I. F. 150 HP)

Lovska letala⁴

S.A.M.L. 200 HP (1 x motor I.F. 200HP)

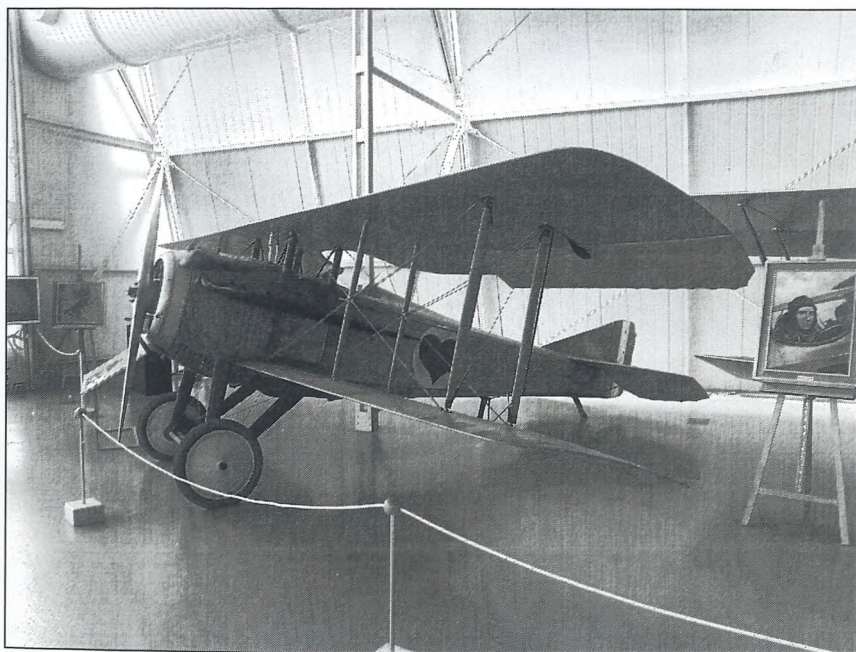
Pomilio 200 HP (1 x motor Fiat 200 HP)

Nieuport 110 HP (1 x motor Le Rhone 110 HP)

Ti načrti se pa niso uresničili, saj so italijanski letalski obveščevalci topniškega ognja še celo leto 1916 letali na starih Caudron G. 3 in Caudron G. 4, ki za avstro-ogrske lovce niso predstavljali nobenih težav,

in šele leto pozneje je v operativno uporabo prešlo dokaj uspešno letalo S.V.A. 1.⁵ Proizvodnja letal je bila v Italiji organizirana na obrtniški osnovi, kar je bilo za čas prve svetovne vojne razumljivo.⁶ Proizvodnjo so uspevali počasi povečevati, vendar je bilo povečevanje postopno, saj je italijansko industrijo bremenilo pomanjkanje osnovnih surovin, predvsem jekla, aluminija in kisika, ki je bil v proizvodnji letal pomemben. Skratka dogajale so se podobne težave kot med drugo

svetovno vojno, vendar s to razliko, da je v prvi svetovni vojni stala za Italijo antanta z brezmejnimi resursi. To je videti že iz dejstva, da je Italija od junija do avgusta 1916 opremila in na bojišče poslala 20 novih letalskih eskadrilj, do spomladi 1917 pa je načrtovala napotitev na fronto še dodatnih 30

SPAD S.VII., francoski lovec, množično uporabljen tudi s strani Italijanov, Museo storico dell'Aeronautica di Vigna di Valle, julij 2011 (foto Matjaž Bizjak)

⁴ Italijani so v tem času letala tega tipa imenovali le'ta'a za obrambo (apparecchi di difesa e di caccia).

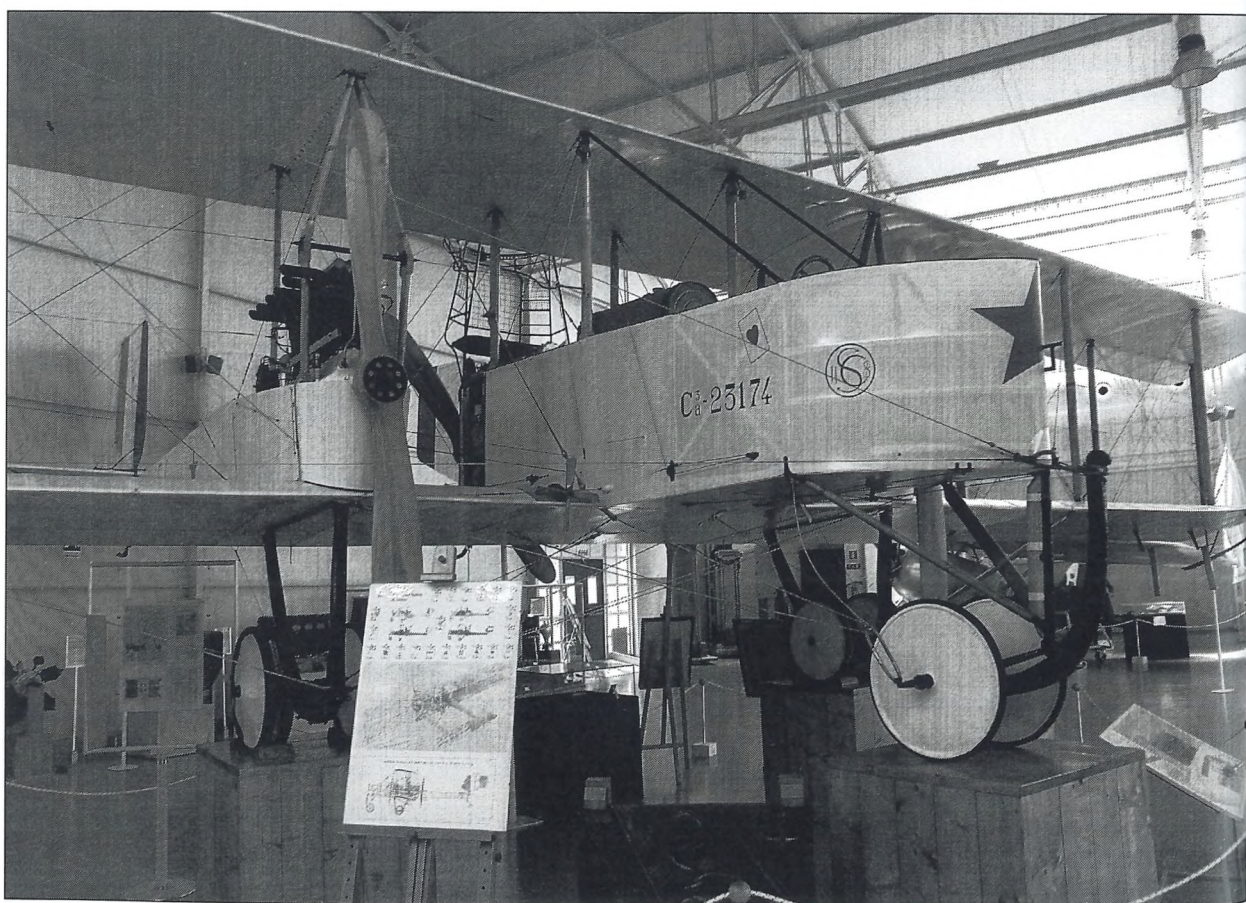
⁵ S.V.A. = Savoia, Verduzio, Ansaldo.

⁶ Obrtniški pristop h konstrukciji letal je bil sprejemljiv med prvo svetovno vojno, ko so bila letala enostavna, vendar je Italija pri tem načinu proizvodnje ostala tudi v času druge svetovne vojne, kar je bil eden od vzrokov, da so zavezniška letala dobesedno »pometla« italijansko vojno letalstvo z neba.

eskadrilj, tako da bi skupno število znašalo 76. Zanimivo pa je, da so se Italijani kljub premoči na bojišču zelo bali za varnost svojih velikih mest v notranjosti države. Nevarnost jim ni pretila toliko s strani avstro-ogrskega letalstva, marveč po napovedi vojne Nemčiji predvsem s strani tega nevarnejšega sovražnika. Od takrat dalje se v vojaških dokumentih pojavlja tudi delitev na frontno letalstvo in zračno obrambo, kamor je spadala obramba velikih industrijskih centrov v zaledju kot tudi vzhodne italijanske obale. Ob ostalih resursih so obrambi velikih mest in vzhodne obale namenili 4 eskadrilje lovcev. Italijanska industrija je bila pod hudim pritiskom, ker je podobno kot pehota velika naročila izvajala tudi vojna mornarica, ki se je usmerila predvsem k hidroplanom. Ta je prav sredi 1916 predstavila zelo ambiciozen program opremljanja s hidroplani v letu 1917. Po tem programu bi vojna mornarica dobila kar 206 novih hidroplanov (40 bombnikov, 120 izvidniških letal in 46 lovcev), vendar je bila vojna mornarica

pri proizvodnji letal potisnjena v ozadje, kljub temu da je v drugi polovici leta 1917 in v letu 1918 v zračnih dejavnostih odigrala pomembno vlogo. Tako so izvidniški hidroplani dvakrat na dan poletali nad avstro-ogrski glavni pomorski bazi v Pulju in Boki Kotorski. Predvsem Pulj so vsaj enkrat na teden napadli z zraka, vendar o tem več naslednjič.

Na začetku smo omenili tudi človeški vidik te letalske revolucije, do katere je prišlo v času prve svetovne vojne in ki se kaže predvsem v pripravi pilotov in ustreznega osebja za zračno vojno. Italija na tem področju ni prednjačila in ohranjena dokumentacija tega sicer izrecno ne poudarja, ampak posredno je razvidno, da je vsaj v začetku priprava človeškega faktorja krepko zaostajala za tehničnim delom. Zagotovo je to povezano s šolanjem pilotov, ki je bilo v prvi fazi decentralizirano, brez nadzora in za vojno nenormalno dolgo. Iz dokumentov je razvidno, da odgovorno vojno ministrstvo sredi leta 1916 ni imelo pravega nadzora nad letalskimi šo-

Caproni CA. 3 450 HP – 1916, Museo storico dell'Aeronautica di Vigna di Valle, julij 2011 (foto Matjaž Bizjak)

lami, ki so usposabljale bodoče vojne pilote. Šele v začetku leta 1916 so bile pilotske šole, ki so vse bile nameščene v globokem frontnem zaledju, razdeljene na štiri širša območja, in sicer na Toskano, Lombardijo, Piemont in južne predele Italije. Ministrstvo je ocenjevalo, da bi v vsakem trenutku potrebovalo vsaj 1000 izšolanih pilotov, ki bi lahko nadomestili take in drugačne izgube. To število bi omogočalo tudi izvajanje operativnega premora pilotom na fronti. Mesečno so take in drugačne izgube znašale okoli 100 pilotov in zanje je bilo treba zagotoviti zamenjavo.

Ministrstvo je zato sredi 1916 želelo na vsak način izboljšati učinkovitost pilotskih šol. Težavo je videlo predvsem v izredno dolgem šolanju pilotov, saj je to v nekaterih primerih trajalo celo od 6 do 8 mesecev in je bilo razdeljeno v dva dela – za pilotskega kandidata in pilota-pripravnika. Poleg tega je iz dokumentacije razvidno, da so bile razlike med šolanimi kandidati in dejanskim številom tistih, ki so uspešno zaključili šolanje, zelo velike. Tako je januarja 1916 na šolanju bilo 350 kandidatov, izdano pa je bilo le 100 pilotskih potrdil. Maja 1916 je bila ta razlika še višja, ob 570 kandidatih jih je 190 dobilo dovoljenje za letenje, avgusta 1916 se je šolalo 890 pilotov, a je bilo izdanih le 210 dovoljenj. Ni znano, koliko pilotov so napotili na šolanje v letu 1915, zato ni mogoče določiti vzroka zelo majhnemu številu izdanih dovoljenj v letu 1916, vendar je za vojni čas ta številka še zmeraj nerazumljivo nizka. Domnevamo lahko, da so Italijani v vojno vstopili povsem nepripravljeni za letalsko bojevanje in so zelo podcenjevali njegov pomen. Najprej je bila sprejeta odločitev o intenzivnejšem nadzoru nad šolami, da bi te tudi na tak način postale učinkovitejše. Druga odločitev je bila povečanje števila šol in večanje zmogljivosti že obstoječih šol. Nove šole pa naj bi ustanavljali predvsem v srednji in južni Italiji, kjer so klimatski pogoji dopuščali izvajanje šolanja in usposabljanja tudi pozimi. Posledično je bilo odločeno, da bo južno območje razdeljeno na dva dela, in sicer na Lacij – Campanjo in Apulijo. Ustanovili pa naj bi tudi posebno skupino za usposabljanje pilotov hidroplanov. Vsega skupaj bi se šolanje pilotov izvajalo v 15 pilotskih šolah. Druga težava je bilo spremljevalno osebje, predvsem letalski mehaniki, serviserji, mitraljezci, električarji, orožarji, radiotelegrafisti. Kot primer lahko navedemo, da se je avgusta 1916 na treh šolah usposabljal samo 167 letalskih mehanikov, še bolj je bilo razdrobljeno usposabljanje 152 serviserjev, usposabljal pa se je tudi samo 11 potenci-

alnih letalskih mitraljezcev ipd. Videti je, da je Italiji primanjkovalo osebja s tehničnim predznanjem, ker ga je večinoma takoj posrkala industrija, le malo pa ga je ostalo za fronto ali njeno bližino. To pomanjkanje je predstavljalo veliko težavo za italijansko vojsko, ki je bila napadalno naravnana in je ta problem reševala vse do novembra 1918.

Kljub vsemu pa je bilo italijansko letalstvo v času prve svetovne vojne zelo uspešno in je na nebu prevladovalo, kar pa ni bil primer med drugo svetovno vojno, ko so nasprotniki italijanske pilote hitro pregnali z neba. Tehnološki razvoj italijanskega letalstva v času prve svetovne vojne je bil zelo očitno, narejeno je bilo okrog 12.000 letal, 24.000 letalskih motorjev, v 31 letalskih šolah kopenske vojske in 4 šolah vojne mornarice se je usposobilo približno 5100 pilotov, 500 opazovalcev in številno drugo osebje. Ta razvoj je nedvomno bil eden od vzrokov, da je Italija med obema vojnama doživela pravi letalski »bum«, saj so italijanski piloti redno zmagovali na hitrostnih tekmovanjih in kot prvi izvajali dolge čezoceanske prelete. K njihovi slavi in časti pa je seveda veliko pripomogla tudi fašistična propaganda. Bojišča druge svetovne vojne so pozneje hitro pokazala, da se je v skladu s fašistično mentaliteto veliko vlagalo v tekmovalna letala in zelo malo v moderna bojna letala, ampak to je že druga zgodba.

Viri:

- *Stato Maggiore Aeronautica Militare – Ufficio storico, L'aeronautica italiana nella I. Guerra Mondiale, atti del Convegno - Roma, 21.- 22. novembre 2007, Rim, 2010.*
- *Basilio Di Martino, Ali sulle trincee, Ricognizione tattica ed osservazione aerea nell' aviazione italiana durante la Grande Guerra, Stato Maggiore Aeronautica Militare – Ufficio storico, Rim, 1999.*
- *Gentilli Roberto, Varriale Paolo, I reparti dell'aviazione italiana nella Grande Guerra, Stato Maggiore Aeronautica Militare – Ufficio storico, Rim, 1999.*
- *Scaroni Silvio, Battaglie nel cielo, Loganesi &C., Milano, 1971.*

Arhivski fondi

- *Archivio Centrale dello stato - Roma, fond: Real casa, Primo aiutante di campo/serie speciale.*
- *Archivio storico Aeronautica Militare - Roma, fond: La I. Guerra Mondiale.*

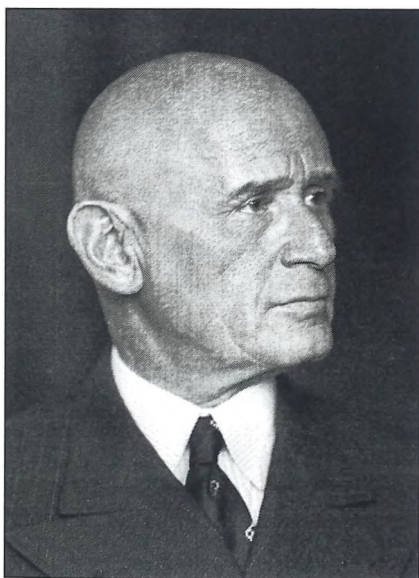
JAZ ODPOTUJEM 8. FEBRUARJA ZA DOLGO ČASA... o avstro-ogrskem majorju in pisatelju Kornelu Abelu

Dario Frandolič, Helmut Marchhart

To so bile zadnje besede, ki jih je upokojeni avstrijski major judovskega rodu, Kornel Abel, 2. februarja 1940 iz Weimarja poslal pokojninskemu uradu na Dunaju. V dopisu mu je sporočil novo številko tekočega računa (št. 4521), odprtega pri poštnem uradu v Erfurtu, kajti iz tehničnih razlogov je namreč moral za dolgo časa odpotovati. Kam? Od takrat se je za njim izgubila vsaka sled.

Ko sem leta 2001 kupil italijansko izdajo knjige *Carso*¹ pisatelja Kornela Abela, se mi ni niti sanjalo, da bom kdaj študijsko raziskoval njegovo življenje, kajti o njem ni bilo na voljo nikakršnih biografskih podatkov. Toda že površno branje omenjene knjige me je prepričalo, da gre za izjemno literarno in zgodovinsko delo. Glavna oseba je v vlogi avstrijskega stotnika sam avtor, ki z živim in realističnim slogom opisuje nečloveške razmere, ki jih je v poletju in jeseni 1916 doživljal na bojišču, na ozemlju, ki danes pripada doberdobski, komenski in občini Miren-Kostanjevica. Izpod njegovega peresa zaživijo pred nami številni vojaki in častniki ter nedolžne žrtve vojnih dogodkov. Imel sem občutek, kot

da bi besedilo že nekoč prebral. Z vneto in predanostjo sem se posvetil raziskovanju življenja in dela Kornela Abela in tako je leta 2008 v slovenskem prevodu izšla pri društvu Rat-Sloga iz Doberdoba njegova knjiga »Kras, knjiga o Soči«,² ki vsebuje 12 novel.

Kornel Abel pred drugo svetovno vojno
(hrani ÖNB Wien – Avstrijska narodna knjižnica na Dunaju)

Čeprav je v njej precej dokumentarnega gradiva o avtorju, zgodovinskih okvirjih in tragični usodi, ki ga je doletela, sem menil, da bi slednjo veljalo dopolniti še z nekaterimi novimi podatki iz dunajskih arhivov in drugih virov. Tako bi njegova izjemna podoba postala bralcu razumljivejša in dovzetnejša.

Kornel Abel se je rodil 1. avgusta 1881 v kraju Pötzleinsdorf, nekdanjem dunajskem predmestju. Njegova rojstna hiša je oddaljena le kake pol ure od dunajskega Ringa. Oče Emanuel Abeles (1830–1884), češki Jud, je bil po poklicu trgovec in se je dvakrat poročil. Ker je prva žena umrla še mlada, je drugič stopil v zakon z 12 let mlajšo Franzisko Mario Löwy (1842–1898). Tudi njej se je rodilo 6 otrok, najmlajši v številni družini pa je bil Kornel.

Kornelov oče je prišel na Dunaj v času, ko se je tja zgrinjala številna judovska skupnost iz celotnega habsburškega cesarstva. To obdobje sta med drugimi opisala Stefan Zweig v spominih »Včerajšnji svet« (*Der Welt von Gestern*)³ in Joseph Roth v reportaži »Večni Jud« (*Juden auf Wanderschaft*)⁴. S trpko nostalgijo po nekdanjih srečnih cesarskih časih, ki se ne bodo nikdar več vrnili, pisatelj v svojem delu piše o Judih. Postati trgovec je pomenilo odpovedati se lastnim koreninam, sprejemati kompromise, spremeniti način oblačenja, opustiti dolgo brado, dolge lase in sobotno bogoslužje, skratka zavladala je asimilacija... Taka usoda je doletela tudi številno družino Emanuela Abelesa in Franziske Löwy-Hevesi, ko je sredi sedemdesetih let 19. stoletja prišla iz Budimpešte na Dunaj. Leta 1882 so spremenili priimek iz Abeles v Abel, sprejeli katoliško veroizpoved in se po očetovi smrti leta 1885 vsi dali krstiti v dunajskem samostanu Schottenstift (Škotski samostan). Štiriletnega Kornela je 8. oktobra 1885 krstil duhovnik Hieronymus Hofbauer, krstni boter mu je bil stric Edmund Hevesi, generalni direktor banke Sparkasse v Budimpešti in materin brat. Malokdo ve, da je bil drugi Franziskin brat in Kornelov stric pravzaprav madžarsko-avstrijski pisatelj Lajos Hirsch, ki se je leta 1843 rodil v kraju Heves na Madžarskem in je v avstrijskem kulturnem prostoru prevzel ime Ludwig

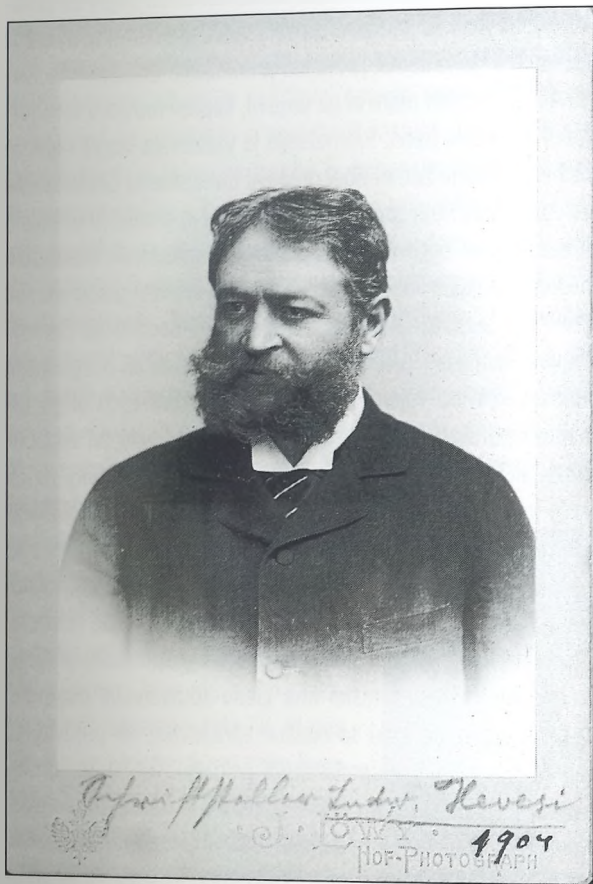
¹ Kornel Abel, *Carso*, Nordpress edizioni, Chiari, 2001

² Kornel Abel, *Kras, knjiga o Soči*, Društvo Rat-Sloga PromoSKulturE, Doberdob, 2008

³ Stefan Zweig, *Včerajšnji svet*, 2. Izdaja, Mladinska knjiga, Ljubljana, 2008

⁴ Joseph Roth, *Ebrei erranti*, Adelphi ed., Milano, 2000.

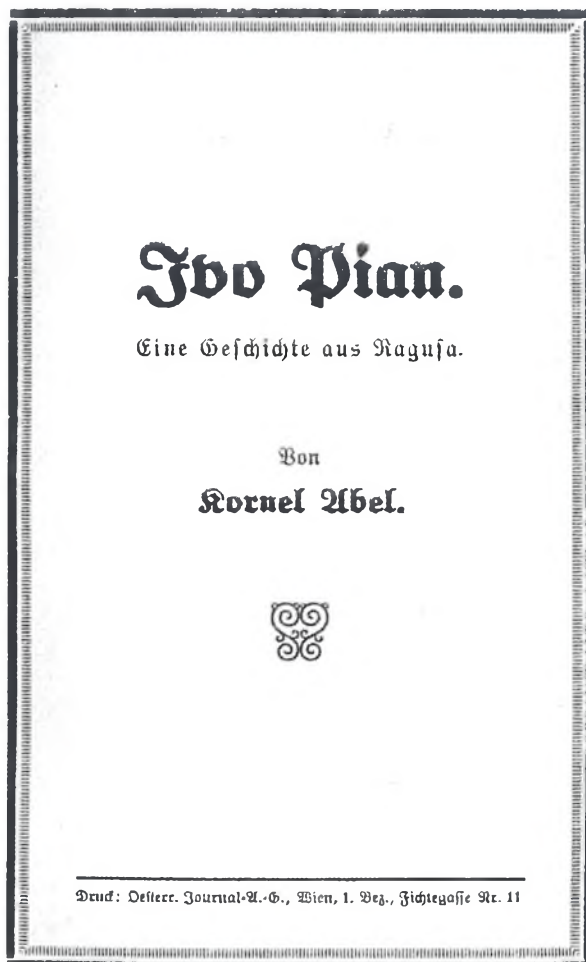
Hevesi. Ni bil poročen in je ob sestrični smrti sprejel skrbstvo za vzgojo in varstvo vseh njenih šestih mladoletnih otrok.⁵ Ludwig Hevesi je postal eden glavnih pobudnikov avstrijske secesije in s članki prispeval k njeni uveljavitvi.

Ludwig Hevesi (1843-1910)
(hrani ÖNB Wien – Avstrijska narodna knjižnica na Dunaju)

Družina Emanuela Abelesa je živel v 1. dunajskem okrožju, sprva na Schottenringu 10, pozneje na št. 15. V isti hiši je prebivala tudi družina prve avstrijske vojne poročevalke judovskega rodu, Alice Schalek, avtorice knjige »Posočje: marec do julij 1916« (Am Isonzo)⁶. Judovski leksikon iz leta 1929 nam posreduje zanimiv podatek, da je bila mati Kornela Abela pisateljsko nadarjena in je svoje novele in feljtone objavljala

pod psevdonimom Friderike Alberti. Torej ni nič nenavadnega, da se je Kornel Abel že kot vojak poskušal v sukanju peresa, saj je imel v družinskem krogu odličnega vzornika. V spremni besedi knjige »Kras, knjiga o Soči« ni brez razloga zapisano, da je imel izreden smisel za realističen stil pripovedovanja. Dodatne raziskave so razodele, da je že kot vojak objavil povest »Ivo Pian«,⁷ ki pripoveduje o nesrečnem hrvaškem dediču. Zgodba se dogaja v času, ko je Kornel Abel služil vojaški rok v poveljstvu 16. korpusa v Dubrovniku. Knjigo ni mogoče najti v nobeni avstrijski knjižnici in je verjetno izšla v samozaložbi, kar priča o zelo močni želji mladega častnika, da bi se preizkusil tudi kot pisatelj.

Naslovnica povesti Ivo Pian, ki jo je Kornel Abel objavil v času, ko je služil vojaški rok v Dubrovniku.

⁵ To skrbstvo je razvidno iz oporoke, ki jo je Franziska Löwy-Hevesi sestavila 2. septembra 1898 na Dunaju.

⁶ Alice Schalek, Posočje : marec do julij 1916, Založba Karantanija, Ljubljana, 2005.

⁷ Kornel Abel, Ivo Pian, samozaložba.

Decembra 1915 je poveljstvo v Tolminu dalo poročniku Kornelu Abelu dovoljenje za dvotedenski dopust. Pred odhodom je prestopil iz katoliške v evangeličansko vero, da se je lahko v Weimarju poročil z akademsko slikarko Esther von Velden (12. 8. 1887 – 3. 4. 1942). Poroka je bila 16. decembra 1915 v mestni luteranski cerkvi Sv. Petra in Pavla (*Stadtkirche St. Peter und Paul*), bolj znani kot Herderjeva cerkev. Zanimivo je, da je za sklenitev te poroke morala nevestina bogata družina, von Velden, prispevati predpisano ženitno kavicijo v višini 40.000 kron.

Po prvi svetovni vojni sta mlada zakonca na Dunaju nekajkrat menjala stanovanje. Najprej sta bila prijavljena na Wurzingergasse 10, kasneje pa sta našla stalno bivališče na Schottengasse 3 in v njem ostala do 30. 4. 1939. V dvosobnem stanovanju sta živela v glavnem od njegove skromne vojaške pokojnine in invalidnine – Kornel Abel je bil namreč v prvi svetovni vojni ranjen – ter skromnega honorarja, ki ga je Abel dobil od knjige »Kras, knjiga o Soči«, ki je izšla leta 1934 in doživela tri ponatise. Tajno policijsko poročilo iz leta 1936 navaja, da je bil Kornel Abel vodja Avstrijsko-nemške ljudske zveze (*Oesterreichisch-Deutscher Volksbund*), da je to delo opravljal nepoklicno in da je užival dober ugled. Sedež združenja je bil v središču mesta, nedaleč od njegovega stanovanja, na Trattnerhof št. 2. Ljudsko zvezo, ki je bila množično gibanje, je že leta 1925 ustanovil Herman Neubacher (1893–1960), nemški gospodarstvenik, politik in prvi nacistični dunajski župan po priključitvi Avstrije tretjemu rajhu. Po nemškem vkorakanju na Dunaj pa se je usoda številne judovske skupnosti čez noč poslabšala. Podvržena je bila nacističnemu šikaniranju, rasni diskriminaciji, raznovrstnemu uničevanju in legaliziranemu ropu. Nasilje je doseglo vrhunec med 9. in 10. novembrom 1938, v tako imenovani »kristalni« noči, v kateri so nacistični skrajneži uničevali sinagoge, judovske trgovine in ostalo judovsko premoženje.

Tudi položaj Kornela Abela in njegove žene se je bistveno poslabšal. Na podlagi nürnberških in drugih zakonov je bil Kornel Abel označen za »čistega« Juda (*Volljude*⁸), a prav tako tudi

žena, ker je judovstvo pridobila preko zakonske zveze, čeprav je bil on krščen katolik, ona pa evangeličanka. Iz podatkov o premoženju, ki so jih Judje morali po ustreznem zveznem zakonu posredovati oblastem, izhaja, da ženino premoženje ni presegalo limita 5000 nemških mark, kar bi bil pogoj za prijavo. Kornel Abel se je izkazal za zelo vestnega človeka, in kot je razvidno iz dokumenta, je ženino premoženje določil v vrednosti 4367 nemških mark in ga prijavil, čeprav mu ga v tem primeru ne bi bilo treba. Premoženje je vsebovalo bogat nakit in zlatnino, ki ju je Kornel Abel dostavil dunajskemu Dorotheumu za obdavčitev. Tudi sam je moral izpolniti in predložiti ustrezen vprašalnik ter odgovoriti na vprašanja o mesečnih, zemljiških in premoženjskih dohodkih, ki jih je poleg vojaške plače imel od dohodkov iz zasebnih pokojninskih skladov, socialnega zavarovanja, pokojnine, uslužbenskega, invalidskega ali nezgodnega zavarovanja itd. Vpisati je moral, ali ima otroke, ki bi ga bili dolžni preživljati oziroma finančno podpirati. Njegovi odgovori so bili vsi negativni, razen odgovor glede invalidske rente, ki jo je prejemal kot 35–45% vojni invalid. Navedi je moral tudi bivalne pogoje, in sicer velikost stanovanja, število sob, višino letne najemnine in dohodke od oddaje v najem. Nacistične oblasti so ga spraševale, ali obstajajo posebne razmere, ki bi lahko negativno vplivale na njegov gospodarski položaj, in kakšne dodatne stroške ima glede zdravstvene nege itd. V predzadnji, peti točki so cinično spraševale, ali predvideva izboljšanje svojega gospodarskega položaja. Na šesto, zadnje vprašanje o morebitnem arijskem izvoru je Kornel Abel odgovoril, da ni arijec, a da že od leta 1888 pripada rimskokatoliški veri. Podpisal se je kot Kornel Israel Abel. Uradnik, ki je vprašalnik sprejel, je ime Israel dvakrat podčrtal, na hrbtni strani pa personalno mapo označil z izrazom »Jude«.

V dunajskem Vojnem arhivu je mogoče najti še nekaj zanimivih dokumentov, ki pričajo o tragični usodi avstrijskega majorja. Prav pretresljiv je dokument, v katerem je Kornel Abel izrazil svojo zadnjo voljo:

... moje truplo naj se upepeli. Moj pepel naj se raztrese na nekdanje bojno polje tolminskega mostišča pri Sv. Luciji, in sicer na zahodno pobočje v višini cerkve sv. Marije, na koti 463 južno od Tolmina. Za izvedbo te odredbe je seznanjena nemška uprava vojaških pokopališč v Berlinu.

Weimar, 13. junij 1939. Major Kornel Abel, trenutno bivališče: Carl Alexanderalee 10, Weimar.

⁸ Po nacističnih nürnberških zakonih iz leta 1935 je bila to oseba, ki je ne glede na vero ali osebno opredelitev imela najmanj tri stare starše, vključene v judovsko kongregacijo.

Zakaj je avstrijski major in pisatelj želel, da se njegov pepel raztrese prav na slovensko zemljo? Odgovor na to skrivnostno vprašanje gre iskati v njegovi vojaški karieri in obdobju, ki ga je med 1. in 5. soško bitko preživel na Tolminskem. V predlogu za odlikovanje, ki ga hrani dunajski Vojni arhiv in ki ga je Kornel Abel prejel 5. aprila 1916, piše, da je bil 2. marca 1916 kot stotnik dodeljen glavnemu poveljstvu tolminskega mostišča. Samoiniciativno je načrtoval napade na frontni črti, se uveljavljal na odseku in si pridobival zasluge. Z bataljonskim poveljnikom je zasnoval napad 6. bosansko-hercegovskega lovskega bataljona, ki je bil tako dobro pripravljen in učinkovito izpeljan, da se je končal z bleščečim izidom: ujetih je bilo 16 italijanskih častnikov, 545 vojakov, a uplenjenih 5 strojnic in 2 minometa. Kornel Abel je v začetku bitke prostovoljno nadomestil padlega adjutanta bataljona. Za ta podvig je bil od svojih nadrejenih predlagan za red železne krone III. stopnje, a mu je na koncu poveljnik 10. armade, general Franz Rohr von Denta, podelil srebrno medaljo za vojaške zasluge. Predlog za odlikovanje je podpisal poveljnik 8. gorske brigade, generalmajor Wossala.

Ta dogodek se je Kornelu Abelu globoko vtisnil v spomin, zato je tudi njegova želja, da bi bil pokopan pred romarsko cerkvijo Marije Device na Mengorah, na zahodnem pobočju kote 463, vredna vsega spoštovanja in globokega sočutja. Prav od tam se odpira čudovit pogled na dolino Kamnice, v kateri je bil 17. marca 1916 izveden drzen napad nadlovca Bečirja Bašića, pripadnika Kornelovega 6. lovskega bataljona, ki ga v knjigi *Un massacre dimenticato*⁹ omenja ameriški zgodovinar Schindler in o katerem piše Miha Šimac v reviji Na fronti.¹⁰

Mrliškega lista Kornela Abela še do danes nismo našli in domnevam, da ga bo težko najti, še zlasti, če je umrl v katerem od nacističnih koncentracijskih taborišč ali morda pod skritim imenom med zavezniškim

bombardiranjem. Vsekakor bi bilo primerno, da bi ta izjemna oseba in odlični pisatelj končno našel svoje mesto vsaj simbolnega pokopa. Če bi pred cerkvijo na Mengorah stalo preprosto obeležje, bi se ga lahko vsaj za trenutek spomnili izletniki, romarji in še zlasti ljubitelji zgodovine prve svetovne vojne. Upamo, da bodo pristojni prisluhnili temu predlogu.

Smrt Kornela Israela Abela je še do danes zavita v temo. V nekdanji vili v ulici Carl Alexander Allee 10, danes Freiherr von Stein Allee 10, ki je bila nekoč last družine von Velden in njenih potomcev, živi od sredine petdesetih let družina Fischer, oče in sin, ki sta nas ljubezljivo sprejela in pozorno prisluhnila pripovedi o usodi Kornela Abela. Tudi njuna družina je bila žrtev povojnega časa. Kot begunci so morali čez noč zapustiti rojstne Sudete in iskati srečo v Weimarju. Vila se ves ta čas ni dosti spremenila. In po njenih lesenih stopnicah, ki še stojijo, se je major Kornel Abel 8. februarja 1940 odpravil na dolgo, neznano pot ...

Stopnice, po katerih se je Kornel Abel 8. februarja 1940 »odpravil na dolgo, neznano pot...«
(foto Dario Frandolič)

⁹ John R. Schindler, *Un massacre dimenticato*, Libreria Editrice Goriziana, Gorica, 2002.

¹⁰ Miha Šimac, *O zlati medalji Bečirja Bašića - jo je res prijel?*, revija Na fronti, št. 5, Društvo soška fronta Nova Gorica, november, 2008.

VIKTOR ULLMANN - VOJAK IN GLASBENIK

Vili Prinčič

Medtem ko je vojna ob reki Piavi še vedno divjala z nezmanjšano silovitostjo, se je v naše kraje počasi že začelo vračati vsakdanje življenje. Tako smo leta 2007 proslavili 90-letnico konca bojev v Posočju. Tej obletnici je bila posvečena cela vrsta pobud, med katerimi so bili tudi koncerti, ki naj bi obudili spomin na glasbene večere, ki so jih v zaledju fronte prirejali v zadnjih mesecih vojne. Tem koncertom je v mnogih primerih dal zagon priznani pianist Viktor Ullmann. Po

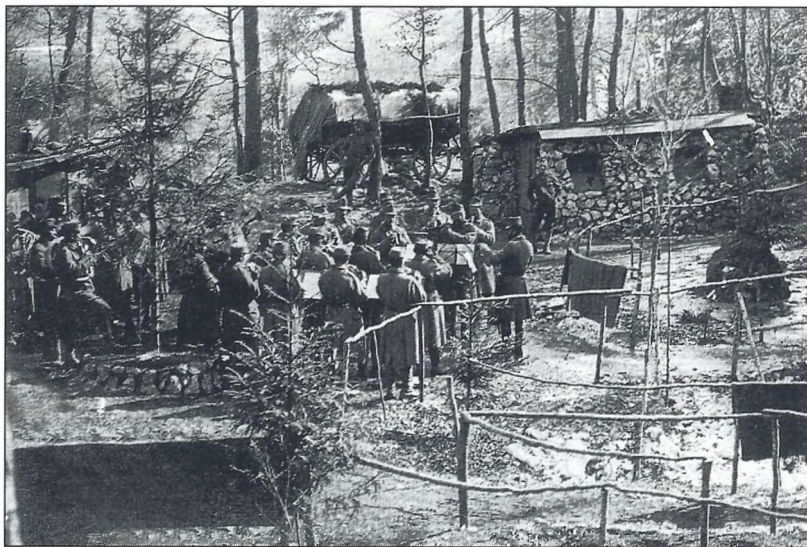
bitki pri Kobaridu je bil premeščen v Trst, kjer je z virtuoznim madžarskim violinistom Jozsefom Szirmajem osnoval orkester in z njim na glasbenih večerih za častnike na oddihu in tudi za tamkajšnje prebivalce nastopal po raznih kulturnih domovih in cerkvah v mestu in okolici.

Ko je leta 2007 prišlo do ponovitve enega od omenjenih

koncertov, in sicer koncerta v Narodnem domu v Barkovljah pri Trstu dne 23. marca 1918, je marsikdo šele takrat spoznal veličino Viktorja Ullmanna, ki je bil med prvo svetovno vojno mlad pianist, po vojni pa se je uveljavil na evropski glasbeni sceni ter postal ugleden in spoštovan mojster na črno-belih tipkah. Ves ugled in vsa slava pa sta nemudoma splahnela, ko so njegovo domovino zasedli nacisti. Viktor Ullmann je čez noč postal naveden „židovski izmeček“, za katerega ni bilo več prostora v družbi, ki je bila namenjena zgolj pripadnikom čiste arijske rase. Njegova življenjska in umetniška pot je zanimiva in ovenčana s slavo, njen konec pa nadvse tragičen.

Viktor Ullmann je luč sveta zagledal 1. januarja 1898 v ulici Berggasse št. 18, v starem delu češkega mesta Tešin (nem. Teschen), nedaleč od poljske meje. Njegov oče Maximilian je začel kariero v avstro-ogrski vojski in postal polkovnik z dolžnostmi generala. Po prvi svetovni vojni je bil odlikovan in dobil baronski naslov – baron von Tennfels. Viktorjeva mati Malwine Billitzer je

bila doma z Dunaja. Oba starša sta bila judovskega rodu, a sta takoj po poroki prestopila v katoliško vero, kar naj bi Maximilianu omogočilo, da bi lahko napredoval v vojaški karieri. Judje so namreč lahko opravljali vojaško službo, onemogočeno pa jim je bilo nositi višje vojaške čine. Viktorja so 27. januarja 1898 krstili v katoliški cerkvi v Tešinu. V krstni knjigi je bil vpisan kot Viktor Josef Israel Ullmann.

Avstro-ogrska vojaška godba pri Humarjih, maja 1917 (zbirka Egona Valantiča)

Po končani osnovni šoli v Tešinu se je z materjo preselil na Dunaj in se vpisal na elitno gimnazijo Rasumofsky. Ker je bil glasbeno nadarjen, je obiskoval šolo klavirja pri Josefu Polnauerju. Pri sedemnajstih letih je že dirigiral svojemu prvemu koncertu. Maja 1916 je položil matura, a je bil mobiliziran in poslan na soško fronto, kjer je ostal

do razpada avstro-ogrske monarhije. Najprej je s svojo topniško baterijo pristal na bovškem bojišču, kjer je bil priča strašni plinski moriji ob avstrijsko-nemškem preboju pri Kobaridu. Viden gorje se mu je za vedno vtisnilo v dušo in je bil od vojnih grozot do smrti obseden. Vojne izkušnje so tudi zaznamovale vse njegovo kasnejše ustvarjanje.

Preživljanje prostega časa vojakov je med prvo svetovno vojno načrtovalo in nadzorovalo ministrstvo za propagando in sam vrhovni štab avstro-ogrske vojske. V to področje so spadale tudi kulturne dejavnosti, ki so zajemale projekcijo filmov, gledališke, baletne in operne predstave, pa tudi koncerte in druge prireditve. Ministrstvo je v zaledju bojišč prirejalo tudi večje turneje umetniških skupin s programi, ki so jih morale „blagosloviti“ pristojne oblasti. Vmes je namreč velikokrat posegla stroga in neizprosna cenzura in iz programa črtala to ali ono točko. Iz raznih poročil izhaja, da je prepovedala nastope celo Dunajske državne opere in Burgtheatra. Kakšno pomembnost je kakovosti in primernosti programa posvečalo pristojno ministrstvo, dokazuje tudi podatek,

da sta o glasbenih programih odločali komisiji na Dunaju in v Budimpešti: dunajsko je vodil Bernhard Paumgartner, budimpeško pa Bela Bartok. Neredke divizije so imele v svoji sestavi častnika za glasbeno in kulturno dejavnost, ki je imel nalogo poročati na Dunaj, znotraj enot organizirati umetniške ansamble ter zbirati pesmi in zgodbe, ki so jih pisali vojaki. Eden od teh častnikov za glasbo je postal tudi Viktor Ullmann, potem ko je zapustil bovsko bojišče.

Kot rečeno, je bil po 12. soški ofenzivi premeščen v okolico Trsta. Takrat je prijateljski pisal na Dunaj: „Hiša, v kateri stanujem, je ob morju, tako da se mi pogled izgublja tam daleč v modrino – v neskončnost. Levo je Trst in pristanišče, desno pa Miramar.“ V teh pismih piše tudi, da je na sprehodih po Miramaru gledal na Devinski grad in se spominjal na pesnika Rilkeja, ki je tam napisal 10 *Devinskih elegij*. Zato se je Ullmann tudi odločil, da bo uglasbil Rilkejevo *Pesem o ljubezni in smrti korneta Krištofa Rilkeja*.

Viktor Ullmann je torej v Trstu z madžarskim violinistom Jozsefom Szirmajem osnoval duet. Glasbeni večer v Barkovljah in tudi drugi glasbeni utrinki v okolici Trsta so spadali med programirane oblike kratkotrajnega oddiha vojakov in častnikov. V tistem času je sicer orožje na soški fronti že utihnilo, a na reki Piavi so se boji nadaljevali. Takrat so Avstrijci za svoje častnike, ki so prihajali na počitek s fronte, prirejali koncerte z namenom, da bi jim lajšali gorje, ki so ga dolge tedne in mesece doživljali v prvih bojnih črtah. Dvajsetletni častnik Viktor Ullman je za klavir in violino priredil vrsto skladb Mozarta, Händla, Beethovna, Bacha, Schuberta, itd.

Kljub odlikovanjem za hrabrost in požrtvovalnost se je Ullmann iz vojne vrnil globoko prizadet in prepričan v absurdnost vojn. Udeleževal se je glasbenih seminarjev in veliko komponiral. Bil je dirigent in direktor Opere v češkem mestu Usti nad Labem (nem. Aussig), nekaj let je preživel v Pragi, postal direktor in dirigent Zürškega teatra in s svojimi kompozicijami zaslovel po vsem svetu. Prejel je več mednarodnih priznanj in nagrad. Toda nacizem je bil že krepko na pohodu in evropski Judje so bili zapisani popolnemu iztrebljenju. Kljub temu da so Viktorjevi starši že pred skoraj petdesetimi leti prestopili v katoliško vero, so Ullmannovi še vedno veljali za prebivalce judovskega rodu. Slavnega glasbenika Viktorja Ullmanna so septembra 1942 aretirali in odpeljali v nacistično koncentracijsko taborišče v Terezinu (nem. Theresienstadt), mesto na severozahodu Češke. Tam se je vključil v gibanje za prosti čas, organiziral glasbeno šolo in seminarje ter za sotrpine prirejal koncerte, da bi jim tako viival voljo do preživetja in da ne bi čustveno in razumsko otopeli. V dveh letih je veliko komponi-

ral. Med skladbami, ki jih je ustvaril v taborišču, velja predvsem omeniti dokončanje že omenjene uglasbitve Rilkejevega dela in melodramsko opero *Cesar Atlantide* (Der Kaiser von Atlantis). V tem delu obravnava strah pred večnim tiranstvom in obenem poziva k ohranitvi svobodomiselnosti človeškega uma, čeprav je telo zasužnjeno. Jasno, da delo ni bilo po godu nacistom, zato so ga 16. oktobra 1944 odpeljali v Auschwitz, kjer je bil dva dni kasneje usmrčen v plinski celici. Za njim je ostalo delo upornega in svobodomiselnega duha – umetnika 20. stoletja.

Podatke o Viktorju Ullmanu je zbral pobudnik spominskih polnih koncertov leta 2007, režiser, kulturni in družbeno-politični delavec, Marjan Bevk iz Nove Gorice. Za izjemne glasbene večere sta takrat poskrbeli pianistki Margareth Babinsky in Hsin Huei Huang ter violinistka Annelie Gahl. Vse tri so prihajale iz dunajskih glasbenih krogov. Zgodbo o Viktorju Ullmanu pa je pripovedoval slovenski gledališki igralec Primož Jere.

PROGRAMM

des am **Samstag, den 23. März 1918**, im Saale der
«Obrtniško društvo» (Narodni dom) in Barcola (Riviera
Nr. 82.) stattfindenden

MUSIK-ABENDS

1. Schubert	Adagio aus dem Oktett
Mozart	Menuett.
François Schubert	L'abeille (die Biene).
Loeilly	Menuett.
Händel	Praeludium.
2. Beethoven	Sonate a moll
	Presto – Andante scherzoso,
	piu allegretto – Allegro molto.
Bach	Sonate a moll
	Adagio. Allegro – Andante – Allegro.
3. Händel	Bourée.
Dittersdorf	Deutscher Tanz
Ph. E. Bach	Menuett.
Händel	Gigue.

Violine . . . Josef von Szirmel — Klavier . . . Viktor Ullmann

Beginn 7⁴⁵ abends.

Eintritt K 1.— pro Person

Das Reinerträgnis wird den armen Kindern von Barcola und dem Invalidenfond des Fest. Art. Baons. ö. überwiesen.

Überzahlungen werden dankend angenommen.

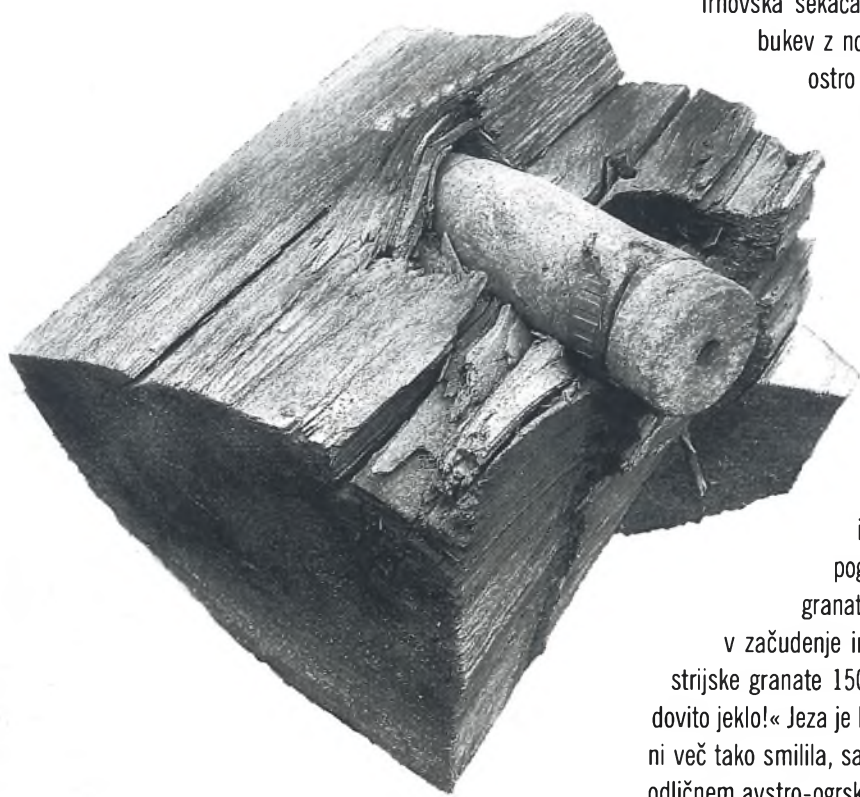

Program za koncert, ki je bil 23. marca 1918 v Narodnem domu v Barkovljah. (arhiv Vilija Prinčiča)

ŽELEZNE ZGODBE

Janko Žigon

Drevje v naših gozdovih je kot naši ljudje preživel dve svetovni vojni. Mnoga drevesa hranijo v sebi trde spomine na vojne čase v obliki krogel, žic, žebeljev, drobcev granat in drugih tujkov. Tako obogaten les je prava nadloga za sekaško orodje, žage in dragocena rezila v lesnopredelovalni industriji. Razumljivo je, da zato nastanejo spori s kupci lesa. O tem govorijo tudi naslednje zgodbe.

sporni les posekan v gozdu okrog nekdanje italijanske utrdbe, ki je bila s to žico obdana. Ko smo o tem obvestili kmeta, lastnika gozda, se je zelo začudil, kako more biti žica vraščena v višini enega metra od tal, rekoč: »Že res, da so vojaki pribili žico v višini enega metra, vendar je drevje v tridesetih letih v višino zrastle še osem metrov. Les torej ni bil moj, saj bi sicer morala biti žica v višini devetih metrov!«

Trnovska sekača sta v povojnih letih podirala zajetno bukev z novo »amerikanko«. Nenadoma je nekaj ostro zaškripalo in pokvarili so se skrbno nabrušeni žagini zobje, ki so zadeli ob železo v lesu. Takojšnja diagnoza je pokazala, da sta pri žaganju naletela na drobec italijanske granate iz prve svetovne vojne. Spodobnost našega sporočila ne dopušča, da bi ponovili vse kletvice, ki so v rafalih letele na presnete Lahe, ki so obstreljevali ubogi gozd pred petdesetimi leti. Medtem, ko je en delavec brusil žago, je drugi s sekirjo iz debela izsekal prekleti kos železa. Ob pogledu na zajeten, bleščeč, še nezarjavel granatni delec se je strašna jeza spremenila v začudenje in občudovanje: »Saj je vendar od avstrijske granate 150 mm! Pogled jih Avstrijce, kakšno čudovito jeklo!« Jeza je bila brž pozabljena in tudi žaga se jima ni več tako smilila, saj se je vendar skrhalo ob našem, tako odličnem avstro-ogrskem jeklu!

Pri odpremi bukovega jamskega lesa s trnovskega obrata se je italijanski kupec zelo razburjal zaradi številnih drobcev granat, skritih v lesu. Delavec, ki se je še dobro spominjal topovskega obstreljevanja avstro-ogrskih gozdnih položajev po planinah okrog Grgarja, se je kupčevih pritožb naveličal in ga potolažil: »Nič za to, če so granatni drobci v lesu. Saj so vaši! Mi vam jih samo vračamo!«

Ob drugi priložnosti je italijanski kupec potožil, da je imel pri nekem tovoru skoraj vsak korenčnik v višini enega metra od tal vraščene žebelje in bodečo žico. Ugotovili smo, da je bil ta

POSEBNI ZNAKI, OZNAKE IN ZNAČKE NA KAPAH PRIPADNIKOV GORSKIH STRELSKIH POLKOV

David Erik Pipan

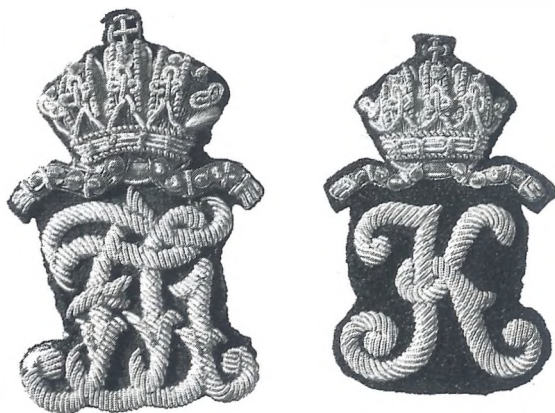
Vojaške kape (*Feldkappe*) pripadnikov avstrijskih gorskih enot (*Gebirgstruppen*) so se že na prvi pogled razlikovale od pripadnikov drugih enot. Na starih fotografijah seveda najprej pade v oči lep krivček iz zakrivljenih ruševčevih peres, a to še zdaleč ni bila edina značilnost njihovih kap.

Polkovnik Heinrich Thallhammer, poveljnik domobranskega pehotnega polka št. 27 leta 1911. Na kapi nosi vezan emblem za častnike gorskih enot, na ovratnikih pa ob oznaki čina tudi vezene planike. (iz zbirke Miomirja Križaja)

Najpomembnejši znak, ki so ga tudi pripadniki gorskih enot nosili na svojih kapah, je bila rozeta s cesarjevim monogramom. Stopničasto kovan sprednji del iz medeninaste pločvine je imel v sredini izdolbene cesarjeve inicialke. Za pripadnike skupne vojske in avstrijskega domobranstva je bila predpisana oznaka FJI (*Franz Joseph I.*). Rozeta, namenjena pripadnikom avstrijskega domobranstva, je bila kovana iz aluminija. Ob ustanovitvi gorskih enot so bile zanje predpisane enake rozete, le da so bile te sivo prebarvane. Bistveno pa se je od zgoraj opisanih rozet razlikoval znak, namenjen častni-

kom gorskih enot. Zanje je bil predpisan poseben 3 cm širok in 4,5 cm visok emblem. Emblem s cesarjevimi inicialkami, vrh katerih je bila krona, je bil izvezen na travnato zeleni podlagi: za častnike iz pozlačenih kovinskih niti, za praporščake pa iz rumenih svilenih. Enak emblem so častniki gorskih enot nosili tudi na s srebrnim trakom obrobljenih epoletah.

Vezena emblema za častnike gorskih enot, prvi z monogramom FJI cesarja Franca Jožefa 1., drugi pa z monogramom cesarja Karla (iz zbirke Marka Ličine)

Kot uvodoma že omenjeno, je bil najznačilnejši znak gorskih enot, ki je bil predpisan za nošenje na kapah krivček iz ruševčevih peres. Skupaj s planikami za ovratnike je bil uveden z odlokom, objavljenim v okrožnici od dne 5. 6. 1907. Planike za častnike so bile vezene iz srebrnih niti na podlagi iz zelenega blaga, za podčastnike in vojake pa so bile kovane iz pločvine srebrne barve. Planike so obstajale v zrcalni izvedbi, nosile pa so se tako, da je cvet visel s peclja navzdol. Krivček je bil sestavljen iz med seboj povezanih črnih in belih ruševčevih peres, na zadnjem delu pa je imel žično vzmet, ki je preprečevala, da bi zdrsnil iz žepka. Dolg je bil 16 cm, širok pa 7 cm. Za nošenje krivčka pa so morale biti kape posebej prirejene, zato jim bom v naslednjih vrsticah posvetil nekaj več pozornosti.

Za pripadnike avstrijskih gorskih enot so bile uvedene posebne kape iz sivo modrega blaga, ki so se od pehotnih razlikovale le po nekaj podrobnostih. Najpomembnejša je bila ta, da so imele te kape le navidezno zaščito za ušesa in vrat, ki je sestavljala obod kape, a je bila fiksno prišita, tako da je

ni bilo mogoče potegniti navzdol. Na levi strani oboda pa so imele poševno prišit žep, v katerega se je vstavilo ruševčev krivček (*Federsmuck*).

Originalen ruševčev krivček (iz zapuščine Franca Kempra, last Edvina Trinke)

Planika, znak gorskih enot na ovratnikih
(iz zbirka Davida Erika Pipana)

Ob mobilizaciji leta 1914 je bilo treba hitro opremiti veliko množico vojakov, a v skladiščih ni bilo na voljo vsega, kar je vojska potrebovala. Tukaj gre iskati razloge, zakaj so se na glavah pripadnikov gorskih enot množično pojavljale kape, ki so bile sicer predpisane za običajno pehoto, torej sivo modre kape z dvakrat prepognjenim obodom, ali pa kar običajne kape za domobranske enote, brez žepka za krivček. V teh primerih so krivček zataknili za obod kape ali ga na kapo pripeli s pomočjo kovinske planike (ali druge značke) oziroma ploščatega kovinskega tulca z zaponko.

Že kmalu po začetku vojne se je pokazalo, da sivo modra barva uniforme ni najbolj primerna za sodoben način bojevanja,

zato so že leta 1915 uvedli uniformo iz volnenega blaga sivo zelene (*feldgrau*) barve. Kape so se od osnovnega pehotnega modela M. 1908 razlikovale le po barvi in so bile za vse pehotne enote enake, s tem pa so kape, namenjene gorskim enotam, tudi uradno dobile praktično, dvakrat prepognjeno zaščito za ušesa in vrat. Kape za gorske enote so ohranile žep, namenjen krivčku, s tem da je bil pri nekaterih prišit pod pregibom, tam, kjer je pehota običajno nosila zanke za vojni znak, pri drugih pa na zunanji strani, tako kot pri predhodnem modelu. Temu modelu kape se je že leta 1916 pridružil nov, poenostavljen model iz sivo zelenega filca. Obe izvedbi kape sta do konca vojne ostali v uporabi tako med vojaki kot med častniki.

Častniki gorskih enot so na svojih črnih častniških kapah nosili običajne okrogle, vezene častniške rozete premera 3 cm. Vezene so bile iz 2 mm debelih, v spiralo zviti medeninastih niti zlate barve, na sredini pa so imele črno polje z izvezenim cesarjevim monogramom. Rozete za praporščake pa so bile identične častniškim, s to razliko, da so bile vezene iz svilenih niti rumene barve. Pod njimi pa so kot znak pripadnosti domobranskim enotam nosili še lovski rog s številko enote. Ti znaki so bili kovani iz medeninaste pločevine; rog je bil zlato pobarvan, številka pa srebrno.

Poleg lovskega roga pa na črnih častniških kapah pripadnikov gorskih enot najdemo tudi gumb s številko polka. Taki gumbi so bili izdelani iz cinkaste zadnje strani, na katero je bilo pritrjeno medeninasto uho, in medeninaste, srebrno nikljane prednje strani, na kateri je bila reliefno odtisnjena številka. Za častnike domobranskih pehotnih polkov, med katere sta formalno spadala tudi gorski 4. in 27. domobranski pehotni polk, so bili predpisani nikljani gumbi in lovski rog z arabsko številko polka, kar je lepo vidno tudi na številnih fotografijah. Omenjena dva polka sta bila spomladi 1917 preimenovana v 1. in 2. gorski strelski polk. Znale so fotografije častnikov obeh polkov, ki so nosili tako gumb kot lovski rog z arabskimi številkami 1. in 2. Odlok, ki bi posebej odredil uvedbo takih števil na gumbih in rogu za ta polka ni bil nikoli izdan, vendar je treba v tem primeru smiselno upoštevati veljaven predpis izpred vojne, ki je jasno določal, da nosijo častniki domobranskih enot na gumbih in rogu številko svojega polka, torej po preimenovanju novo številko polka 1 in 2.

S temi znaki okrašeni vojaki gorskih enot so zagotovo izstopali in v dnevnikih vojakov večkrat zasledimo, da so vzbujali veliko zanimanje pri dekletih, še posebej v krajih, kjer gorskih enot niso bili vajeni. Tako je Juš Kozak v svoji knjigi med drugim omenil, da se je medtem, ko je vojaški vlak več ur čakal na stranskem tiru železniške postaje v Budimpešti, pred postajno ograjo zbrala gruča smejočih se deklet, ki so prosile, da bi jim porezali z uniform svetle planike, polkovne znake.

Med vojno pa se je na vojaških kapah znašla še oznaka enote in seveda vojaške značke. Ker pa nas zanimajo predvsem naši slovenski fantje, sem se v nadaljevanju osredotočil le na predpisane oznake enot obeh gorskih strelskih polkov in na njihove polkovne značke.

Oznaka enote

Oznaka enote (*Truppenabzeichen*) je bila uvedena z okrožnico, izdano 27. 11. 1916 v sklopu odredbe o uvedbi začasne enotne uniforme za vse rodove in službe. S to odredbo so bile v vse enote, tudi v gorske, uvedene uniforme, sestavljene iz suknjiča z ležečim ovratnikom, pod koleni oprijetimi hlačami in modelom plašča, kakšnega je do tedaj uporabljalo jezdno topništvo. Namen oznake enote pa je bila lažja identifikacija pripadnikov različnih enot do uvedbe načrtovanega novega modela bojnih uniform, saj je zaradi začasnega enotnega načina oblačenja in skrčenja barvnih ovratnih našitkov na pokončen trak, širok le en centimeter, postaja-

lo ločevanje pripadnikov različnih enot zelo težavno, če že ne nemogoče. Z načrtovanim novim modelom uniforme so želeli v gorske enote uvesti tudi nov model planik na ovratnikih, vendar je ostalo le pri poskusni seriji, že izdelane planike pa so razdelili med pripadnike ljubljanskega 2. gorskega strelskega polka.

Predpis je določal, da mora biti oznaka enote namenjena moštvu, sestavljena iz točno določene kombinacije črk, števil in simbolov in natisnjena na pravokotnik iz sivo zelenega povosčenega platna. Po predpisu so jo nosili prišite na levi strani kap, 1 cm nad spodnjim robom, sprednji (levi) rob pa je moral biti poravnat z levim vogalom senčnika.

Moštvo je nosilo enake oznake tudi na epoletah suknjiča in plašča, obrnjene pa so morale biti tako, da so bile dobro vidne nasproti stoječemu. Oznake enote, namenjene častnikom, aspirantom in podčastnikom z daljšim stažem, pa so lahko bile iz blaga, izvezene ali pa sestavljene iz kovinskih črk in števil, nosili pa so jih samo na levi strani kape. Čeprav predpis tega ni posebej določal, so bile razširjene tudi oznake enote, izdelane iz blaga v polkovni barvi, in tudi take, ki so si jih vojaki iz medeninate, bakrene ali aluminijaste pločevine izdelovali sami.

Pripadnik oddelka lahkih strojnic nosi na kapi oznako 1. gorskega strelskega polka G Sch 1, sestavljeno iz kovinskih črk in števil. (Museo del Risorgimento Bologna)

Za pripadnike avstrijskega domobranstva in s tem tudi obeh gorskih strelskih polkov (takrat še domobrinskih pehotnih polkov št. 4 in 27) je bila kot predpisana oznaka enote samo polkovna številka zelene barve. Vendar je podobno kot pri drugih enotah pogosto prihajalo do nepredpisanih in neenotnih oznak. Pri obeh gorskih strelskih polkih na fotografijah večkrat ne opazimo samo polkovnih števil, marveč pred njimi še oznake GSch, GS (*Gebirgsschützen*) ali GSR (*Gebirgsschützenregiment*). Za to pa gre iskati vzrok tudi v samem predpisu, saj je bila zanje uradno predpisana enaka oznaka kot za pehotne polke (polkovna številka), le da je bila zelene barve, če pa je bila oznaka kovinska, se oznake med seboj niso razlikovale. Zagotovo so se eni in drugi želeli med seboj razlikovati in z dodajanjem črk jasno povedati, kateri enoti pripadajo.

Z okrožnico od 29. 12. 1917 je bila uporaba začasnih oznak enot na kapah moštva opuščena, vendar so jih tisti, ki so take oznake že imeli, lahko nosili še naprej. Poudariti je treba,

Poročnik 2. gorskega strelskega polka nosi na kapi predpisano oznako enote, kovinsko številko 2. (Goriški muzej)

da je opustitev oznake enote na kapah veljala le za moštva in ne tudi za častnike. Kljub objavljeni opustitvi je bil že 28. januarja 1918 izdan odlok o 1. popravku preglednice začasnih oznak enot, vezan na preimenovanje avstrijskih domobrinskih enot v strelske, ki se je sicer zgodilo že spomladi leta 1917. Vendar v njem ni bilo posebej omenjeno preimenovanje 4. in 27. domobranskega pehotnega polka v 1. in 2. gorski strelski polk (*Gebirgsschützenregiment*), zato je mogoče sklepati, da je bila uradno predpisana oznaka tudi za ta dva polka še naprej samo (nova) polkovna številka.

Vojaške značke

C. kr. gorski strelski polk št. 1

(k.k. *Gebirgsschützenregiment* Nr. 1)

Podobno kot v nekaterih drugih enotah so pred uvedbo klasičnih polkovnih značk tudi v tem polku oznako enote vgravirali na že obstoječe značke splošnega značaja. V ta namen so si izbrali cinkaste okrogle značke premera 30 mm z lepo upodobljenim portretom pripadnika gorskih enot. Večji del površine teh značk prekriva podoba bradatega vojaka, katerega prsi krasi odlikovanje. V desnici drži pipo, na njegovi kapi pa so lepo prepoznavni obrisi vojaške značke in nepogrešljiv znak gorskih enot, krivček. Levo od portreta je upodobljen šopek planinskega cvetja in velik planikin cvet, na desni pa vejica s hrastovimi listi in želodi. Na te značke so nad vojakovo podobo vgravirali oznako enote »L.J.R. 4.«, ki je bila posrebrena. Na zadnji strani je vodoravno nameščena železna igla za pripenjanje.

Značka s portretom pripadnika gorskih enot in vgravirano oznako koroškega 4. domobranskega pehotnega polka LJR4 (iz zbirke Davida Erika Pipana)

Klasične značke tega polka so široke in visoke 35 mm in imajo okroglo osnovo, preko katere na njenem spodnjem delu segajo deli velikega planikega cveta in okrasnega traku z napisom, ki obdaja obod značk. Na levem delu oboda/traku se nahaja skrajšana oznaka starega imena polka »Lir. 4«, na desnem pa nova »G. Sch. R. 1«. Desno od že omenjenega cveta je velik koroški grb, med obema pa se dviguje velika polkovna številka »1«, na katere obeh straneh so upodobljene borove in hrastove vejice. Na robu značke, tik pod planikinim cvetom, se nahaja napis oblikovalca »F.PRAMER«. Značke so kovane iz posrebrene medeninaste pločevine in imajo na zadnji strani napis izdelovalca »L.F.PRAMER / WIEN 9. / NUSSDORFERSTR.2.« ali pa le »L.F.PRAMER WIEN IX.«. Tam se nahaja tudi posrebrana medeninasta igla za pripenjanje, ki je lahko nameščena pokončno ali vodoravno.

Poznanih je tudi nekaj izpeljank te značke. Največkrat se srečamo z barvnim emajlom, s katerim so prekriti planikin cvet, koroški grb in tudi napis. Včasih pa je zlato pobarvana tudi številka »1«, namesto z emajlom pa je planika lahko samo pobarvana s srebrno in zlato barvo.

Poleg opisane običajne izvedbe značk so izdelovali tudi nje- ne miniaturre s širino in višino 18 mm, ki so bile namenjene nošenju v gumbnici. Te značke so bile izdelane iz posrebrene masivne medenine, največkrat z delno emajliranim koroškim grbom in cvetom planike. Zaradi majhnih dimenzij na sprednji strani ne najdemo napisa oblikovalca, napis izdelovalca »A.BELADA'S NFG. / WIEN VII / BURGG.40« pa se nahaja na zadnji strani, na ploščici za pritrditev v gumbnico.

C. kr. gorski strelski polk št. 2

(k.k. Gebirgsschützenregiment Nr. 2)

Značke tega polka so pokončne, ovalne oblike, široke 25 in visoke 38,5 mm. Na sredini je upodobljen zlatorog, za njim pa gorska dolina, ob vznožju katere raste smrekov gozd, nad njo pa vzhaja sonce. Pod zlatorogom je s planikami obdan grb dežele Kranjske, levo od njega je napis »Hudi Log«, desno pa »Nad Logem«, imeni kraških bojišč, na katerih se je polk bojeval v jeseni 1916. Zgornjo polovico značke obdaja širši rob, v katerem je v nemščini napisano ime polka (»K. K. GEBIRGSSCHÜTZEN – REGIMENT N. 2«), ob levem robu, tik pred začetkom napisa, je tudi monogram oblikovalca v obliki prekrizanih črk »KS«. Poleg opisane izvedbe obstaja tudi miniaturna, ki je široka 18 in visoka 27,5 mm, in pa obeski, ki so istih mer kot miniaturne značke, vendar s to razliko, da so masivni in imajo na svojem zgornjem robu namesto igle za pripenjanje pritrjen obroček za obešanje. Značke obeh velikosti so kovali iz cinkaste, medeninaste, posrebrene in srebrne pločevine, obesek pa je bil medeninast. Na zadnji strani imajo srebrne in medeninaste značke pokončno iglo za pripenjanje iz iste kovine, iz kakršne je značka, cinkaste pa železno zaponko. Razen že omenjenega monograma oblikovalca »KS« na značkah ni drugih napisov oblikovalca ali izdelovalca.

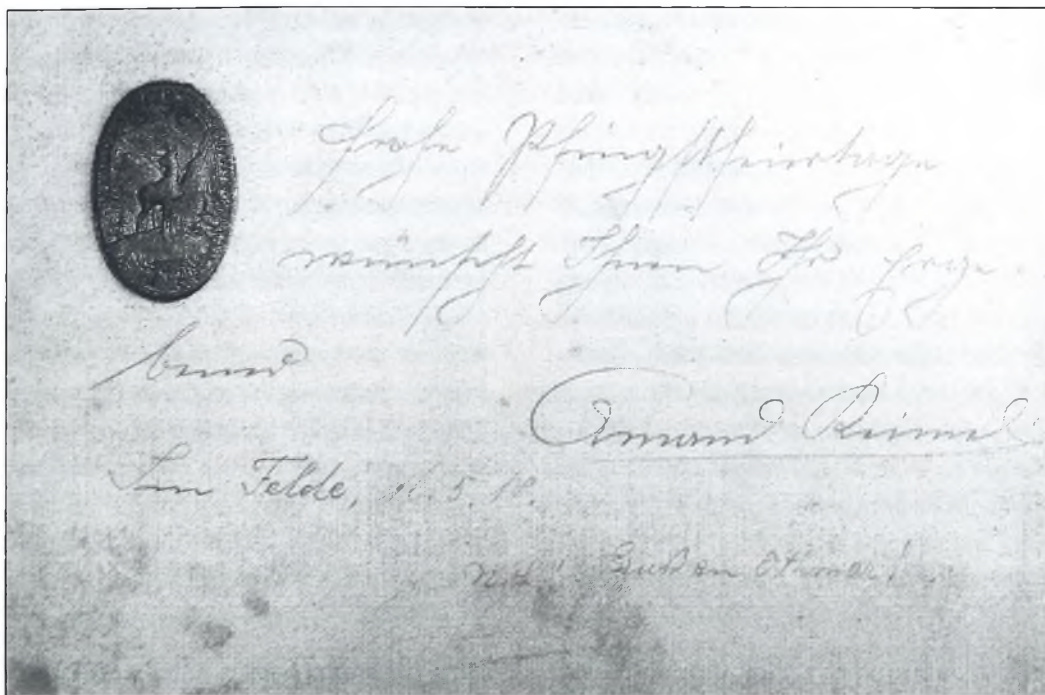
Velika značka 1. gorskega strelskega polka (iz zbirke Davida Erika Pipana)

Značka 2. gorskega strelskega polka (iz zbirke Davida Erika Pipana)

Obesek z istim motivom kot na značkah 2. gorskega strelskega polka (iz zbirke Davida Erika Pipana)

Vojno-poštna dopisnica z reliefno odtisnjeno podobo značke gorskega strelskega polka št. 2 (iz zbirke Davida Erika Pipana)

Viri in literatura:

- K.u.K. Kriegsministerium, Adjustierungsvorschrift für das k.k. Landwehr, I. Teil, 1911.
- K.u.K. Kriegsministerium, Adjustierungsvorschrift für das k.k. Landwehr, II. Teil, 1911.
- K.u.K. Kriegsministerium, Verordnungsblatt für k.u.k. Heer 1916, Normal, 46. Stk., Nr. 124, stran 191–192, Zirkularverordnung vom 27. 11. 1916, Abt. 13, Nr. 56878, K.K. Hof- und Staatsdruckerei.
- K.u.K. Kriegsministerium, Verordnungsblatt für k.k. Landwehr 1917, 15. Stk., Nr. 45, stran 79, Zirkularverordnung vom 21. 3. 1917, Präz Nr. 6129, K.K. Hof- und Staatsdruckerei.
- K.u.K. Kriegsministerium, Verordnungsblatt für k.u.k. Heer 1918, Normal, Beiblatt 1/18, Pkt. 3, stran 4, Erlass vom 29. 12. 1917, Abt. 13, Nr. 56917, K.K. Hof- und Staatsdruckerei.
- K.u.K. Kriegsministerium, Verordnungsblatt für k.u.k. Heer 1918, Beiblatt 6/18, Pkt. 73, stran 567, Erlass vom 28. 1. 1918, Abt. 13, Nr. 42052, K.K. Hof- und Staatsdruckerei.
- Bundesministerium für Landesverteidigung, Abzeichen für besondere ausbildungszweige und verwendungen im Österreichisch- Ungarischen Heer und der Flotte, II. Teil, Kragen-, Kappen-, und Ärmelabzeichen (Truppenabzeichen).
- Siro Offelli, Le armi e gli equipaggiamenti del esercito austro-ungarico dal 1914 al 1918, uniformi - distintivi - bufetterie, volume primo, Edizioni Gino Rossatore, Novale-Valdagno, 2001.
- Roberto Lenardon, Aquile in guerra n. 6, Rassegna di studi della Società Storica per la Guerra Bianca. Il berretto dell soldato austro-ungarico dal 1867 al 1918, 1998.
- Juš Kozak, Pavlihova kronika, Slovenska matica, 1964.

PROSTOVOLJNI STRELCI (*FREIWILLIGE SCHÜTZEN*) NA SLOVENSKEM IN NJIHOVI ZNAKI

David Erik Pipan

Med enote, v katerih so med prvo svetovno vojno služili Slovenci, spadajo tudi danes premalo poznane enote prostovoljnih strelcev.

Prostovoljne vojaške enote so v avstro-ogrski poznali že pred prvo svetovno vojno, zato ni nič nenavadnega, da so se nanje spomnili tudi ob izbruhu prve svetovne vojne. Da bi lažje branili novo fronto, ki se je obetala na italijanski meji, so se konec leta 1914 v vrhovnem poveljstvu avstro-ogrske vojske odločili, da ustanovijo prostovoljne enote, ki bi se na novi fronti lahko bojevale ob boku s tirolskimi in predarlberškimi strelci. Z odlokom, izdanim konec decembra 1914, so določili normative za organizacijo prostovoljnih strelcev. Določena so bila merila za njihovo uporabo, poimenovanje, rekrutiranje, mobilizacijo, urjenje, oborožitev, opremo, plačo, častniški kader, čine in položajne oznake za častnike in moštvo ...

Posebna cinkasta legitimacijska ploščica z reliefno odtisnjenim napisom, namenjena prostovoljnim enotam

V prostovoljne strelske enote so se tako lahko prijaviли za vojsko sposobni moški, ki so bili avstrijski ali madžarski državljani, razen častnikov, ki niso še ali niso več bili vojaški obvezniki. Spodnja starostna meja je bila 17 let, vendar so mladoletne osebe morale imeti dovoljenje staršev. V srednjih šolah so bili pobudi naklonjeni in so dijake k tovrstni odločitvi še dodatno spodbujali. Nabiranje prostovoljcev, predvsem šolske mladine, je intenzivno potekalo po vsej monarhiji. Z razglasom, ki so ga v začetku februarja 1915 izobešali po vsem cesarstvu, so hvalili zgledno obnašanje Tirolske, v ka-

teri so bile že ustanovljene številne prostovoljne formacije, namenjene obrambi pred morebitnim napadom Italije. Zato so tudi v ostalih avstrijskih deželah pričakovali podoben odziv.

Zagotovo je k velikemu odzivu prispevala tudi učinkovita sistematična propaganda, podprta z dobro mero domoljubja, h končni odločitvi posameznikov pa velikokrat tudi dobra plača, ki je znašala za moštvo 1,5 – 2 kroni dnevno, za častnike pa glede na funkcijo 4–20 kron. Ker je bilo na tak način zbranih zelo veliko mladoletnih strelcev, so take enote imenovali tudi »mladinski strelci« (*Jungschützen*).

Ljubljanske prostovoljne mladinske strelce je v svojih spominih lepo opisal Franjo Robida:

»Ko se je začela prva svetovna vojna, je Avstrija rabila vojake za straženje vojaških objektov. Za to je bila dobra tudi mladina. Da je bil fant le toliko močan, da ga puška ni vrgla, pa je bil za stražo dober. Poziv šolski mladini je imel velik odziv. K mladinskim strelcem, »jungšicem«, se je javilo dosti mojih znancev... Ni čudno, da jih je vleklo, saj so bili bolje plačani kot vojaki (ki so dobili le šest krajcarjev na dan) in poleg tega so dobili še lepe nove uniforme slovenskih planincev – modrosive bluže in hlače, dvojne gamaše, pelerine in kape s peresi, pod vratom pa planiko na zelenem suknu. Delo ni bilo težko, glavna pa je bila avantura. Jaz nisem šel, čeprav me je družba mikala. K sreči je bila mama toliko pametna, da me ni pustila.«

Za prostovoljne strelce se je zavzemal tudi ljubljanski škof A. Jeglič in je o tem v svoj dnevnik februarja 1915 zapisal: *»V ponedeljek 15/2 sem bil v Gorici. Prišel je tudi tržaški škof Karlin. Povedal sem o pozivu da delamo za prostovoljne strelce. V Gorici in v Trstu tega poziva ni...«*

Naloge prostovoljnih strelcev so bile: izvajanje pomožne službe v notranjosti države, pomoč ob požarih in poplavih, sanitetna in varnostna služba ter tudi obramba v primeru sovražnikovih napadov, vendar slednja le na območju matičnega korpusa.

Najbolj znane enote prostovoljcev so bili verjetno tirolski prostovoljci (*Standeschützen*), ki so bili v mirnem času tradicionalno organizirani v strelske klube. Vendar so poleg njih obstajale še številne druge enote. Na našem območju so to

bili: koroški prostovoljni strelski polk ter štajerski, mariborski, ljubljanski in tržaški prostovoljni strelski bataljoni.

Prostovoljne enote niso bile redne vojaške enote in tudi njihove uniforme so se morale razlikovati od uniform rednih vojaških enot. Pri izbiri kroja in barve so morali upoštevati določene smernice, vendar je bila izbira prepuščena enoti sami. Uniforma je morala biti enostavna, praktična in primerna za uporabo na bojišču, brez živih barv in bleščečih dodatkov. Enako kot za uniforme je veljalo tudi za opremo. Zato ne preseneča dejstvo, da so bile nekatere enote prostovoljcev opremljene s praktičnimi nahrbtniki Bilgerijevega modela, nabavljenimi na civilnem trgu. V začetku vojne so tako nekatere enote res odhajale na bojišče v svojih specifičnih uniformah, vendar so se te s časom izrabile in so zato tudi prostovoljcem razdelili uniforme, kakršne je uporabljala redna vojska. Da bi se od ostalih razlikovali, so v večini prostovoljnih enot uvedli posebne znake na ovratnikih. Običajno so to bili znaki z grbom mesta ali dežele, iz katere je bila enota, vendar so obstajale tudi izjeme. Enote iz našega območja so bile leta 1915 oblečene tako:

- Koroški prostovoljci (*Kärnten Freiwillige Schützen Reg.*) so bili oblečeni v običajne sivo-zelene vojaške uniforme, na zelenih ovratnih našitkih suknjičev pa so nosili svoj znak s koroškim grbom.

Poročnik koroških prostovoljnih strelcev ima na ovratniku prišite znake svoje enote. (iz zbirke Davida Erika Pipana)

Znak koroških prostovoljnih strelcev za levi ovratnik. Na znaku za desni ovratnik so levi na koroškem grbu obrnjeni zrcalno.

- Štajerski prostovoljni strelci (*Steirische Freiwillige Schützen Baon* in *Freiwillige Schützen Baon Marburg IV.*) so bili oblečeni v sivo-modre uniforme, na zelenih ovratnih našitkih suknjičev so nosili svoj znak z upodobljenim štajerskim grbom, naramne epolete so bile zelene barve, spoj med rokavom in ramo pa je bil zeleno obrobljen. Na kapah so nosili ruševčev krivček.

Poddesetnik Hermann Hoffer, pripadnik mariborskega IV. prostovoljnega strelskega bataljona. Oblečen je v posebno uniformo te enote, z znakom na ovratniku in krivčkom iz ruševčevih peres na levi strani kape. (iz zbirke Mitje Močnika)

1. u VI. Feldkomp. Freiw. Sch. Baon

*Žig prve stotnije ljubljanskega VI. prostovoljnega strelskega bataljona
(iz zbirke Miomirja Križaja)*

Znak štajerskega in mariborskega prostovoljnega strelskega bataljona za levi ovratnik. Znaki za desni ovratnik so imeli zrcalno obrnjenega panterja.

Pripadnik VI. prostovoljnega strelskega bataljona v običajni pehotni uniformi, s planikami na ovratniku (iz zbirke Miomirja Križaja).

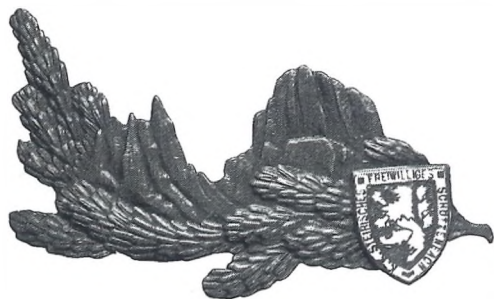
*Podčastnik tržaškega prostovoljnega strelskega bataljona. Oblečen je v običajno sivo zeleno uniformo, na glavi ima posebno mornariško kapo iz blaga enake barve, ob boku pa mornariško sabljo.
(iz zbirke Roberta Todera)*

- Pripadniki tržaškega prostovoljnega strelskega bataljona št. VII. (*Freiwillige Schützen Baon Triest VII.*), imenovanega tudi tržaški mornariški bataljon (*See Baon Triest*), so nosili sivo-zelene pehotne uniforme in mornariške kape s trakom, na katerem je bil napis K.u.K. Kriegsmarine.

S trajanjem vojne so specifični razpoznavni znaki (tako uniforme kot oznake) prostovoljnih enot počasi izginjali, sivo-zelena pehotna uniforma je postala standardna tudi v prostovoljnih enotah, podoba prostovoljcev pa je postajala vedno bolj enaka videzu običajnih vojakov.

Prostovoljne enote so bile oborožene s klasično pehotno oborožitvijo, častniki s pištolo in sabljo, vojaki s puško in bajonetom. Vendar so večini vojakov ob začetku vojne namesto standardnih Mannlicherjevih pušk, razdelili odlične puške M. 14 kal. 7 mm Mauserjevega tipa, znanih tudi pod imenom mehiški Mauser, ki jih je tovarna Steyr namenila za izvoz v Mehiko in Kolumbijo. Pri častnikih pa je bila razširjena pištola Mauser C. 96, z značilnim lesenim tokom/kopitom.

Kaj kmalu po vstopu Italije v vojno, so se vse zgoraj našteje enote znašle na bojnih položajih. Koroški prostovoljci so se borili večinoma na koroškem bojišču, medtem ko so se pripadniki štajerskega, mariborskega, ljubljanskega in tržaškega prostovoljnega strelskega bataljona zadrževali v tržaški okolici in na priobalnem delu kraškega bojišča. Štajerske prostovoljce so poslali tudi na območje gore Peralba, po preboju soške fronte pa na Monte Cimone, kamor so odšli tudi koroški prostovoljci, medtem ko so se mariborski prostovoljci znašli na bojišču ob reki Piavi. Zadnje mesece pred koncem vojne pa so bile nekatere od zgoraj naštetih prostovoljnih enot premeščene na območje Ortlerja.

Značka štajerskega prostovoljnega strelskega bataljona

Spomenik v spomin tržaškega prostovoljnega strelskega bataljona, ki ga danes ni več.
(iz zbirke Roberta Toderja)

Viri in literatura:

- Hubert Fankhauser, *Die Kärnten Freiwilligen Schützen, Von der Aufstellung 1915 bis zum bitteren Ende 1918.*
- Hubert Fankhauser, *Freiwillige an Kärntens Grenzen. Die Regimentsgeschichte der K. K. Kärntner freiwilligen Schützen 1915 bis 1918,* Vehling Verlag, 2008.
- *Oberste Leitung der k. k. freiwilligen Schützen, Graz I., Auszug aus den bestimmung über Gliederung und Verwendung der k. k. freiwilligen Schützen.*
- Franjo Robida, *Iz stare Ljubljane na soško fronto, Spomini na staro Ljubljano, soško fronto in boje za severno mejo, Založba Didakta, 2008.*
- Nadškofijski arhiv Ljubljana, Jegličev dnevnik, 4. zvezek, 20. februar 1915.
- Kameradschaftsbund der Steirischen freiwilligen Schützen in Graz, *Die Steirischen freiwilligen Schützen im Felde 1915–1918.* Verlag Leykam Graz, 1935.
- Oblt. i. d. Res. Franz Ircher, *Das Steirische Freiwillige Schützenbaon im Felde,* Verlag: K. k. Steirisches Freiwilliges Schützenbaon Feldpost 608 und K. k. Freiwilliges Schützen - Wachbaon Graz, Andräschule, Graz, 1918.

PUŠČICE MED PRVO SVETOVNO VOJNO

Mitja Juren

V naši reviji smo že pisali o raznih zvrsteh starodavnega orožja, ki je pred mnogimi stoletji romalo v pozabo, a se je med prvo svetovno vojno ponovno pojavilo na bojiščih. Predmet tega članka so »letalske puščice«, ki so jih pred skoraj sto leti uporabljali obe spopadajoči se vojski na soški fronti. Podrobno bomo skušali predstaviti, zakaj in kako so te »stare« ponovno prišle v uporabo, navedli pa bomo tudi nekaj pričevanj iz tistega obdobja.

Prvi predmeti, ki so jih sejali z letal, niso bile bombe, kakor bi pričakovali, marveč navadni železni predmeti z ošiljeno konico. Imenovali so jih »puščice«, ker so močno spominjale na strelice, s kakršnimi so v srednjem veku streljali s samostreli. To so bile preproste kovinske palice z ostro, oteženo konico in manjšimi krili na zadnji strani, kar je zagotavljalo večjo stabilnost in navpično padanje. Metali so jih posamično ali po več skupaj s pomočjo preproste naprave. Prvotni tip tega enostavnega orožja so kmalu zamenjale bolj učinkovite zažigalne puščice, ki so jih med prvo svetovno vojno na veliko uporabljali. Bile so zelo podobne zgoraj omenjenim, a so se od njih vendarle razlikovale v tem, da je valjasti del vseboval vžgalno snov, ki se je vžgala ob sprožitvi udarne igle. Gorele so le 3 minute, se pravi dlje kot so padale, saj so zrakoplovi leteli precej nizko. Uporabljali so jih tudi v boju proti pehoti, predvsem pa so z njimi skušali zažgati vodljive zrakoplove, balone in rezidenčne mestne četrti, kjer bi lahko z lah-koto zanetile večji požar.

To orožje se je na italijanski fronti pojavilo že prvi dan sovražnosti, se pravi 24. maja 1915. Tega dne so namreč ob 2.45 uri iz letališč v Pulju in Trstu na svoj prvi napad na Benetke poleteli avstro-ogrski hidroplani tipa L44, E35 in L48. V eni uri so bili že nad Benetkami, ki so bile vse razsvetljene kot v mirnem času. Četrť ure kasneje se je začelo bombardiranje, in ko so italijanski mitraljezi s torpedovk in protiletalskih položajev na kopnem

odprli ogenj na hidroplan L 44, je njegova posadka odgovorila s karabinko, pištolo in puščicami.

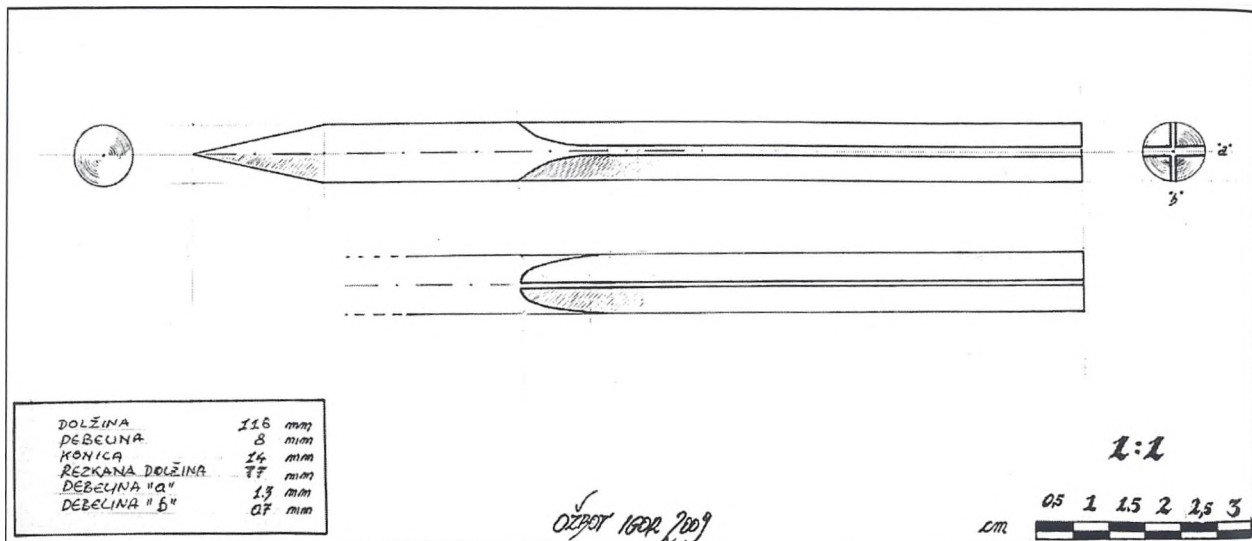
V tem primeru so puščice torej uporabljala avstro-ogrska letala. Toda pričevanje topničarja Albina Mlakarja, pripadnika 3. baterije 43. domobranske divizije poljskega topništva, pa nam razkrije, da so kasneje podobne predmete uporabljali tudi na italijanskih vojnih letalih. Albin Mlakar je 18. novembra 1915 o bojih za Gorico v svoj dnevnik med drugim zapisal: »Obstreljevanje mesta je trajalo dalje. Vozili so ranjence, mrtve – civiliste in vojake. Hiše so gorele – med njimi tudi lepo novo poslopje „Trgovski dom“. Sovražni letalci so metali bombe in puščice v mesto.« Podoben napad se je ponovil tudi drugi dan na območju Goriškega gradu, na katerem so topničarji namestili malo opazovalno postojanko. Mlakar je bil deležen še nekaj takih napadov. Za 7. junij 1916 je poročal: »Dopoldan sta dva laška letalca metala v bližino naše baterije bombe (ne bombone) in puščice.« 20. junija 1916 pa: »Danes je precej mirno. Ker je nebo jasno, so bili letalci precej živahni. Metali so bombe in puščice.«

Risba italijanskega bombnika tipa Caproni, ki je bil namenjen preletu avstro-ogrskih bojnih položajev. Dobro je vidna sled puščic, ki se vije proti avstro-ogrski bojni črti.

Praporščak Franjo Robida v vojnih spominih, ki so leta 2008 izšli v knjigi *Iz stare Ljubljane na soško fronto*, omenja napad s temi puščicami pred svojim odhodom s štanjelske železniške postaje na zdravljenje v Ljubljano: »Do odhoda je bilo še dokaj časa, zato sem jo mahnil v kino, nazaj grede se pa pošteno skrival, ker so laški avioni metali zašiljene jeklene strelice, ki so vagon predrle skozi streho in pod. Klel sem Lahe, ki bi me sedaj tik pred odhodom v zaledje „fentali“, ko me na fronti niso mogli.“

dogajanje kot danes, a so vseeno obstajali posamezni strastni ljubitelji vojnega časa, ki so pričevanja starih vojakov zapisali. Takšen je bil tudi Liberale iz Trevisa, ki je v osemdesetih letih kot nekdanji vojak taval po Krasu, točneje po okolici Jamelj, in tu iskal spomine ter pričevanja, ki so se počasi izgubljala. Pri tem iskanju sta mu bila v veliko pomoč polkovnik Abramo Schmid in Renato Pahor, ki sta ga spremljala po krajih, v katerih se je med prvo svetovno vojno bojeval. Peljala sta ga na koto 144 (Gorjupa Kupa), ki se dviga nad Jamljami in katere

Risba, ki nam podrobno prikazuje vse značilnosti male puščice. (risba Igor Ožbot)

Tudi italijanska stran je beležila takšne napade. Takole je zapisal deseterik italijanske konjenice C. F. Zanelli: »Nekega dne (smo v prvih mesecih vojne) je križasto letalo poletelo nizko nad našimi glavami. Vojaki so ga začeli obstreljevati, a se ga seveda niso niti dotaknili. Nato smo se zavedli, da so z letala spustili kovinske valjčke, podobne svinčnikom, ki pa nas na srečo niso zadeli«.

To so le tri pričevanja o teh puščicah. Najbolj zanimivo in neposredno pričevanje pa nam je verjetno podal italijanski pešak, ki se je tako kot mnogi drugi veterani ob koncu svoje življenjske dobe vrnil v kraje, v katerih se je med prvo svetovno vojno bojeval. Šlo je za tako imenovani vojni turizem, ki se je razmahnil v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja. S smrtjo zadnjih vojnih veteranov pa je tudi ta tip turizma zamrl. V tistih časih ni bilo takega zanimanja za vojno

vrh je italijanska vojska osvojila med sedmo soško bitko. Ko so prispeli do kraja, na katerem se je veteran Liberale boril, je ta Schmidu in Pahorju zaupal razne spomine na dogodke, ki jih je doživel v tamkajšnjih strelskih jarkih. Zanimanje obeh spremljevalcev je vzbudilo predvsem njegovo pripovedovanje o puščicah, ki so padale z neba. V strnjeni obliki je bila njegova pripoved taka: »Bili smo na zahodnem pobočju kote 144, mislim da je bilo to med deseto ali enajsto ofenzivo, ne spominjam se več točno. Kopali smo v naših postojankah, ko je mojega soborca zadela puščica, ki jo je spustilo avstro-ogrsko letalo nad nami. Preluknjala mu je zadnjico. Rana sicer ni bila huda, je pa bila zelo boleča. Od tega trenutka dalje so nas zrakoplovi precej vznemirjali in menili smo, da je bolje, da namesto njih padajo na nas bombe, kajti te so pokale in nas s tem opozarjale na nevarnost. Tako smo imeli vsaj

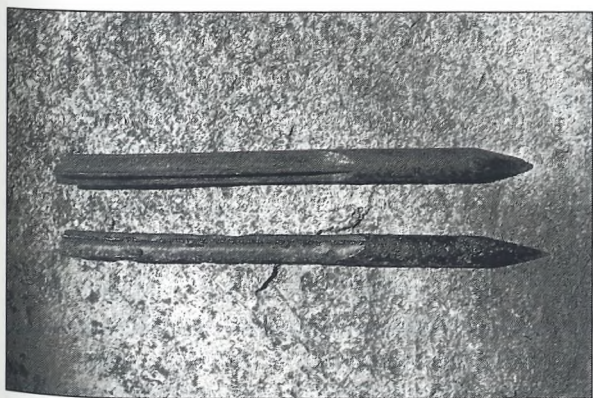
možnost, da se pred njimi zavarujemo, medtem ko so bile puščice tihe in zato zahrbtne. Ko si zaslišal žvižg ali šum puščic, ki je bil podoben padanju toče, je bilo že prepozno,

da bi se pred njimi skril.«

Pripoved pa ni povsem prepričala polkovnika Schmida, ki je podvomil v to, kar je slišal. Veteran Liberale je to opazil in je

Renato Pahor iz Jamelj v svoji zbirki hrani dve puščici, ki so jih med prvo svetovno vojno spuščali z letal.

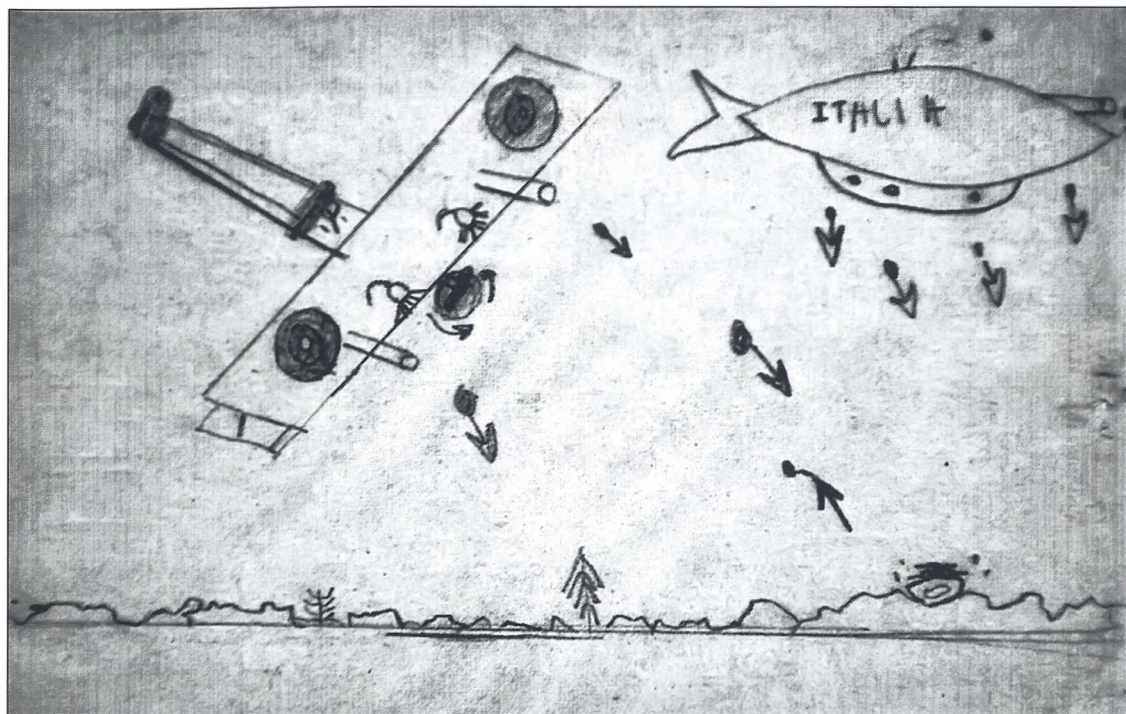

Spodnjo puščico so našli v bližini Doberdobskega jezera, zgornjo pa je bivši vojak Liberale podaril polkovniku Abramju Schmidu. Gre torej za neizpodbiten dokaz, da so to orožje uporabljali tudi na soški fronti.

polkovniku celo malce zameril. Zato mu je obljubil, da mu bo ob naslednjem obisku tako puščico prinesel. In to je tudi storil.

Minilo je že nekaj let, odkar je domačin iz Jamelj med oranjem v svojem vinogradu ob vznožju kote 144 izkopal železno konico, podobno kemičnemu svinčniku. Sprva ga ta najdba ni zanimala, saj je šlo za območje, ki so ga vojni dogodki v letih 1916–1917 močno zaznamovali. Zemlja je skrivala še nič koliko takih in podobnih vojnih ostankov. Kmet je železno konico pobral, češ saj bo lahko kdaj še prav prišla. Zvečer pa je o najdbi čudnega kemičnega svinčnika pripovedoval Renatu Pahorju in mu predmet tudi pokazal. Ta železni ostanek ni bil nič drugega kot ena od puščic, ki so jih leta 1917 metali z avstro-ogrskih letal in ki je zadela italijanskega vojaka.

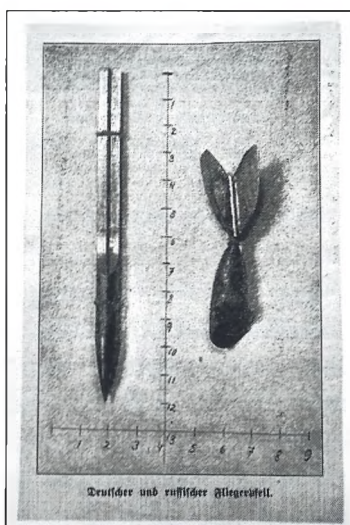
Med prvo svetovno vojno so tudi Francozi in Nemci uporabljali tako

Versa 1916. Luciano Falzari je kot otrok doživel napad letala in ga upodobil z risbo, na kateri avstro-ogrski pilot spušča nevarne »fléchettes«. (v: SOLDATI, I caduti di Romans d'Isonzo, Versa e Fratta nella Prima Guerra Mondiale, Leopoldo Gasparini, Gorica, 2000.)

imenovane »fléchettes« (francosko majhne puščice). V nekaterih strokovnih tekstih najdemo tudi ime »Mod. RANKEN«.

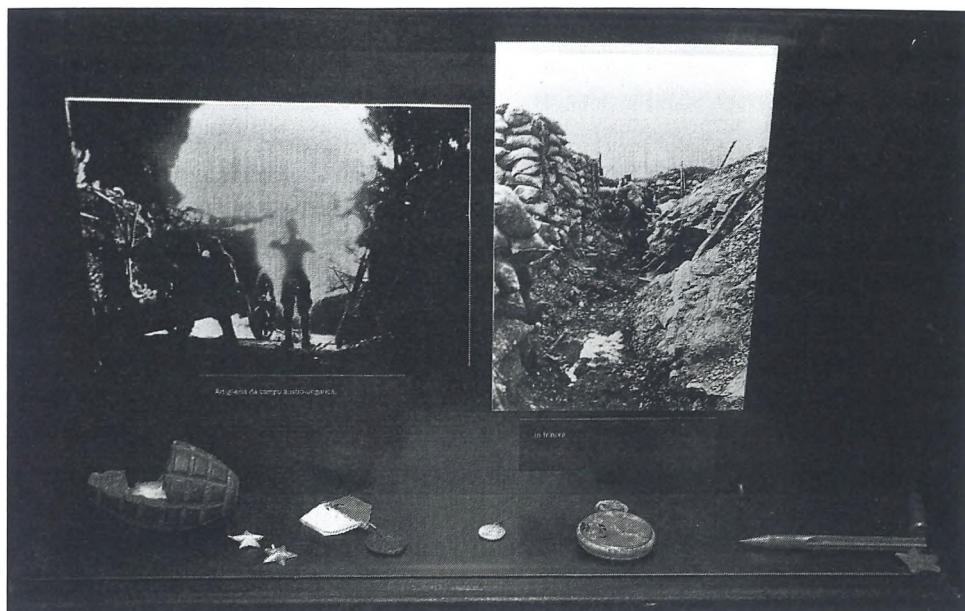
V drugi svetovni vojni so Nemci proučevali orožje, ki je izstreljevalo snope puščic srednje velikosti. Uporabljali naj bi jih proti enotam bombnikov. Toda to orožje je ostalo samo pri prototipu in ni nam znano, ali so ga med vojno tudi resnično kdaj uporabili.

Propagandi letak z nemško in rusko »letečo puščico«
(original hrani David Erik Pipan)

Čeprav spada puščica med najstarejša orožja, ki jih je človek uporabljal (v severni Afriki so našli konice puščic iz kremena, stare več kot tri tisoč let), še danes ohranja svojo veljavnost. Po prvi svetovni vojni tak tip orožij ni šel v pozabo, temveč so ga še naprej preučevali in izpopolnjevali.

Kot zasledimo v uradnih vojaških poročilih z dne 8. in 31. julija 1918, je avstro-ogrsko vojska proti koncu vojne to orožje ukinila. Obvestilo o razvoju in organizaciji vojaškega letalstva – napadalno orožje poroča takole: »Prva sredstva za napad in obrambo, med katera spadajo tudi jeklene puščice avstro-ogrskih letal, so bila zamenjana z bolj učinkovitimi in praktičnimi sistemi. Opuščena je bila tudi pištola tipa Mannlicher, kateri so dodali leseno kopito in je služila letalskim opazovalcem kot mala puška (mušketa). Vsa avstro-ogrška letala imajo sedaj en ali dva fiksna mitraljeza Schwarzlose mod. 1907 ali mod. 1912, ki omogoča streljanje tudi skozi propeler s pomočjo posebne naprave za sinhronizacijo, tako da krogle ne zadevajo listov letalskega vijaka. V dvosedežnih letalih je na vrtljivem obroču pritrjen mitraljez, ki opazovalcu na letalu omogoča streljanje v vse smeri.«

Letalska puščica v vitrini Muzeja velike vojne na goriškem gradu

Ameriška vojska je med drugo svetovno vojno (leta 1941) izdelovala posebno napravo s puščicami, ki jo je lahko prevažalo tudi lahko letalo. Ko se je letalo znašlo nad načrtovano točko, je spustilo bombo, a poseben tempiran vžigalnik je na določeni višini sprožil odprtje naprave, ki je sprostila puščice. Taka naprava je krila površino 2790 m², vsaka »*fléchette*« pa je dosegla hitrost od 106 do 152 metrov na sekundo, kar pomeni, da je strelica lahko ubila človeka in povzročila veliko škodo na nezavarovanih vojaških objektih.

Spopadi v novejših vojnah so dali nov zagon uporabi »*fléchette*«. Izstrelak-puščico so uporabili kot nadomestek jeklenih krogel kalibra 12; vsak izstrelak je vseboval 25 jeklenih puščic. Izdelovali so jih tudi iz ogljikovih vlaken, tako da jih je bilo na ranjencu težje zaslediti z rentgenskimi posnetki. Nova prilagoditev puščic za vojaške namene je dobila mesto v korejski in vietnamski vojni, ko so začeli uporabljati specialne bombe, imenovane »*Lazy Dog*« (bomba, ki eksplodira v zraku), ki je vsebovala 10.000 puščic. Zasnovali in izdelali so jo v začetku petdesetih let prejšnjega stoletja v Združenih državah Amerike in so jo množično uporabili v Vietnamu leta 1964. Bila je podobna letalski 250 kilogramski bombi. Bombe »*Lazy Dog*« so umaknili iz bojišč leta 1969. Nekateri poznavalci so celo izjavili, da so bile v določenih primerih učinkovitejše od napalmskih bomb.

Res je, da je te koničaste izstelke izpodrinilo strelno orožje, ampak kot smo videli, je bil sistem puščic v rabi vse do današnjih dni. Kot se je to večkrat zgodilo, je prav prva svetovna vojna starodavna orožja potegnila iz pozabe.

Viri in literatura:

- Hans Sokol, *La guerra marittima dell'Austria-Ungheria 1914-1918*, LEG, 2007.
- L. Musciarelli, *Dizionario delle armi*, Arnoldo Mondadori Editore, 1968.
- C.F. Zanelli, *Lassu' Ritorno al fronte*, Bologna, 1928.
- Albin Mlakar, *Dnevnik 1914-1918*, Kobariški muzej, 1995.
- Filippo Cappellano, *L'Imperial Regio Esercito austro-ungarico sul fronte italiano 1915-1918*, S.M.E.U.S., 2002.
- Revija *DIANA ARMI*
- Andrea de Bernardin, *Reperti di guerra*, Vol. 2, Gaspari editore, 2007.
- SOLDATI, *I caduti di Romans d'Isonzo, Versa e Fratta nella Prima Guerra Mondiale*, urednika Paola Francescon e Dario Mattiussi, Centro Isonzino di Documentazione e Rierca Storica e Sociale, Leopoldo Gasparini, Gorica, 2000.

ZAHVALA

Zahvaljujem se gospodu Renatu Pahorju iz Jamelj in gospodu Igorju Ožbotu iz Rupe, ki sta pripomogla k nastanku tega članka.

VARUHI KULTURNE DEDIŠČINE PRIPOVEDUJEJO ...

Jaka Ciglar iz Maribora

Simon Kovačič

V zadnji številki naše revije smo predstavili Mirka Kurinčiča iz Drežnice, tokrat predstavljamo njegovega prijatelja, Mariborčana Jaka Ciglarja, človeka, ki se je že pred desetletji ukvarjal z raziskovanjem zgodovine soške fronte in ki še danes velja za sivo eminenco med poznavalci in zbiralci soške fronte. Ne nazadnje je bil eden od prvih, ki je za Planinski vestnik odkrival tančico nad skrivnostmi gorskega bojevanja v naših gorah. Ob obisku na njegovem domu v Mariboru sva ob bogati zbirki fotografij obujala spomine na čase, ko so po naših gorah še ležali kupi razne vojaške opreme. Razvilo se je zanimivo kramljanje, ko pa sem pripravil diktafon za snemanje najinega pogovora, mi je pa rekel: »Joj zdaj pa ne bom smel tako grdo govoriti.«

Jaka, kako naj te predstavim v uvodu: Jaka ali Jakob, upokojeni inženir kemije ...?

Sedaj nisem nič več, napiši žrtev vojnega nasilja, uradno sem Jakob Ciglar, hribovci pa me poznajo kot Jako, tako zapiši.

Kako to misliš, žrtev vojnega nasilja?

Ja, štiri leta sem bil izseljen med drugo svetovno vojno, in ker takrat ni bilo kaj jesti, imam zato zelo majhen želodec, kar pa je danes, ko sem v pokoju, zelo dobro, saj veš, kakšne so penzije.

Pa začniva pri tvojih zbirateljskih začetkih. A se morda spomniš, kdaj si začel zbirati in kaj?

Ko sem bil star osem let, sem med drugo svetovno vojno v Zagrebu z vrstniki stikal po smetiščih in iskal razbitine por-

Jaka Ciglar, fotografiran leta 2002 pred okvirji z avstro-ogorskimi značkami (foto Simon Kovačič)

celanastih krožnikov, take, ki so imeli vzorce ali viden napis proizvajalca. Po drugi vojni je bilo tam povsod polno vojaške opreme. Spomnim se, da sem si tako nabral večjo zalogo svetilnih raket in dimnih škatel, a v svoji zbirki sem tudi že imel različne vojaške gumbе, zvezdice ... Pa tudi znamke sem že začel zbirati, kajti oče je bil filatelista in tako sem tudi jaz začel zbirati že pri desetih letih. Potem pa je nastala težava z vso to šaro, ko smo morali nazaj v Maribor. Skril sem vse skupaj pod drva na tovarnjaku. Peljali smo se namreč s tovarnjakom na parni pogon, ki je uporabljal drva za gorivo. Še dobro, da se ni kaj vžgalo, to bi bil pravi ognjemet!

No, to so bili začetki v tvojih rosnih letih. Kako pa si potem nadaljeval? Kdaj si se pravzaprav prvič srečal s soško fronto?

Do približno petnajstega leta sem hodil v Bohinj k teti in stricu, ki sta bila tam učitelja, a imel sem pa tam tudi primerno družčino, njuna sinova Jožeta in Tineta Miheliča. Prej so me starši pošiljali k teti v Prlekijo, a tam je bilo treba delati, v Bohinju pa je bilo kot nalašč zame, užival sem v naravi in hodil po okoliških hribih.

Potem sem, že v študentskih letih, hodil v planine. Bil sem tudi na Batognici in stikal po tamkajšnjih jarkih in kavernah, a o tem, kaj se je tam dogajalo, pravzaprav nisem vedel veliko. Kako pa naj bi, saj smo se v šoli, pri zgodovini, učili le o partizanih, Rusih, Stalinu, Leninu, o prvi svetovni vojni pa nič, kaj šele o soški fronti. Potem sem našel knjigo Ivana Maticiča, *Na krvavih poljanah*, in ko sem jo prebral, me je začela ta tematika že bolj zanimati. Preko tete in strica iz Bohinja sem prišel v stik s Tomažem Budkovičem. In tako se je začela moja pot raziskovanja soške fronte.

Naj ti še povem, kako sem se srečal z Mirkom Kurinčičem. S Tomažem sva vandrata po hribih nad planino Zaprikraj in našla počeno nemško čelado, ki pa sva jo pustila kar tam, kjer sva jo našla. Čez leto ali dve, ko sem bil predsednik Planinskega društva MTT Maribor, smo šli s kombijem na planino Zaprikraj. Ko smo se pred planino preoblačili, sem zagledal pastirja, ki je gnal krave, in se z njim zapletel v klepet. »Od kod pa ste? Iz Maribora?« se je čudil. Povedal sem mu, da grem iskat počeno čelado, ki sva jo pred časom našla z Budkovičem. »Pa ja niste vi tisti Ciglar«, se je še čudil, jaz pa: »A

Jaka Ciglar in Mirko Kurinčič z otroki ob križu, ki so ga postavili na grob neznanega padlega italijanskega vojaka nad planino Zaprikraj, leta 1989.

ste vi Kurinčič?» »Joj, tista čelada je pri meni doma, a zdaj ne morem v dolino.« In že mi je na košček papirja napisal: »Draga žena, daj mu nemško čelado, ki je za tramom na podstrešju.« In tako sva z Mirkom postala za vedno prijatelja.

Seveda v stanovanju nisi mogel imeti takega muzeja, kot ga ima Mirko na podstrešju, vseeno pa mi je ostalo

v spominu, ko sem te prvič obiskal v Mariboru, da je bilo po vseh prostorih v stanovanju polno vojaških eksponatov. Celo na straniščnih vratih so visele ploščice s številkami z italijanskih menažk. Spomnim se omare s posebnimi predali, v katerih si hranil sijajno zbirko avstro-ogrskih značk in odlikovanj. Kako je začela nastajati ta zbirka?

Ko sem že delal v Ljubljani na republiškem odboru za okolje, mi je v službi sodelavka povedala, da ima doma neke značke. Takrat je bilo v modi zbiranje takih značk, ki so imele zadaj navpično pritrjeno iglo, tiste s sponko pa niso bile cenjene. Ni mi bilo treba dvakrat reči in tako sem tisti dan prišel domov kar s tremi avstro-ogorskimi značkami.

Ja, ampak vsega ti pa niso »šenkali«?

Največ avstro-ogrskih značk sem kupil na kramarskih sejmi v Avstriji. Takrat si dobil značko za 10 šilingov. Večkrat sem bil v Gradcu, pa tudi na Dunaju. Nekaj sem jih našel tudi doma, v Mariboru.

Pa še to, da ne pozabim, tudi iz Amerike sem dobil veliko značk. Tja sem pošiljal dvojnike, nazaj pa sem dobival zelo zanimive primerke. In to dosti prej, preden se je pojavil internet.

Nekatere tvoje značke so na hrbtni strani označene z oranžno piko. Mar pomeni to kaj posebnega?

Ne, označene so bile iz čisto praktičnega razloga. Ko je Janez Švajncer leta 1991 pripravil knjigo o avstro-ogrskih značkah¹, si jih je veliko sposodil od mene, in da se ne bi

pomešale z značkami drugih zbiralcev in muzejev, je moje označil z oranžno piko.

Še pred tem sem jih posodil za razstavo Svetovna vojna 1914-1918 - Slovenci v avstro-ogrski armadi, katere avtor je bil Švajncer in ki so jo pripravili leta 1988 v Pokrajinskem muzeju v Mariboru.

Osrednje mesto v zbirki so imele avstro-ogrske vojaške značke. (foto Simon Kovačič)

Kaj vse si zbiral in kaj še zbiraš sedaj, ko si v pokoju?

Zdaj sem samo še filatelist, pa še kakšno avstro-ogrsko značko kupim, če je prilika. Ja, prej sem pa zbiral vse, razglednice, fotografije, podobice, pipe, gumbe, vojaško opremo, ročne bombe ... Kupoval sem tudi raznovrstno literaturo o prvi svetovni vojni, zemljevide, skratka vse, kar je dišalo po vojni. Veliko materiala sem prinesel s svojih raziskovanj po hribih. O veliko smo prehodili, preiskali ... Kadar si prikličem v spomin, kaj vse smo doživeli s hribovskimi prijatelji Tomažem, Mirkom, Danijelom, Lojzetom, Borisom, Mariom ... nekaterih ni več med nami ... kar verjeti ne morem in me

¹ Janez J. Švajncer, *Österreich-Ungarn za zbiralce, Militaria Slovenica, Ljubljana, 1991.*

prevzamejo nostalgčna čustva. Sicer še nisem obupal, a realno ne morem pri svojih letih več pričakovati, da bi še hodil v hribe, saj že ko grem v trgovino sopiham kot lokomotiva. Saj vem, da mi škodi kajenje, a od kajenja me ne boli križ. Pogled tukaj, na tej fotografiji, kako smo ga biksali na planini Zapikraj! Kitara, harmonika, kako lepo je bilo. Pogled kakšna klapa se nas je zbrala. Zjutraj smo pa zarana odrinili v hribe. Veš, ko sva takole z Mirkom sedela na vrhu hribov nad Zapikrajem in je on iz nahrbtnika vzel »šnops« in bezgovec, medtem ko sem si jaz prižgal cigareto, okrog naju pa sama čista, neokrnjena narava ... Veš, človek v takih trenutkih postane veren, resnično veren.

Kar verjamem, da se je takrat v hribih našlo še veliko zanimivih stvari. Kako ste iskali? Kateri predmet v zbirki ti je bil najbolj pri srcu in ti je segel v dušo?

Jaz sem imel enega »piskača« in smo si z njim pomagali, veliko se je pa našlo tudi »na oko«. Pomagala je tudi intuicija in pa seveda osnovno znanje o razporeditvi bojnih položajev. Se je kar nekaj nabralo in s teh raziskovalnih poti smo navadno nosili težke nahrbtnike s hribov. Včasih sem imel več sreče jaz, drugič pa drugi. Vendar moj najljubši predmet nisem našel na teh mojih raziskovanjih. Enkrat se je med šaro, ki sem jo kupil, znašla tudi risba, za katero se je kasneje izkazalo, da jo je narisal znani slikar Hinko Smrekar. Predstavljala je vojaka v popolni bojni opremi s puško, spodaj pa napis »Übungen mit dem Gewehr – Fertig!!!«² Ko je Janez Švajncer odprl muzej, sem mu jo z zadovoljstvom poklonil.

Pa še to sem se spomnil. Enkrat je Švajncer (generalmajor Janez J. Švajncer je bil takrat direktor uprave za vojaške zadeve pri obrambnem ministrstvu) prišel k meni in mi razlagal, da bodo za ranjene udeležence osamosvojitvene vojne izdelali posrebrene medalje. Jaz pa sem mu odvrnil, da jih je lahko sram, da jim bodo dajali posrebrano pločevino, in ga povprašal, koliko srebra bi potrebovali za izdelavo teh odlikovanj. Odgovoril je, da približno en kilogram. Pa sem mu potem med prijatelji zbiralci nabral ta kilogram srebra in smo ga poslali v Aureo Celje, kjer so potem izdelali srebrne medalje za ranjence. Sam obrambni minister Janez Janša mi je za to dejanje čestital in me povabil na banket, na katerem smo potem popili in pojedli veliko več, kot so bile medalje vredne.

Sedaj mi pa še povej, kakšno je tvoje mnenje o kopačih in prodaji vojnih predmetov na sejmih?

Tako ti povem, če ima zbiralec v svoji zbirki eno stvar, je to zanj velika dragocenost, ki je ne bo dal za noben denar. Če pa jih ima več in se odloči, da eno proda ali zamenja za novo pridobitev v svoji zbirki, je to stokrat več vredno. Zbiralci so pa itak trotili; gor v hribe nosijo prazne nahrbtnike, nazaj pa na hrbtnu privlečejo po dvajset in več kil. Pa mi potem še reci, da niso norci. Tu ti bom povedal pa še nekaj o tistih, ki niso zbiralci. Mirko je na grebenu Krnčice našel kosti treh madžarskih vojakov, jih pokopal in jim postavil kovinski križ. In veš, kaj se je zgodilo? Ukradli so križ! To so zame tatovi, ne zbiralci. Pa še na nekaj bi rad opozoril naše zbiralce: če ste že v naravi, pospravljajte za sabo!

Risba Hinka Smrekarja, ki se sedaj nahaja v Vojnem muzeju v Logatcu.

² Vaje s puško so končane! (nemško)

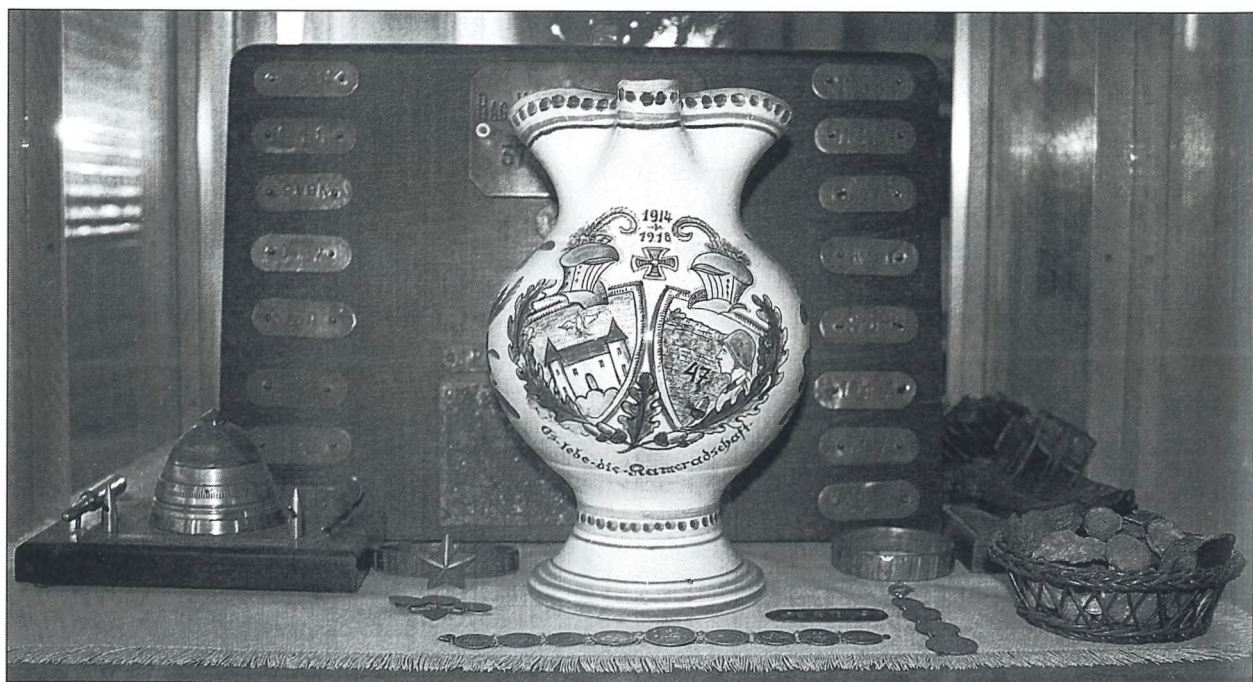
Na koncu pa naj navedem še eno lepo Jakovo misel:

Prihodnjič, ko boste hodili zopet preko Batognice, postojte ob razstreljenih skalah, ob tem čudnem spomeniku vojne nesmišelnosti in posvetite trenutek spominu na može, ki so prišli iz

Italije, Češke, Bosne, Dalmacije, Slovenije, Avstrije, Ogrske in drugih dežel, da žrtvujejo na tem skalnem oltarju svoja mlada življenja ali svojo mladost.

Aluminijasti vojaški prstani iz Jakove zbirke (foto Simon Kovačič)

Spominska majolka in nekaj drugih predmetov iz Jakove zbirke (foto Simon Kovačič)

FOTO ALBUM

Polkovno poveljstvo 27. domobranskega polka na planini Duplje (fototeka Goriškega muzeja)

Poveljstvo II. bataljona 27. domobranskega polka na Šmohorju (iz zbirke Davida Erika Pipana)

FOTO ALBUM

Poveljstvo III. bataljona 27. domobranskega polka na Velikem Lemežu (iz zbirke Davida Erika Pipana)

Stražarsko mesto na Velikem Lemežu pozimi 1915–16 (fototeka Goriškega muzeja)

Izid revije so finančno podprli:

PRINČIČ & ČETRTOČ

SINEFINIS
REBOLIUM

Vino, ki povezuje / Il vino che unisce

Vinogradništvo
DORNBERG
Vipavska dolina

Zalošče 29d, 5294 Dornberk
05 301 76 88, 041 352 045
www.dornberg.si

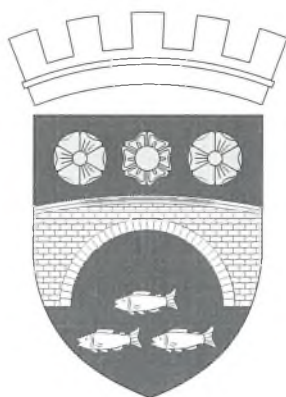

MESTNA OBČINA
NOVA GORICA

Občina
Šempeter-Vrtojba

Občina Kanal

OBČINA
MIREN - KOSTANJEVICA

OBČINA BRDA

VODOVODI in KANALIZACIJA Nova Gorica d.d.

Kromberk, Cesta 25, junija 1b, 5000 Nova Gorica

Tel.: 05 339 11 00, Faks: 05 339 11 28

ŽR 52000-601-59759, Davčna št.: 91503027

Dežurna služba: 041-622-270

